

Ιεροδ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Β. ΤΣΙΓΚΟΥ

**ΤΑ ΜΥΣΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΜΥΗΣΕΩΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ
(ΙΣΤΟΡΙΑ - ΘΕΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ)**

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	8
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	10

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΜΥΗΣΕΩΣ

1. Βάπτισμα

α. Προτυπώσεις του βαπτίσματος στην Παλαιά Διαθήκη	
1) Η δημιουργία.....	12
2) Ο κατακλυσμός.....	13
3) Η διάβαση της Ερυθράς θαλάσσης.....	14
4) Η γέννηση του πατριάρχου Ισαάκ.....	15
5) Η διάσωση της Άγαρ και του Ισμαήλ.....	16
6) Ο Ελιέζερ.....	16
7) Η εγκατάλειψη του Μωϋσή ως βρέφους.....	16
8) Η περιτομή.....	17
9) Η θεραπεία του Νεεμάν του Σύρου.....	18
10) Η θυσία του προφήτου Ηλία.....	18
11) Η προτροπή του Ησαΐα.....	19
12) Ο Λουτήρ της Σκηνής.....	19
13) Η διάβαση του Ιορδάνου.....	19

β. Το Βάπτισμα στην Καινή Διαθήκη

- 1) Το Βάπτισμα του Προδρόμου.....22
- 2) Η Βάπτιση του Κυρίου.....23
- 3) Εικόνες του Βαπτίσματος.....24
- 4) Η ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ βάπτιση την ημέρα της Πεντηκοστής.....26
- 5) Μαρτυρίες για Βαπτίσματα στην Καινή Διαθήκη και τελετουργία τους.....26

γ. Το μυστήριο του Βαπτίσματος από τον Β΄ μέχρι τον Ε΄ αιώνα

- 1) Η προβαπτισματική νηστεία.....29
- 2) Οργάνωση κατήχησης - τάξεις κατηχουμένων.....31
- 3) Εγγραφή του κατηχουμένου.....33
- 4) Εξορκισμοί.....35
- 5) Ευχές και δεήσεις βαπτισματικού περιεχομένου.....36
- 6) Ερμηνεία του Συμβόλου της Πίστεως.....37
- 7) Απόταξη Σατανά και σύνταξη με τον Χριστό.....38
- 8) Ομολογία της πίστεως.....42

δ. Η τελετή του αγίου Βαπτίσματος

- 1) Ο καθαγιασμός του ύδατος.....44
- 2) Η ευλογία του επορκιστού ελαίου.....47
- 3) Απέκδυση των ενδυμάτων.....48
- 4) Βάπτισμα εντός του ευλογημένου ύδατος.....50

2. Χρίσμα

α. Προτυπώσεις του Χρίσματος στην Παλαιά Διαθήκη.....56

β. Το Άγιο Χρίσμα στην Καινή Διαθήκη

- 1) Η υπόσχεση, εκπλήρωση και λήψη του Αγίου Πνεύματος.....57
- 2) Η μετάδοση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος.....59

γ. Το μυστήριο του Χρίσματος κατά τον Γ΄ και Δ΄ αιώνα.....59

δ. Το μυστήριο του Χρίσματος κατά τους μεταγενέστερους αιώνες.....61

3. Θεία Ευχαριστία

α. Προτυπώσεις σχετικές περί τη Θεία Ευχαριστία στην Παλαιά Διαθήκη	
1) Ο ιερέας Μελχισεδέκ.....	63
2) Το μάννα εξ ουρανού.....	64
3) Η θυσία του Ισαάκ.....	65
4) Το αποκαλυπτικό όραμα του Ησαΐα.....	66
5) Το θυσιαστήριο του οράματος του Ησαΐα	66
6) Η οικουμενικότητα της περιγραφόμενης από τον Μιχαΐα θυσίας.....	66
7) Η Θεία Ευχαριστία με βάση τα λόγια του Ψαλμωδού.....	67
8) Το ιουδαϊκό πάσχα.....	67
9) Το αίμα του σφαγιασθέντος προβάτου.....	68
10) Η δια προφητείας συμμετοχή στο Δείπνο της Βασιλείας.....	68
β. Προτυπώσεις της Θείας Ευχαριστίας στην Καινή Διαθήκη	
1) Τα θαύματα του χορτασμού των πέντε και των τεσσάρων χιλιάδων.....	69
2) Προεικονίσεις του συμποσίου της Βασιλείας και Μυστικός Δείπνος.....	70
3) Η σύσταση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.....	70
4) Εμφανίσεις του Αναστάντος Χριστού.....	71
γ. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας στην πρώτη Εκκλησία.....	73

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΜΥΗΣΕΩΣ

1. Η Εκκλησία “σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις”

α) Εκκλησία και ιερά μυστήρια.....	77
β) Ιερά μυστήρια ως τρόπος κοινωνίας με τον Χριστό.....	79

2. Βάπτισμα

α) Το Βάπτισμα ως είσοδος στη ζωή της Εκκλησίας.....	82
β) Το Βάπτισμα ως ένωση με τον Χριστό και τον Τριαδικό Θεό.....	84

γ) Ανθρωπολογικές συνέπειες του Βαπτίσματος.....	85
--	----

3. Χρίσμα

α) Η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος στον βαπτισθέντα.....	90
β) Η ενέργεια του Χρίσματος να ζήσει ο πιστός την έν Χριστῷ ζωή.....	92
γ) Η πρόγευση της Βασιλείας του Θεού.....	93

4. Θεία Ευχαριστία

α) Μυστήριο κοινωνίας του Χριστού και της Εκκλησίας.....	95
β) Συμμετοχή στο μυστήριο της Θείας Ενανθρωπήσεως.....	97
γ) Μυστήριο κοινωνίας με το Χριστό και χριστοποίησης του ανθρώπου.....	99
δ) Επιμέρους ανθρωπολογικές συνέπειες της ευχαριστιακής μετοχής.....	100
ε) Θεολογικές προϋποθέσεις μετοχής στη Θεία Ευχαριστία.....	102
στ) Ευχαριστιακή σύναξη και εσχατολογική προοπτική.....	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

1. Η σύγχρονη πραγματικότητα περί μυστηρίων στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας

α) Βάπτισμα – Χρίσμα.....	107
β) Θεία Ευχαριστία.....	113

2. Σύγχρονοι προβληματισμοί και προτάσεις περί της ορθής τελέσεως των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως

α) Βάπτισμα – Χρίσμα.....	117
β) Θεία Ευχαριστία.....	120

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	127
--------------------------	------------

CONCLUSIONS.....	131
-------------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΠΗΓΕΣ

1. ΕΡΓΑ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ.....135
2. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ.....139

Β΄ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ.....140
2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ.....145

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται ο πρώτος κύκλος των μεταπτυχιακών μας σπουδών στον *Τομέα Λατρείας, Αρχαιολογίας και Τέχνης του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας* του Α.Π.Θ. Η βαθιά επιθυμία μας για την περαιτέρω εμβάθυνση στο θέμα της προσέγγισης και ερμηνείας θεμάτων που αφορούν στη λατρεία του Τριαδικού Θεού και ιδιαιτέρως στον τρόπο και τα μέσα κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό, τα ιερά μυστήρια, μας οδήγησαν στη εκπόνηση της παρούσας μελέτης.

Ολοκληρώνοντας τη συγγραφική αυτή απόπειρα επιθυμώ να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες και τη βαθιά ευγνωμοσύνη μου προς τον επιβλέποντα καθηγητή και δάσκαλό μου π. Κωνσταντίνο Καραϊσαρίδη, για την προτροπή του να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα και για την παρακολούθηση της εργασίας μου σε όλα τα στάδια της συγγραφής της. Πολλές από τις ουσιαστικές δυσκολίες που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου μπόρεσαν να ξεπεραστούν χάρη στην αμέριστη συμπαράσταση και το αδιάπτωτο ενδιαφέρον του, εκδηλούμενο με τη διάθεση του πολύτιμου χρόνου του και της εξίσου πολύτιμης πείρας του.

Ευχαριστώ θερμότατα τους καθηγητές αρχιμ. π. Νικόδημο Σκρέττα και κ. Παναγιώτη Σκαλτσή για το ενδιαφέρον και τις πολύ χρήσιμες συμβουλές τους. Θα ήταν παράλειψή μου να μην ευχαριστήσω και όσους συνέβαλαν στην αρτιότερη εμφάνιση της μελέτης.

Τέλος, εγκάρδιες και ειλικρινείς ευχαριστίες οφείλω στη σύζυγό μου Μαρία για την υπομονή και τη συμπαράστασή της κατά την πολύμηνη διάρκεια της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- B.E.Π.E.Σ.* Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιαστικών Συγγραφέων, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι 1955 κ.εξ.
- E.E.Θ.Σ.Π.Α.* Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, έν Αθήναις 1924-1926 κ.εξ.
- E.E.Θ.Σ.Π.Θ.* Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1953 κ.εξ.
- E.Π.E.* Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, εκδ. “Γρηγόριος ο Παλαμάς”, εκδότ. Ε. Μερετάκης, Θεσσαλονίκη, 1972 κ. εξ.
- Θ.Η.Ε.* Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, εκδ. Α. Μαρτίνο, Αθήναι 1962-1968.
- PG* Patrologiae cursus completus, Series Graeca τ. 1-161, εκδ. J. P. Mingé, Parisiis 1857-1866, [επανέκδ. *Ελληνική Πατρολογία*, επιμ. Ι. Διώτης, έκδ. Κέντρον Πατερικών Εκδόσεων, Αθήναι 1987 κ.εξ.].
- PL* Patrologiae cursus completus, Series Latina τ. 1-221, εκδ. J. P. Mingé, Parisiis 1844-1864.
- SC* Sources Chrétiennes, εκδ. Cerf, Paris, 1941 κ.εξ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Απαραίτητη προϋπόθεση για την είσοδο του ανθρώπου στο “*σώμα Χριστού*”, την Εκκλησία, είναι η συμμετοχή του στα ιερά της μυστήρια. Η Εκκλησία ως μία θεανθρώπινη κοινωνία δεν ορίζεται, αλλά σηματοδοτείται, δηλώνεται, περιγράφεται, φανερώνεται και πραγματώνεται μέσα από την τέλεση των *ιερών μυστηρίων*. Αυτά είναι τα μέσα με τα οποία ο χριστιανός μετέχει στις αγιοπνευματικές ενέργειες του Θεού.

Η *έν Χριστῷ* ζωή και σωτηρία του ανθρώπου γίνονται πραγματικότητα με τον εγκεντρισμό και τη μέθεξή του στο ένα σώμα του Χριστού. Ως ασφαλή μέσα και τρόπο για τη μύηση, την ένταξη, την παραμονή και την τελείωση του ανθρώπου στο σώμα αυτό, η Εκκλησία προτείνει και υποδεικνύει τα ιερά της μυστήρια. Η πορεία αυτή ξεκινά και φανερώνεται με τη μετοχή του πιστού στα ιερά μυστήρια και κυρίως στα λεγόμενα *μυστήρια της χριστιανικής μνήσεως*, δηλαδή το βάπτισμα, το χρίσμα και τη Θεία Ευχαριστία.

Σύμφωνα με τη διαχρονική πίστη και παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας τα μυστήρια της χριστιανικής μνήσεως εισάγουν τον άνθρωπο στην αληθινή *έν Χριστῷ* ζωή. Τα δύο πρώτα μυστήρια (βάπτισμα και χρίσμα) τελούνται άπαξ, ενώ η Θεία Ευχαριστία τελείται διαρκώς και ο πιστός συμμετέχοντας σε αυτή γίνεται μέτοχος της αιωνίου ζωής.

Η παρούσα διπλωματική εργασία διαρθρώνεται σε τρία κεφάλαια. Στο **πρώτο κεφάλαιο** παραθέτουμε την ιστορία των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι προτυπώσεις των τριών μυστηρίων στην Παλαιά Διαθήκη και η σύσταση-καθιέρωση αυτών στην Καινή Διαθήκη. Στη συνέχεια γίνεται μία ιστορική ανασκόπηση σε διάφορους σταθμούς και πρόσωπα που καθόρισαν την τελετουργία των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** γίνεται μία ευρεία αναφορά στα ιερά μυστήρια σχετικά με τη σχέση τους με την Εκκλησία, αλλά και στον τρόπο που αυτά λειτουργούν ως μέσα κοινωνίας με τον Θεό. Γίνεται εκτενής αναφορά στα σημαντικότερα στοιχεία που αφορούν στη θεολογία των τριών μυστηρίων της χριστιανικής μυσσεως και πως αυτά συνδέονται με τον προσανατολισμό του χριστιανού προς τη Βασιλεία του Θεού.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** το ενδιαφέρον μας στρέφεται στη σύγχρονη πραγματικότητα περί των μυστηρίων της χριστιανικής μυσσεως στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας. Στο πλαίσιο αυτό καταγράφονται ορισμένοι προβληματισμοί και προτάσεις για την ορθή τέλεση των μυστηρίων της χριστιανικής μυσσεως στην εποχή μας, αποσκοπώντας να συμβάλουν στη συνειδητοποίηση ότι αν δεν γίνει κάτι θα αυξάνεται όλο και περισσότερο το φαινόμενο της αποϊεροποιήσεώς τους.

Η εργασία μας ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα στην ελληνική και αγγλική γλώσσα, καθώς και με την καταγραφή της βιβλιογραφίας (πηγές και βοηθήματα) που χρησιμοποιήσαμε για τη σύνταξή της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΜΥΗΣΕΩΣ

1. Βάπτισμα

α. Προτυπώσεις του Βαπτίσματος στην Παλαιά Διαθήκη

Στην παρούσα ενότητα κάνουμε μία αναδρομή στην ιστορία του βαπτίσματος από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη μέχρι και σήμερα, ξεκινώντας από τις προτυπώσεις στην Παλαιά Διαθήκη.

Το βάπτισμα αποτελεί το πρώτο μυστήριο της χριστιανικής μύησης με το οποίο ο άνθρωπος εισάγεται στο “*σώμα Χριστού*”, την Εκκλησία. Το μυστήριο του βαπτίσματος προτυπώνεται στην Παλαιά Διαθήκη με ποικίλους τύπους φανερώνοντας σε εμάς ότι αυτό ήταν μέσα στο σχέδιο του Θεού¹. Στη συνέχεια θα γίνει μία σύντομη αναφορά στις σημαντικότερες από αυτές:

1) Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου της *Γενέσεως* ανιχνεύεται ο παλαιότερος τύπος του βαπτίσματος, **της δημιουργίας**: “*και πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος*”². Το Ἅγιο Πνεῦμα (*πνεῦμα Θεοῦ*) και το ὕδωρ αποτελούν τα δύο ουσιώδη

¹ Ο ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης με σαφήνεια αναφέρει ότι το βάπτισμα προτυπώνεται πριν από την Ενανθρώπιση του Κυρίου: “*Εὐρίσκω γάρ ὅτι τὴν τοῦ βαπτίσματος χάριν οὐ μόνον τὰ μετὰ τὸν σταυρὸν ἐκήρυξαν Εὐαγγέλια, ἀλλὰ καὶ πρό τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου πανταχοῦ ἡ Παλαιὰ Γραφή τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν προετύπωσε τὴν εἰκόνα· οὐ τηλαυγῶς τὴν μορφήν ἐμφανίζουσα, αἰνίγμασι δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν φιλανθρωπίαν προῦφαίνουσα. Καὶ ὥς ἄμνός προεκηρύττετο καὶ ὁ σταυρὸς προεφητεύετο· οὕτω καὶ τὸ βάπτισμα πρακτικῶς καὶ λογικῶς ἐμηνύετο*”, Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 588B. Πρβλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὑπόμνημα εἰς Ἰωάννην*, ‘Ομιλία ΚΣΤ’, 2, P.G. 59, 155.

² Γέν. 1, 2

στοιχεία τους βαπτίσματος, που είναι η νέα δημιουργία³. Το πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεφέρετο “ὥσει περιστέρα”⁴ και στο βάπτισμα του Κυρίου στον ποταμό Ιορδάνη. “Ὅπως το Ἅγιον Πνεῦμα πλανώμενο ἐπὶ των αρχηγόνων υδάτων προκάλεσε την πρώτη δημιουργία, ἔτσι το Ἅγιον Πνεῦμα πλανώμενο ἐπὶ των υδάτων του Ιορδάνη προκάλεσε τη δεύτερη δημιουργία, στην οποία ο βαπτιζόμενος γεννιέται μέσα στα καθαρὰ ἀπο τὴν ἐπὶ κλήση ὕδατα”⁵.

Ὁ τύπος του βαπτίσματος εἶναι εμφανής, καθὼς εἶναι πράγματι μία νέα δημιουργία και μία ἐπανάληψη της πρώτης δημιουργίας⁶. Στην Γ΄ Κατήχησή του ο ἅγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ἀναφέρει ὅτι “τό ὕδωρ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου καὶ ὁ Ἰορδάνης τοῦ Εὐαγγελίου” ἐπισημαίνοντας χαρακτηριστικά “ὅπου διαθήκη πρὸς τινος, ἐκεῖ καὶ ὕδωρ”⁷. Σχετική με τα παραπάνω εἶναι και η μαρτυρία του ἱεροῦ Χρυσοστόμου: “Καὶ τότε μὲν εἰς ψυχὴν ζῶσαν ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος, νῦν δὲ εἰς Πνεῦμα ζωοποιουῦν...τότε τῆς κτίσεως γενομένης, ὁ ἄνθρωπος ὕστερον πλάττεται. Νῦν δὲ τούναντίον· πρὸ γάρ τῆς καινῆς κτίσεως ὁ ἄνθρωπος ὁ νέος δημιουργεῖται”⁸.

2) Μία ἄλλη χαρακτηριστική προεικόνιση του βαπτίσματος εἶναι ὁ **κατακλυσμός** (Γέν. 6-7). Η σωτηρία του Νώε και των συγγενῶν του μέσα στην κιβωτό ἦταν προτύπωση της δι’ ὕδατος καὶ Πνεύματος σωτηρίας των ἀνθρώπων μέσα στην Ἐκκλησία⁹. Ὁ κατακλυσμός του ἀμαρτωλοῦ κόσμου μέσα στο νερό συμβολίζει το θάνατο του παλαιοῦ ἀνθρώπου στο νερό του βαπτίσματος και την ἀνάδυση του καινοῦ ἀνθρώπου ἐν καινότητι ζωῆς, κατὰ μίμηση του θανάτου και της ἐνδόξου Ἀναστάσεως του Κυρίου¹⁰.

³ Βλ. περισσότερα Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 2, 9, Περὶ ὑδάτων, κεφ. Θ΄, P.G. 94, 905A και Διδύμου Ἀλεξανδρέως, *Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 2, 13, P.G. 39, 682-692.

⁴ *Μτθ.* 3, 16· *Μρκ.* 1, 10· *Λκ.* 3, 22· *Ιω.* 1, 32.

⁵ Παναγιώτη Σκαλτσῆ, *Ἱστορικὴ διαμόρφωση του Αγίου Βαπτίσματος*, Το Ἅγιον Βάπτισμα, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου, Αθήνα 2003, σ. 47.

⁶ J. Daniélou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία. Ἡ βιβλικὴ θεολογία τῶν Μυστηρίων καὶ τῶν Ἑορτῶν κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας* [Βασικὲς Ἀγιογραφικὲς Μελέτες, 3], Αθήνα 1981, σ. 83.

⁷ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις Γ΄ Φωτιζομένων* 5, P.G. 33, 433A.

⁸ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς Ἰωάννην*, Ὁμιλία ΚΕ΄, P.G. 59, 150. Πρβλ. “ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ”. Βλ. και *Ιω.* 3, 5.

⁹ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τὸ Ἅγιον Βάπτισμα* (Σχόλια), Ἅγιον Ὄρος ²1998, σ. 14.

¹⁰ Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μας υπενθυμίζει στην προς Ρωμαίους ἐπιστολή του ὅτι ὅσοι ἔχουμε βαπτισθῇ στο ὄνομα του Χριστοῦ συμμετέχουμε στο θάνατό Του και μόνο ἔτσι μπορούμε να συμμετάσχουμε πραγματικά και στην Ἀνάστασή Του (*Ρωμ.* 6, 3-11).

Ιδιαίτερη αναφορά για τον παραλληλισμό μεταξύ κατακλυσμού και βαπτίσματος κάνει ο Απόστολος Πέτρος στην Α' επιστολή του: *“Χριστός ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι· ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τοῦτ' ἔστιν ὀκτὼ ψυχαί, διεσώθησαν δι' ὕδατος. Ὁ ἀντίτυπον νῦν καὶ ἡμᾶς σώζει βάπτισμα”*¹¹. Ὅπως ερμηνεύει σχετικά ο Θεοφύλακτος Βουλγαρίας: *“Τὸ ὕδωρ ἐκεῖνο τὸ βάπτισμα ἡμῖν ὑπηνίσσετο, ἐπεὶ καὶ τοῦτο ἐναποπνίγει τοὺς ἀπειθοῦντας δαίμονας, καὶ σώζει τοὺς πιστῶς προσιόντας τῇ κιβωτῷ, ἥτουν τῇ Ἐκκλησίᾳ”*¹².

Ο αριθμός οκτώ, που μαρτυρεῖται ἀπὸ τα οκτὼ πρόσωπα τῆς κιβωτοῦ που διασώθηκαν, παραπέμπει στὴν ὀγδοὴ ἡμέρα, τὴν ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία ἀναστήθηκε ὁ Κύριος. Κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, ἡ κιβωτός εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ὁ Νῶε ὁ Χριστός, ἡ περιστερά τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὁ κλάδος τῆς ἐλιάς ἡ φιλάνθρωπία τοῦ Θεοῦ¹³.

Επίσης ὁ ἅγιος Ιουστίνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυρας παραλληλίζει τὸν κατακλυσμὸ με τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος με τὰ ἐξῆς λόγια: *“Γινώσκετε ὅτι ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέλεκται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅτι <Ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε ἔσωσά σε>. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ὃ ἔλεγεν ὁ Θεός, ὅτι τὸ μυστήριον τῶν σωζομένων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦτ' ἐστὶ τῆς τε γυναικὸς τῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν τριῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τῶν υἱῶν αὐτοῦ· οἵτινες ἀριθμῶ ὄντες ὀκτὼ, σύμβολον εἶχον τῆς ἀριθμῶ μὲν ὀγδόης ἡμέρας, ἐν ἣ ἐφάνη ὁ Χριστός ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἀναστὰς... Ὁ γὰρ Χριστός, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὢν, καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονε, τοῦ ἀναγεννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως καὶ ζύλου, τοῦ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ ἔχοντος, ὃν τρόπον καὶ ὁ Νῶε ἐν ζύλῳ διεσώθη ἐποχούμενος τοῖς ὕδασι μετὰ τῶν ἰδίων”*¹⁴.

3) **Ἡ διάβαση τῆς Ερυθρᾶς θαλάσσης** προτυπώνει τὸ βάπτισμα ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Απόστολος Παῦλος πρὸς τοὺς Κορινθίους: *“Οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ*

¹¹ Α' Πέτρ. 3, 18-21.

¹² Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, *Ἐπιστολὴ εἰς τὴν Α' Πέτρου*, 3, P.G. 125, 1233BC.

¹³ Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὁμιλίαι εἰς τὸν Αἰζάρον*, 6, P.G. 48, 1037-1038.

¹⁴ Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον* 138, P.G. 6, 793AB.

ἐν τῇ θαλάσῃ...ταῦτα δέ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν”¹⁵. Το ἅγιο βάπτισμα εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσή μας ἀπὸ τὸν Διάβολο, ὁ ὁποῖος καταποντίζεται στο ὕδωρ τοῦ μυστηρίου¹⁶.

Σύμφωνα με τὸν Μέγα Βασίλειο “ὁ Ἰσραὴλ ἐκεῖνος εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθη ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, σοὶ τοὺς τύπους παραδιδούς καὶ χαρακτηρίζων τὴν ἐπ’ ἐσχάτων τῶν καιρῶν δειχθησομένην ἀλήθειαν· σὺ δὲ περιφεύγεις τὸ βάπτισμα, οὐκ ἐν θαλάσῃ τυπούμενον, ἀλλ’ ἐν ἀληθείᾳ τελειούμενον· οὐκ ἐν νεφέλῃ, ἀλλ’ ἐν τῷ Πνεύματι· οὐκ εἰς Μωϋσῆν τὸν ὁμόδουλον, ἀλλ’ εἰς Χριστὸν τὸν ποιήσαντα. Ὁ Ἰσραὴλ εἰ μὴ παρήλθε τὴν θάλασσαν, οὐκ ἂν ἐχωρίσθη...τῆς πικρᾶς τυραννίδος τοῦ διαβόλου. Οὐκ ἂν ἔπιεν ἐκεῖνος ἐκ τῆς πνευματικῆς πέτρας, εἰ μὴ τυπικῶς ἐβαπτίσθη· οὐδὲ σοὶ τις δώσει τὴν ἀληθινὴν πόσιν, ἐάν μὴ ἀληθινῶς βαπτισθῇς”¹⁷.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σε μία σύγκριση μεταξὺ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς διάσωσης τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν τυραννία τοῦ Φαραώ, ἀναφέρει τα εξῆς: “Ἐκεῖ μὲν Αἰγύπτου διὰ τῆς θαλάσσης ἀπηλλάττοντο, ἐνταῦθα δὲ εἰδωλολατρίας· κακεῖ μὲν ὁ Φαραώ κατεποντίζετο, ἐνταῦθα δὲ ὁ διάβολος. Ἐκεῖ Αἰγύπτιοι ἀπεπνίγοντο, ἐνταῦθα δὲ ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος τῶν ἁμαρτημάτων κατορύττεται...ὅτι δουλείας ἀπηλλάγησαν ἐκεῖνοι, καὶ ἡμεῖς δουλείας, ἀλλ’ οὐ τῆς αὐτῆς· ἀλλ’ οἱ μὲν τῆς Αἰγυπτίων, ἡμεῖς δὲ τῆς τῶν δαιμόνων· ἐκεῖνοι τῆς τῶν βαρβάρων, ἡμεῖς τῆς κατὰ τὴν ἁμαρτίαν. Πρὸς ἐλευθερίαν ἀνήχθησαν ἐκεῖνοι, καὶ ἡμεῖς, ἀλλ’ οὐ πρὸς τὴν αὐτήν, ἀλλὰ πρὸς πολλῷ λαμπροτέρα ἡμεῖς”¹⁸.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς, ἐρμηνεύοντας τὴν διάβαση τῆς Ερυθρᾶς θαλάσσης, σημειώνει ὅτι ἡ θάλασσα συνιστᾷ προτύπωση τοῦ κατὰ τὸ βάπτισμα ὕδατος, ἡ νεφέλη τοῦ ἄνωθεν μυστικῶς τοῖς βαπτιζομένοις ἐπισκιάζοντος θεοῦ Πνεύματος· τὸ βρῶμα καὶ τὸ πόμα, τοῦ Χριστοῦ σώματος καὶ αἵματος, ὧν ἡμεῖς καθ’ ἐκάστην ὥς εἰπεῖν μετέχομεν¹⁹. Ἀπὸ τις ἐνδεικτικὲς αὐτὲς μαρτυρίες εἶναι ἐμφανὲς ἡ

¹⁵ Α΄ Κορ. 10, 1-6. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα*, 17, P.G. 36, 353C: “Ἐβάπτισε Μωϋσῆς, ἀλλ’ ἐν ὕδατι καὶ πρὸ τούτου, ἐν νεφέλῃ καὶ ἐν θαλάσῃ. Τυπικῶς δὲ τοῦτο ἦν, ὡς καὶ Παῦλος δοκεῖ· ἡ θάλασσα, τοῦ ὕδατος· ἡ νεφέλη, τοῦ Πνεύματος”.

¹⁶ Ἱερομονάχου Γρηγορίου, *Τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, σ. 129.

¹⁷ Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα προτρεπτικὴ* 2, P.G. 31, 428AB. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 589D.

¹⁸ Ἰωάννου Χρυσόστομου, *Ὁμιλία εἰς τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν: Οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλῃν ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον* 4, P.G. 51, 247-248.

¹⁹ Γρηγορίου Παλαμά, *Εἰς τὸ πρῶτον ἐωθινόν Εὐαγγέλιον*, Ὁμιλία ΛΗ΄, P.G. 151, 482B.

τυπολογία της διάβασης της Ερυθράς θαλάσσης με το πρώτο μυστήριο της χριστιανικής μυσέως είναι εμφανής.

4) Την αναγέννηση του ανθρώπου με το βάπτισμα προεικονίζει και **η γέννηση του πατριάρχου Ισαάκ** (Γέν. 21, 1-8). Ο ιερός Χρυσόστομος, ερμηνεύοντας ένα αποστολικό χωρίο της προς Ρωμαίους επιστολής (Ρωμ. 9, 8), κάνει αναφορά στη γέννηση του Ισαάκ, παραλληλίζοντας αυτή με τη γέννηση του ανθρώπου μέσα στην κολυμβήθρα²⁰.

5) Το μυστήριο του βαπτίσματος προτυπώνει και **η θαυμαστή διάσωση της Αγαρ και του υιού της Ισμαήλ**, οι οποίοι περιπλανώμενοι στην έρημο, μετά την εκδίωξή τους από την Σάρρα, κόντευαν να πεθάνουν από τη δίψα και σώθηκαν όταν ο άγγελος τους υπέδειξε “*φρέαρ ὕδατος ζῶντος*”²¹. Σύμφωνα με τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης, το θαυμαστό αυτό γεγονός δηλώνει τη διάσωση του ανθρώπινου γένους με το ὕδωρ του βαπτίσματος²².

6) **Ο δούλος του Ισαάκ Ελιέξερ συνάντησε ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος²³ τη Ρεβέκκα**, την μέλλουσα σύζυγο του Ισαάκ. Ἐτσι λοιπόν “*καὶ γάμος, ὁ μέλλον ποιεῖν το γένος Χριστοῦ, ἐπὶ ὕδατος ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρώτην συνθήκην*”²⁴.

7) Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης εντοπίζει ως τύπο του βαπτίσματος την **εγκατάλειψη του Μωϋσή ως βρέφους και τη διάσωσή του** “*εἰς τό ἔλος παρά τόν ποταμόν*” (Εξ. 2,3). Ερμηνεύοντας τη διάσωση του Μωϋσή, αναφέρει τα εξής: “*Ἐδεῖ γάρ εἶναι τυπικῶς τόν νόμον ἐν κιβωτῷ. Ἐγγύς δέ κατετέθη τοῦ ὕδατος. Γειτινῖ γάρ ὁ*

²⁰ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 16, P.G. 60, 553. Ο ιερός πατήρ αναφέρει τα εξής: “*Πῶς οὖν ὁ Ἰσαάκ ἐγεννήθη; Οὐ κατὰ νόμον φύσεως, οὐδέ κατὰ δύναμιν σαρκός, ἀλλά κατὰ δύναμιν ἐπαγγελίας. Τί ἐστι, κατὰ δύναμιν ἐπαγγελίας; Κατά τόν καιρόν τοῦτον ἐλεύσομαι πρός σέ, καί ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός. Αὕτη ἡ ἐπαγγελία τοίνυν, καί τό ῥῆμα τοῦ Θεοῦ τόν Ἰσαάκ διέπλασέ τε καί ἐγέννησε. Τί γάρ, εἰ καί μήτρα ὑπέκειτο καί νηδύς γυναικός; Οὐ γάρ ἡ δύναμις τῆς νηδύος, ἀλλ’ ἡ τῆς ἐπαγγελίας ἰσχὺς ἔτεκε τό παιδίον. Οὕτω καί ἡμεῖς γεννώμεθα διά τῶν ῥημάτων τοῦ Θεοῦ· ἐν γάρ τῇ κολυμβήθρᾳ τῶν ὑδάτων ῥήματά ἐστι τοῦ Θεοῦ τά γεννῶντα ἡμᾶς καί διαπλάττοντα· εἰς γάρ ὄνομα Πατρός καί Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος βαπτιζόμενοι γεννώμεθα. Αὕτη δέ οὐχί φύσεως, ἀλλ’ ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ ἡ γέννησις. Ὡσπερ γάρ τὴν τοῦ Ἰσαάκ προαγορεύσας γέννησιν, τότε αὐτήν ἐπλήρωσεν· οὕτω καί τὴν ἡμετέραν πρό πολλῶν προανεφώνησε χρόνων διά τῶν προφητῶν ἀπάντων, καί μετά ταῦτα εἰς ἔργον ἐξήγαγεν*”.

²¹ Γέν. 21, 14-19.

²² Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 589C.

²³ Γέν. 24, 12-16. Πρβλ. Γέν. 29, 9-10. Στο φρέαρ συνάντησε ο Ιακώβ την Ραχήλ και μάλιστα χρειάστηκε να μετακινήσει τον λίθο του φρέατος μόνος του για να ποτίσει τα πρόβατά της.

²⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 588D.

νόμος τῇ χάριτι· καί τά ἐφήμερα τῶν Ἑβραίων ραντίσματα, ἃ μικρόν ὕστερον ἔμελλε τῷ τελείῳ καί θαυμαστῷ βαπτίσματι καλυφθήσεσθαι”²⁵.

8) Μία ἄλλη προτύπωση, σύμφωνα με τον ιερό Δαμασκηνό, είναι **η περιτομή**. Αυτή “**τύπος ἦν τοῦ βαπτίσματος**”²⁶, της αχειροποιήτου δηλαδή περιτομῆς, όπου ο ἄνθρωπος αποβάλλει την αμαρτία. Η εντολή του Θεοῦ, που δόθηκε αρχικά στον Αβραάμ, προέβλεπε την περιτομή σε κάθε αρσενικό παιδί²⁷ την ὄγδοη ἡμέρα και αυτή ἦταν μία προεικόνιση της σφραγίσεως του φωτιζομένου με το σημεῖο του Τιμίου Σταυροῦ²⁸. Σε αυτή τη συνάφεια ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει τα εξής: “Ἐσφραγίσθησαν καί οἱ Ἰσραηλῖται, ἀλλά περιτομή, καθάπερ καί τά βοσκήματα καί τά ἄλογα· ἐσφραγίσθημεν καί ἡμεῖς, ἀλλ’ ὡς υἱοί, Πνεύματι”²⁹.

Ο συσχετισμός της περιτομῆς των Ἰσραηλιτῶν με το μυστήριο του βαπτίσματος εντοπίζεται και στην επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τους Κολοσσαεῖς, στους οποίους γράφει ὅτι ἐν Χριστῷ “*περιετιμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καί συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ*”³⁰. Αυτό σημαίνει ὅτι το μυστήριο του ἁγίου βαπτίσματος εἶναι ἡ αχειροποίητη περιτομή, διότι, ὅπως το σημεῖο της περιτομῆς ξεχώριζε τους Ἰουδαίους ἀπό τα υπόλοιπα ἔθνη και ἐδειχνε την οικειότητά τους με τον Θεό, κατὰ τον ἴδιο τρόπο και σ’ ἐμᾶς ἡ διὰ του ἁγίου βαπτίσματος περιτομή κάνει ἀκριβέστερη τὴ διάκριση και το χωρισμό των πιστῶν ἀπὸ τους ἀπίστους³¹.

Σύμφωνα με τον ἅγιο Επιφάνιο “ἐκεῖ (στους Ἰσραηλίτες) γάρ ἡ περιτομή σαρκική ὑπηρετήσασα χρόνῳ ἕως τῆς μεγάλης περιτομῆς, τουτέστι τοῦ Βαπτίσματος τοῦ

²⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 589C.

²⁶ Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 4, 25, P.G. 94, 1213C.

²⁷ Γέν. 17, 10-12: “περιτιμήσεται ὑμῶν πᾶν ἀρσενικόν, καί περιτιμήσεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν, καί ἔσται εἰς σημεῖον διαθήκης ἀνά μέσον ἐμοῦ καί ὑμῶν καί παιδίων ὀκτώ ἡμερῶν περιτιμήσεται ὑμῖν, πᾶν ἀρσενικόν εἰς γενεάς ὑμῶν”.

²⁸ Ἱερομονάχου Γρηγορίου, *Τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, σ. 16.

²⁹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἐφεσίους* 2, 2, P.G. 62, 18.

³⁰ Κολ. 2, 11-12. Πρβλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξηγήσεις εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, P.G. 72 497B. “Ἐν ὀγδοῇ τοιγαροῦν περιτέμνεται Χριστός καί τὴν κλῆσιν, ὡς ἔφην, λαμβάνει. Τότε γάρ, τότε σεσώσμεθα παρ’ αὐτοῦ καί δι’ αὐτοῦ. Ἐν ᾧ γάρ, φησί, περιετιμήθητε, περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καί συνηγέρθητε”.

³¹ Ἱερομονάχου Γρηγορίου, *Τὸ Ἅγιον Βάπτισμα*, σσ. 82-83.

περιτέμνοντος ἡμᾶς ἀπό ἀμαρτημάτων, καί σφραγίσαντος ἡμᾶς εἰς ὄνομα Θεοῦ”³². Μερικούς αἰῶνες αργότερα ο ἅγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ἐρχεται να συμπληρώσει: “πεπλήρωκε γάρ ὁ Σωτήρ τά τοῦ νόμου ἀντί ἡμῶν, καί τῆς νομικῆς δουλείας ἐρύσατο. Δέδωκε δέ περιτομήν ἄλλην ἐν ὅλῃ τῇ φύσει, τό θεῖον βάπτισμα, ὅπερ οὐ σάρκα τέμνει, ἀλλ’ ἀμαρτίας καθαίρει”³³.

Η υμνογραφία της Εκκλησίας υπομνηματίζει διά πολλῶν το γεγονός της περιτομῆς του Κυρίου ἐν σαρκί: “Συγκαταβαίνων ὁ Σωτήρ, τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, κατεδέξατο σπαργάνων περιβολήν· οὐκ ἐβδελύξατο σαρκός τήν περιτομήν, ὁ ὀκταήμερος κατὰ τήν Μητέρα, ὁ ἄναρχος κατὰ τόν Πατέρα”³⁴. Σε ἄλλο προσόμοιο ψάλλει η Εκκλησία μας στον Ὁρθρο της εορτῆς της Περιτομῆς: “Φέρει περιτομήν ἐν σαρκί, ὁ ἐκ Πατρός ἄνευ τομῆς τε καί ρεύσεως, ἀφράστως τεχθεῖς ὡς Λόγος, καί ὡς Θεός ἐκ Θεοῦ, ἐν ἀτρέπτω μένων τῇ Θεότητι· διό κατὰ Νόμον, ὁ ὑπέρ Νόμον γενόμενος, κατάρας Νόμου, ἐκλυτροῦται τοὺς ἅπαντας, καί τήν ἄνωθεν, εὐλογίαν δεδώρηται”³⁵. Αυτή ακριβῶς η πνευματική περιτομή, κατὰ τον ἅγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, ἀποτελεῖ “πάσης ἀμαρτίας ἀποβολήν, θανάτου καί φθορᾶς ἀναίρεσιν, πρόξενον ἀγιασμοῦ καί οἰκειότητος τῆς εἰς Χριστόν, ἐλευθερίας εἰκόνα, τῆς πρὸς Θεόν οἰκειώσεως ὁδόν τε καί θύραν”³⁶.

9) Μία ἄλλη περίπτωση εἶναι **η θεραπεία του λεπροῦ Νεεμάν του Σύρου** στα νερά του Ιορδάνη ποταμοῦ μετὰ ἀπὸ την προτροπή του προφήτου Ελισσαίου³⁷, η οποία προεικονίζει την καθαρτική δύναμη του μυστηρίου του βαπτίσματος. “Μόνος γάρ Ἰορδάνης ποταμῶν ἐν ἑαυτῷ δεξάμενος τοῦ ἀγιασμοῦ καί τῆς εὐλογίας τήν ἀπαρχήν, ὥσπερ ἐκ τινος πηγῆς τοῦ ἰδίου τύπου τῷ κόσμῳ παντί τήν τοῦ βαπτίσματος ἐπωχέτευσε χάριν”³⁸, ἀναφέρει ο ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης. Ο ιερός πατήρ δέχεται ὅτι τα ὕδατα του Ιορδάνου ἐνεργοῦν προτυπωτικά καὶ μάλιστα γι’ αὐτό το λόγο χαρακτηρίζονται ὡς ὕδατα ἰάσεως³⁹.

³² Επιφανίου Κύπρου, *Κατὰ αἰρέσεων* 1, 6, P.G. 41, 213C.

³³ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. Ξ’, P.G. 155, 209AB.

³⁴ Στιχηρὸ ἰδιόμελο του εσπερινοῦ της εορτῆς της Περιτομῆς. *Μηναῖον* Ιανουαρίου, σ. 14.

³⁵ Στιχηρὸ προσόμοιο των Αἰνῶν του Ὁρθρου της εορτῆς της Περιτομῆς. *Μηναῖον* Ιανουαρίου, σ. 27. Βλ. καὶ Εξαποστειλᾶριον της εορτῆς της Περιτομῆς: “Τὴν σάρκα περιτέμνεται, ὁ τόν Νόμον πληρώσας, ὡς βρέφος ὀκταήμερον, τῶν αἰῶνων ὁ Κτίστης”.

³⁶ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἑρμηνεία εἰς τό κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον* 4, P.G. 73, 701A.

³⁷ Δ’ Βασ. 5, 9-20. Διδύμου Αλεξανδρέως, *Περὶ ἀγίας Τριάδος* 2, 14, P.G. 39, 700A-D.

³⁸ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 592D-593A.

³⁹ Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Λειτουργικά Ανάλεκτα*, εκδ. Επέκταση, Κατερίνη 1996, σ. 19.

10) Στο Γ' Βασιλειών γίνεται αναφορά στη **θυσία του προφήτη Ηλία στο όρος Κάρμηλον** (Γ' Βασ. 18, 20-40). Σύμφωνα με τον Μέγα Βασίλειο, η θυσία του προφήτη Ηλία “ἔδειξεν τοῦ βαπτίσματος τὴν ἰσχύν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν ὀλοκαυτωμάτων, οὐ διὰ πυρός, ἀλλὰ δι’ ὕδατος τὴν θυσίαν ὀλοκαυτώσας”⁴⁰. Αλλά και ένας άλλος Καππαδόκης, ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης, αναφέρει σχετικά: “Ὁ Ἡλίας σαφῶς τὴν εἰς ὕστερον μέλλουσαν τελεῖσθαι τοῦ βαπτίσματος μυσταγωγίαν διὰ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης ἱερουργίας ἡμῖν προανεφώνησεν. Ὑδατι γάρ ἀνήφθη τό πῦρ τρίτον ἐπαντληθέντι· ὥστε δηλοῦσθαι, ὅτι ὅπου ὕδωρ τό μυστικόν, ἐκεῖ καί πνεῦμα τό ζωपुरοῦν...τό τούς ἀσεβεῖς καῖον καί τούς πιστούς φωτίζον”⁴¹.

11) Μία άλλη καταγραφή που αναφέρεται στο μυστήριο του βαπτίσματος είναι **η προτροπή του προφήτη Ησαΐα προς τους Ιουδαίους**: “λούσασθε καί καθαροί γίνεσθε”⁴².

12) Ένας άλλος τύπος του αγίου βαπτίσματος⁴³ επίσης είναι **ο λουτήρ της Σκηνής του Μαρτυρίου**⁴⁴. Κατά τον άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, ο λουτήρ που βρισκόταν μέσα στη Σκηνή του Μαρτυρίου είχε τοποθετηθεί εκεί ως σύμβολο του αγίου βαπτίσματος⁴⁵.

13) Ένας ακόμα τύπος του μυστηρίου του αγίου βαπτίσματος είναι η **διάβαση του Ιορδάνου από τον Ίησοῦ τοῦ Ναυῆ**⁴⁶. Όπως ερμηνεύει σχετικά ο ιερός Χρυσόστομος, ο *Ίησους τοῦ Ναυῆ* ήταν *τύπος τοῦ ἀληθινοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ίησοῦ Χριστοῦ*. “Ὡςπερ γάρ ἐκεῖνος ἐκ τῆς ἐρήμου διὰ τοῦ Ἰορδάνου εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας τόν λαόν διεβίβασεν, οὕτω καί ὁ Σωτήρ ἡμῶν ἐκ τῆς ἐρήμου τῆς ἀγνωσίας καί τῆς εἰδωλολατρείας διὰ τοῦ ἀγίου καί σωτηριώδους βαπτίσματος εἰς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ ἡμᾶς μετεποίησεν, εἰς τὴν μητέρα τῶν πρωτοτόκων, ἐν ᾗ τῆς ἀληθινῆς καταπαύσεως ἡντρεπίσθησαν αἱ μοναί, ἔνθα ἡ ἀστασίαστος καί εἰρηνική διατριβή”⁴⁷.

⁴⁰ Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τό ἄγιον βάπτισμα προτρεπτική*, 3, P.G. 31, 428D.

⁴¹ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 592CD.

⁴² *Ησ.* 1, 16 Βλ. J. Daniélou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία*, σ. 122.

⁴³ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Περί τῆς ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ λατρείας*, Λόγος ΙΓ', P.G. 68, 853B.

⁴⁴ *Εξ.* 30, 17-21.

⁴⁵ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις Γ' Φωτιζομένων*, P.G. 33, 433B.

⁴⁶ *Ίησ. τοῦ Ναυῆ*, 3, 1-17.

⁴⁷ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἡσαΐαν, Ἐπαινος τῶν ἀπαντησάντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καί περί εὐταξίας ἐν ταῖς δοξολογίαις* 5, P.G. 56, 104.

Σχετικά με αυτή την προτύπωση ψάλλει η Εκκλησία μας: “*Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἐν Ἰορδάνῃ ποταμῷ, διαβιβάζων τὸν λαόν καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν κιβωτόν, ἐσκιαγράφει τὴν μέλλουσαν εὐεργεσίαν. Εἰκόνα γάρ ἡμῖν ἀναμορφώσεως καὶ τύπον ἀψευδῆ ἀναγεννήσεως, ἡ μυστικὴ διάβασις τῶν δύο, σκιαγραφεῖ ἐν τῷ Πνεύματι. Χριστὸς ἐφάνη ἐν Ἰορδάνῃ, ἀγιάσαι τὰ ὕδατα*”⁴⁸.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί όμως ότι, εκτός από τις προτυπώσεις του μυστηρίου του βαπτίσματος, το στοιχείο του νερού συναντάται και στον **εξωβιβλικό χώρο**. Οι βαπτισματικές τελετές είτε διά ραντισμού με νερό, είτε με τα λουτρά στη θάλασσα και στα ποτάμια υπήρχαν και πριν την Ενανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού. Αυτές οι τελετές υπήρχαν όχι μόνο στους Εβραίους και τους Εσσηίους, αλλά και ανάμεσα στα Έθνη, όπως στους Βαβυλωνίους, Αιγυπτίους, Έλληνες και Ρωμαίους. Αυτοί οι καθαρισμοί κατά την πίστη των Ελλήνων και των βαρβάρων αναγωγικά αναφέρονταν στην αναγκαιότητα για ηθική κάθαρση, καθώς η φυσική καθαριότητα και η πλύση του σώματος από τις φυσικές κηλίδες ήταν πάντοτε το ορατό σημείο⁴⁹ αυτής της διαδικασίας.

Οι διάφορες τελετουργίες που σχετίζονται με το νερό και τις καθαρτικές καταδύσεις ήταν πολύ διαδεδομένες στην Ανατολή, καθώς το νερό καθαρίζει, εξαγνίζει, ζωογονεί και είναι σύμβολο της ζωής και της καρποφορίας⁵⁰. Είναι όμως δύσκολο να προσδιορισθεί ακριβώς σε ποιο βαθμό επηρέασαν αυτές οι τελετουργίες την πράξη της Παλαιάς Διαθήκης, εκεί όπου περιγράφονται τα τελετουργικά που σχετίζονται με το νερό (είτε είναι ρέον⁵¹ είτε βρίσκεται σε ειδικό χώρο)⁵².

Η σπουδαιότητα του νερού εντοπίζεται ασφαλώς και στα **βαπτισματικά τελετουργικά της Παλαιάς Διαθήκης** που αποβλέπουν στους καθαρμούς. Σε αυτούς συμμετέχουν οι ιερείς του Ναού, ενόψει της επιτελέσεως της ιερατικής τους αποστολής, όπως ο Ααρών που “*λούεται ἐν ὕδατι*”⁵³.

⁴⁸ Κάθισμα Ὁρθρου της 8^{ης} Ιανουαρίου. *Μηναίον* Ιανουαρίου, σ. 164.

⁴⁹ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 581A: “*Ὑδωρ δὲ ὑπηρετεῖ πρὸς ἔνδειξιν τῆς καθάρσεως. Ἐπειδὴ γάρ εἰώθαμεν ῥύπῳ καὶ βορβόρῳ τὸ σῶμα καθυβρισθέν ὕδατι νίπτοντες καθαρὸν ἀποφαίνειν, διὰ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς μυστικῆς πράξεως αὐτό προσλαμβάνομεν, τῷ αἰσθητῷ πράγματι τὴν ἀσώματον δηλοῦντες λαμπρότητα*”.

⁵⁰ Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, τ. Α΄, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009, σ. 104, στην οποία υποστηρίζει ότι οι τελετουργίες αυτές διατήρησαν ένα χαρακτήρα *μυητικό* και *εξαγνιστικό*.

⁵¹ *Λευ.* 14, 6· 15, 11-13. Πρβλ. *Β΄ Βασ.* 12, 20.

⁵² *Εξ.* 30, 17-21.

⁵³ *Λευ.* 8,6· 16, 4, 24. Πρβλ. *Εξ.* 29, 4· *Αριθμ.* 8, 6, 21.

Στους Προφήτες παρατηρούμε πλέον μία **πνευματική διάσταση των βαπτισματικών τελετουργιών**, διότι αναφέρονται στους καθαρμούς με το νερό ως τύπος της εσωτερικής καθάρσεως του ανθρώπου⁵⁴. Αυτή η βαπτισματική αντίληψη είναι έντονη στον Ιεζεκιήλ, εκεί όπου ο Θεός υπόσχεται τα εξής: *“Καί ρανῶ ἐφ’ ὑμᾶς καθαρὸν ὕδωρ, καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἀκαθαρσιῶν ὑμῶν καὶ ἀπὸ πάντων τῶν εἰδώλων ὑμῶν, καὶ καθαριῶ ὑμᾶς. Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν καὶ πνεῦμα καινὸν δώσω ἐν ὑμῖν καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην”*⁵⁵.

Είναι φανερό ότι η προφητική αντίληψη περί αποκαταστάσεως της σχέσεως του ανθρώπου με το Θεό μέσω των καθαρμών *βρίσκεται πολύ κοντά στη βαπτισματική αντίληψη του Κυρίου και των μαθητῶν Του*. Αν και στους Προφήτες δεν δίνεται έμφαση στην καθαρτική δράση του νερού⁵⁶, εντούτοις τονίζεται αυτή η αποκατάσταση που προαναφέραμε, η οποία εκδηλώνεται με την εγκατάλειψη των ειδώλων και την αναγνώριση του Ασάρκου Λόγου ως του μόνου αληθινού Θεού. Φυσικά αυτή η πρακτική δεν ίσχυε μόνο για τους ειδωλολάτρες, αλλά και για τον ισραηλιτικό λαό, ο οποίος πολλές φορές απομακρύνθηκε από τον Θεό και στη συνέχεια έπρεπε μέσω της βαπτισματικής πράξης να επισφραγίσει την επιστροφή του σε Αυτόν⁵⁷.

Με όσα παραθέσαμε παραπάνω κατανοούμε πως το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος προεικονίζεται με μία σειρά θαυμαστών γεγονότων στην Παλαιά Διαθήκη. Έτσι φανερώνεται το προαιώνιο σχέδιο της Θείας Οικονομίας, καθώς το βάπτισμα που προτυπώνεται στην Παλαιά Διαθήκη και πραγματοποιείται στην Καινή, αποτελεί μία ουσιώδη πτυχή αυτού του σχεδίου. Όλες αυτές οι προτυπώσεις λειτουργούν προδρομικά για το βάπτισμα του Κυρίου στον Ιορδάνη ποταμό, το οποίο θα αποτελέσει τον τύπο για το βάπτισμα της Εκκλησίας, το μέσο για να εξαλείψει ο

⁵⁴ *Ησ.* 1, 16· 4, 4. Επίσης οι *Ψαλμοί* του Δαβίδ αναφέρονται στην εξάλειψη των αμαρτιών μέσω του καθαρμού από τον Θεό (50, 9), εκεί όπου ο καθαρμός οδηγεί τον άνθρωπο στην πνευματική κάθαρση (25, 9· 70 13).

⁵⁵ *Ιεζ.* 36, 25-26.

⁵⁶ Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τό ἅγιον βάπτισμα* 11, P.G. 36, 372B. Ο άγιος επισημαίνει πως οι καθαρμοί “*πρόσκαιρον ἔχουσιν σώματος κάθαρσιν, οὐ παντελὴ τῆς ἁμαρτίας ἀναίρεσιν*”.

⁵⁷ Βλ. Γ. Φίλια, *Λειτουργική*, σσ. 104-107, όπου και περισσότερα σχετικά με τη βαπτισματική πράξη στην Παλαιά Διαθήκη.

άνθρωπος τις συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος και να ενσωματωθεί στο “σώμα Χριστού”, την Εκκλησία.

β. Το Βάπτισμα στην Καινή Διαθήκη

Από τις ποικίλες προτυπώσεις της Παλαιάς Διαθήκης για το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος μεταφερόμαστε στην Καινή Διαθήκη. Εδώ πλέον ο Χριστός μας εισάγει ολοκληρωτικά στο βάπτισμα *έν Πνεύματι Αγίω*, δίνοντας μία νέα διάσταση στο προηγηθέν βάπτισμα του Ιωάννου του Προδρόμου.

1) Το βάπτισμα του Προδρόμου

Όπως μας πληροφορεί ο ευαγγελιστής Ματθαίος, ο “*Ιωάννης ό βαπτιστής κήρυττε έν τή έρήμω τής Ιουδαίας λέγων μετανοείτε· ήγγικε γάρ ή βασιλεία τών ούρανών*”⁵⁸. Αλλά και στα άλλα ευαγγέλια **το βάπτισμα του Ιωάννη** ήταν “*βάπτισμα μετανοίας είς άφεσιν άμαρτιών*”⁵⁹. Στο σημείο αυτό μπορούμε να κάνουμε λόγο για μία θα λέγαμε “αναβάθμιση”, αναγωγή του βαπτίσματος, καθώς πλέον το βάπτισμα μετανοίας *έν ύδατι* του Ιωάννου του Προδρόμου γίνεται βάπτισμα *έν Πνεύματι Αγίω*⁶⁰ μετά το βάπτισμα του Ιησού στον Ιορδάνη ποταμό. Όπως ερμηνεύει σχετικά ο Μέγας Βασίλειος, “*Ιωάννης έκήρυσσε βάπτισμα μετανοίας, καί έξεπορεύετο πρός αυτόν πάσα ή Ιουδαία· Κύριος κηρύσσει βάπτισμα υίοθεσίας...Έκεϊνο είσαγωγικόν τό βάπτισμα· τοῦτο τελειωτικόν. Έκεϊνο άμαρτίας άναχώρησις· τοῦτο οίκείωσις πρός Θεόν*”⁶¹.

Ερμηνεύοντας την περικοπή του αγίου βαπτίσματος από τον ευαγγελιστή Ματθαίο, ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει τα εξής: “*Ιωάννης μέν έκήρυξε βάπτισμα μετανοίας καί οὐ λέγει, Άφέσεως· Ίνα πιστεύσωσιν είς τόν έρχόμενον μετ’ αυτόν. Οὕπω γάρ τής θυσίας προσενηνεγμένης, οὐδέ τοῦ πνεύματος καταβάντος, οὐδέ τής άμαρτίας λυθείσης, οὐδέ τής έχθρας άνηρημένης, οὐδέ τής κατάρας άφανισθείσης, πῶς έμελλεν άφεις γίνεσθαι;*”⁶²...“*Όπου γάρ υίοθεσίας άξίωμα, έκεϊ καί ή τών κακῶν*

⁵⁸ *Μτθ.* 3, 1-2.

⁵⁹ *Μρκ.* 1, 4. Πρβλ. *Μτθ.* 3, 11· *Λκ.* 3, 16· *Ιω.* 1, 31.

⁶⁰ *Μρκ.* 1, 8.

⁶¹ Μεγάλου Βασιλείου, *Είς τό άγιον βάπτισμα προτρεπτική, Όμιλία ΙΓ’*, 1, P.G. 31, 425A.

⁶² Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Είς Ματθαϊον* 10, 1-2, P.G. 57, 185-186.

ἀναίρεσις, καί ἡ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων δόσις. Διά δὴ τοῦτο τό μὲν Ἰουδαϊκὸν παύεται βάπτισμα, τό δέ ἡμέτερον ἀρχὴν λαμβάνει... Πνεύματος γάρ χάριν τοῦτο ἔχει τό βάπτισμα μόνον· τό δέ Ἰωάννου ταύτης ἔρημον τῆς δωρεᾶς ἦν’’⁶³.

Ο Τίμιος Πρόδρομος εἶχε σταλεί ἀπό το Θεό για να ετοιμάσει την ὁδὸν Κυρίου⁶⁴. Μιλώντας για το βάπτισμα του Ἰωάννη ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει ὅτι: “οὐδέ ἄλλην τινὰ αἰτίαν εἶχεν ἐκεῖνο τό λουτρόν, ἢ τό προσδοποιῆσαι τῇ εἰς Χριστόν πίστει τοῖς λοιποῖς ἅπασιν’’⁶⁵. Ο Ἰωάννης ο Βαπτιστής χαρακτηρίζεται ὡς “Ὁρθρος” που ἀνήγγειλε τον ἐρχομό της ἡμέρας σ’ ἓναν ὕμνο της ἀκολουθίας της εορτῆς των Θεοφανείων⁶⁶. “Πρόδρομός ἐστίν ἐκεῖνος τοῦ βασιλέως πάντων, καί τῆς κοινῆς σωτηρίας κηρύξ ἐστὶ καί τό βάπτισμα αὐτοῦ τοῦ σωτηρίου καί παγκοσμίου βαπτίσματος· καί τῶν φθασάντων μὲν ἐντελέστερον, πολλῶ δέ τοῦ μέλλοντος ἐνδεέστερον· καί καθαῖρον μὲν ἁμαρτίας μᾶλλον, ἢπερ ὁ νόμος, οὐκ ἐν πυρί δέ καί Πνεύματι, ὅπερ ἡ τελειότης· τῆς Δεσποτικῆς γάρ ἐστὶ μόνης καί ἱερουργίας, καί φιλανθρωπίας’’⁶⁷.

2) Η Βάπτισμα του Κυρίου

Το πέρασμα ἀπὸ το βάπτισμα μετανοίας του Ἰωάννου στο βάπτισμα της καινῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς σηματοδοτεῖται με τὴν βάπτισμα του ἰδίου του Ἰησοῦ στον Ἰορδάνη⁶⁸ καὶ με τὴν ἐντολὴ πρὸς τοὺς μαθητὲς Του “πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος’’⁶⁹ μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του. Με αὐτὴ τὴν πράξη (βάπτισμα) καὶ αὐτόν τὸν λόγο-ἐντολὴ Του (πορευθέντες...) ο Χριστὸς συνέστησε τὸ μυστήριον τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

Τὸ βάπτισμα τοῦ Ἰωάννη συνιστᾷ τελετουργικὰ τὴν πράξη, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε στὸν Κύριον καὶ στοὺς μαθητὲς Του νὰ υιοθετήσουν τὴν ἴδια πράξη ὡς εἰσαγωγικὴ στὴν καινούργια πραγματικότητα τῆς Ἐκκλησίας⁷⁰. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἅγιος

⁶³ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ματθαῖον* 12, 3, P.G. 57, 206.

⁶⁴ *Μτθ.* 3, 3.

⁶⁵ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἰωάννην* 17, 2, P.G. 59, 109.

⁶⁶ Τροπάριον ἱαμβικοῦ κανόνος, ὠδὴ α΄, *Μηναῖον* Ἰανουαρίου, σ. 141. Βλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Εορτοδρόμιον*, τ. Α΄, ἐκδ. Ὁρθόδοξη Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 159.

⁶⁷ Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, *Τὰ Ἀμφιλόχεια*, Ἑρώτησις ΚΘ΄, P.G. 101, 213B.

⁶⁸ *Μτθ.* 3, 13-17· *Μρκ.* 1, 9-11· *Λκ.* 3, 21-22.

⁶⁹ *Μτθ.* 28, 19.

⁷⁰ Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, σ. 103.

Κύριλλος Αλεξανδρείας, ο Κύριος δεν είχε ανάγκη βαπτίσματος, αλλά ως φιλόανθρωπος επινόησε για όλους εμάς δρόμο σωτηρίας⁷¹.

3) Εικόνες του Βαπτίσματος

Στην Καινή Διαθήκη διαβάζουμε δύο θαύματα του Κυρίου που σχετίζονται άμεσα με το βάπτισμα. Το πρώτο θαύμα είναι **η θεραπεία του παραλυτικού στην προβατική κολυμβήθρα**⁷². Ερμηνεύοντας αυτή την περικοπή, ο ιερός Χρυσόστομος, αναφέρει τα εξής: “*Ἐμελλε βάπτισμα δίδοσθαι, πολλήν δύναμιν ἔχον καί δωρεάν μεγίστην, βάπτισμα πάσας ἁμαρτίας καθαῖρον, καί ἀντί νεκρῶν ζῶντας ποιοῦν. Καθάπερ οὖν ἐν εἰκόνι προγράφεται ταῦτα τῇ κολυμβήθρᾳ*”. Αλλά επειδή στην κολυμβήθρα του αγίου βαπτίσματος δεν θεραπεύεται μόνο ένας κάθε χρόνο, “*κᾶν ἡ οἰκουμένη πᾶσα ἔλθῃ, ἡ χάρις οὐκ ἀναλίσκεται, οὐδέ ἡ ἐνέργεια δαπανᾶται, ἀλλ’ ὁμοία μένει, καί τοιαύτη, οἷα καί πρό τούτου. Καί καθάπερ αἱ ἡλιακαὶ ἀκτῖνες καθ’ ἐκάστην φωτίζουν τὴν ἡμέραν, καί οὐ δαπανῶνται, οὐδέ ἀπό τῆς πολλῆς χορηγίας ἔλαττον αὐταῖς γίνεται τό φῶς· οὕτω καί πολλῶ μᾶλλον ἡ τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια οὐδέν ἐλαττοῦται παρά τό πλῆθος τῶν ἀπολαυόντων αὐτῆς*”⁷³.

Το δεύτερο θαύμα είναι η θεραπεία του **εκ γενετής τυφλού στην κολυμβήθρα του Σιλωάμ**⁷⁴. Κατά τον άγιο Ειρηναίο, με το θαύμα αυτό ο Χριστός μας φανερώνει την αρχική δημιουργία του Αδάμ, “με ποιο τρόπο δημιουργήθηκε και με ποιού το χέρι πλάσθηκε...Διότι ο Κύριος που ανέπλασε την όραση του τυφλού, Αυτός είναι που ανέπλασε και τον άνθρωπο ολόκληρο υπηρετώντας το θέλημα του Πατρός Του”. Συνεχίζοντας σε άλλη συνάφεια γράφει: “Επειδή στην αρχική δημιουργία ο άνθρωπος αρνήθηκε το θέλημα του Θεού και χρειαζόταν το λουτρό της αναγεννήσεως, ο Χριστός, αφού έχρισε με πηλό τα μάτια του τυφλού, του είπε: *Ὑπαγε εἰς Σιλωάμ καί νίψαι*. Ἐτσι ο Χριστός ταυτόχρονα αποκαθιστά την αρχική δημιουργία και απεργάζεται την αναγέννηση με το λουτρό του αγίου βαπτίσματος”⁷⁵.

Ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας ερμηνεύοντας την ίδια θεραπεία γράφει: “*Εἰς εἰκόνα γέ μὴν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος τό ἐν τῷ Σιλωάμ ἀπονίπτεσθαι δραμόντα*

⁷¹ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τό κατά Λουκᾶν*, P.G. 72, 524A. “*οὐκ ἦν ἐν χρείᾳ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ὁ Κύριος, ὁδόν δέ ἡμῖν ἐπενόησε σωτηρίας ὁ φιλόανθρωπος*”.

⁷² *Ιω.* 5, 1-15.

⁷³ *Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην, Ὁμιλία ΑΣΤ΄*, 1, P.G. 59, 203.

⁷⁴ *Ιω.* 9, 1-41.

⁷⁵ *Ειρηναίου Λυώνος, Ἐλεγχος καί ἀνατροπή τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, P.G. 7, 843 κ. εξ.

κελεύει”. Εφόσον η λέξη *Σιλωάμ* ερμηνεύεται “απεσταλμένος”, ο ιερός πατήρ σημειώνει: “ἕτερον οὐδένα τόν ἀπεσταλμένον ὑπάρχειν, ἢ τόν ἐπ’ ὀλέθρῳ τῆς ἁμαρτίας καί τῆς τοῦ διαβόλου πλεονεξίας ἄνωθεν ἡμῖν, καί παρὰ Πατρός ἐπιφοιτήσαντά τε καί ἀπεσταλμένον Υἱόν μονογενῆ, αὐτόν τε τοῖς ὕδασιν ἀοράτως ἐπινήχεσθαι τῆς ἀγίας κολυμβήθρας γινώσκοντες”⁷⁶.

Στα ευαγγέλια καταγράφονται δύο ακόμη περιπτώσεις, που φανερώνουν την ύψιστη αγάπη και την ταπείνωση του Χριστού και αυτές συμβολίζουν το άγιο βάπτισμα. Αυτές είναι **η νύμη των ποδών** των μαθητών το βράδυ του Μυστικού Δείπνου⁷⁷ και **η νύξη της αγίας Του πλευράς** επί του Σταυρού⁷⁸. Κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό, ο Χριστός νίπτει τα πόδια των μαθητών Του, παρέχοντας με αυτή την πράξη το σύμβολο του αγίου βαπτίσματος⁷⁹. Το *αἷμα* και το *ὕδωρ* που εξήλθε από την πλευρά του Κυρίου κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας συμβολίζουν τα μυστήρια της Θείας Ευχαριστίας και του αγίου βαπτίσματος αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, ο Θεός έδωσε αυτό το γεγονός ως εικόνα και απαρχή της Θείας Κοινωνίας και του αγίου βαπτίσματος⁸⁰.

Στο πλαίσιο της εικόνας του βαπτίσματος μέσα στην Καινή Διαθήκη μία άλλη περίπτωση συμβολισμού είναι ο λόγος του Κυρίου στο διάλογό Του με τη Σαμαρείτισσα “ὅς δ’ ἂν πῖν ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τόν αἰῶνα, ἀλλὰ τό ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον”⁸¹. Είναι προφανές ότι εδώ πρόκειται για μία σαφή αναφορά για το άγιο βάπτισμα. Αυτό είναι το μόνο που μπορεί να καθαρίσει τους μετανοήσαντας, διότι είναι το ύδωρ της ζωής⁸². Το “ὕδωρ τό ζῶν, το οποίο ο Κύριος υποσχέθηκε

⁷⁶ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εἰς τό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον* 6, P.G. 73, 964BC.

⁷⁷ *Ιω.* 13, 4-11.

⁷⁸ *Ιω.* 19, 34.

⁷⁹ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 4, 13, P.G. 94, 1140A. “Ἐν τῷ ὑπερώῳ τοίνυν τῆς ἀγίας καί ἐνδόξου Σιών, τό παλαιόν Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ φαγόν, καί πληρώσας τήν παλαιάν διαθήκην, νίπτει τῶν μαθητῶν τούς πόδας, σύμβολον τοῦ ἀγίου βαπτίσματος παρεχόμενος”.

⁸⁰ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εἰς τό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον* 12, P.G. 74, 677B. “λόγῃ διανύττουσι τήν πλευράν· ἡ δέ μεμιγμένον ὕδατι τό αἷμα διέβλυσε, τῆς μυστικῆς εὐλογίας καί τοῦ ἀγίου βαπτίσματος, εἰκόνα και ἀπαρχήν ὥσπερ τινά τιθέντος ἡμῖν τοῦ Θεοῦ τό γεγεννημένον”.

⁸¹ *Ιω.* 4, 14.

⁸² Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Διάλογος πρός Τρύφωνα* 14, P.G. 6, 504C: “τό βάπτισμα, τό μόνον καθαρίσαι τούς μετανοήσαντας δυνάμενον, τοῦτό ἐστι τό ὕδωρ τῆς ζωῆς”.

στην Σαμαρείτισσα, το προσφέρει και σ' εμάς με το άγιο βάπτισμα *ὡς πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον*''⁸³.

4) Η ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ βάπτισμα την ημέρα της Πεντηκοστής

Μετά τη σύσταση του μυστηρίου του βαπτίσματος από τον Κύριο, το άγιο βάπτισμα παγιώθηκε ως εισαγωγικό μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως του πιστού στην Εκκλησία.

Ο Χριστός πριν την ένδοξη Ανάληψή του είπε στους μαθητές του να μην φύγουν από τα Ιεροσόλυμα και να περιμένουν την εκπλήρωση της υπόσχεσης του ουράνιου Πατέρα Του, λέγοντας σε αυτούς πως *“Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας”*⁸⁴. Η υπόσχεση αυτή εκπληρώθηκε την ημέρα της Πεντηκοστής, όταν η πνοή του Παρακλήτου *“ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι*⁸⁵, *κολυμβήθραν αὐτόν ἀπεργαζομένη πνευματικὴν καὶ πληροῦσα τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν*''⁸⁶, όπως σχολιάζει ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς.

5) Μαρτυρίες για Βαπτίσματα στην Καινή Διαθήκη και τελετουργία τους

Στο βιβλίο των Πράξεων των Αποστόλων ιδιαίτερα, εντοπίζουμε πολλές αναφορές σε ατομικά και ομαδικά βαπτίσματα. Μεταξύ αυτών μπορούμε να αναφέρουμε το βάπτισμα των τρισχιλίων την ημέρα της Πεντηκοστής⁸⁷, του ευνούχου της Κανδάκης⁸⁸, της Λυδίας και της οικογενείας της⁸⁹, του δεσμοφύλακα στους Φιλίππους και της οικογενείας του⁹⁰, του αρχισυναγώγου Κρίσπου και της οικογενείας του, μαζί με αρκετούς Κορινθίους⁹¹ κ. ά. Το βάπτισμα σε όλες αυτές τις περιπτώσεις δείχνει ότι το μυστήριο αυτό ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για τη

⁸³ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τό Ἅγιον Βάπτισμα*, σ. 27.

⁸⁴ *Πράξ.* 1, 4-5.

⁸⁵ *Πράξ.* 2, 2.

⁸⁶ Γρηγορίου Παλαμά, *Ὁμιλία ΚΔ*, P.G. 151, 312B.

⁸⁷ *Πράξ.* 2, 41.

⁸⁸ *Πράξ.* 8, 38.

⁸⁹ *Πράξ.* 16, 15.

⁹⁰ *Πράξ.* 16, 32.

⁹¹ *Πράξ.* 18, 8. Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 1, 14, 16.

συμμετοχή του πιστού στην Εκκλησία και μας δίνει σημαντικές πληροφορίες για την τάξη και τον τρόπο τελετουργίας του βαπτίσματος στην αποστολική εποχή⁹².

Στο **βάπτισμα του ευνούχου της Κανδάκης από τον Φίλιππο** παρατηρούμε μία πλήρη βαπτισματική πρακτική. Η φράση του ευνούχου “*Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι*” δηλώνει την ύπαρξη βαπτισματικού τελετουργικού, με **σύντομη κατήχηση**⁹³, χωρίς να έχει τη δομή των συστηματικών κατηχήσεων που διαμορφώθηκαν τους επόμενους αιώνες. Παρόμοιες περιπτώσεις έχουμε με το κήρυγμα του Πέτρου την ημέρα της Πεντηκοστής⁹⁴ και στον οίκο του Κορνηλίου⁹⁵ και στην περίπτωση του δεσμοφύλακα των Φιλίππων⁹⁶, εκεί όπου η σύντομη κατήχηση⁹⁷ είχε ως σκοπό οι υποψήφιοι να γνωρίσουν την *ὁδὸν τοῦ Κυρίου*⁹⁸.

Μετά από την απλή και σύντομη κατήχηση, ακολουθούσε **η αποκήρυξη του αμαρτωλού παρελθόντος των ακροωμένων, η μετάνοια**⁹⁹ και **η ομολογία πίστεως** στον Ιησού Χριστό, σύμφωνα με το “*καρδία γάρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δέ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν*”¹⁰⁰. Όσον αφορά στην ύπαρξη προβαπτισματικής ομολογίας κατά την αποστολική εποχή, μπορούμε να αναφέρουμε την ομολογία του ευνούχου της Κανδάκης, ως μία πρώτη σαφή περιγραφή της προβαπτισματικής ομολογίας με διαλογική μορφή¹⁰¹.

Την ύπαρξη προβαπτισματικής ομολογίας πίστεως στον Ιησού Χριστό υπαινίσσονται και άλλα χωρία της Καινής Διαθήκης, όπως είναι οι προτροπές του

⁹² Παναγιώτη Σκαλτσή, *Ιστορική διαμόρφωση του Αγίου Βαπτίσματος*, σ. 52. Πρβλ. Παναγιώτη Τρεμπέλα, *Αρχαί και χαρακτήρ της χριστιανικής Λατρείας*, εκδ. Σωτήρ, τ. Α΄, Αθήνα 21993, σ. 123.

⁹³ Πράξ. 8, 35-36. Βλ. Χρήστου Βούλγαρη, *Η ενότης της Αποστολικής Εκκλησίας* (Ανάλεκτα Βλατάδων 19), Θεσσαλονίκη 1974, σ. 431. σημ. 6.

⁹⁴ Πράξ. 2, 14-41.

⁹⁵ Πράξ. 10, 34-48.

⁹⁶ Πράξ. 16, 32.

⁹⁷ Πρβλ. Εβρ. 6, 2. Ο Απόστολος Παύλος κάνει αναφορά για “*βαπτισμῶν διδασχή*”.

⁹⁸ Πράξ. 18, 25.

⁹⁹ Πράξ. 2, 38.

¹⁰⁰ Ρωμ. 10, 10. Πρβλ. Πράξ. 2, 41. Οι τρισχίλιοι κατά την Πεντηκοστή “*ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ* (του Αποστόλου Πέτρου) *ἐβαπτίσθησαν*”. Πράξ. 8, 13. Ο Σίμων ο μάγος ακούγοντας “*τῷ Φιλίπῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περί τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερὸν τῷ Φιλίπῳ*”.

¹⁰¹ Πράξ. 8, 37. “*Εἶπε δέ ὁ Φίλιππος· εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν, ἀποκριθεὶς δέ εἶπε· πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν*”.

Αποστόλου Παύλου προς τους Εβραίους: “κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας”¹⁰² και “κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῇ”¹⁰³. Διαβάζουμε επίσης στην Β΄ επιστολή του Ιωάννου ότι: “Πᾶς ὁ παραβαίνων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ Θεόν οὐκ ἔχει”¹⁰⁴ και στην Α΄ επιστολή του Πέτρου ότι: “καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει το βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ρύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν”¹⁰⁵. Πρέπει βέβαια να επισημανθεῖ ὅτι το βάπτισμα δεν επενεργεῖ μαγικά, ἀλλὰ προϋποθέτει τη μετοχή του πιστοῦ¹⁰⁶ και την παράκληση προς τον Θεό για ἄφεση των αμαρτιῶν και τη δική του ἀναγέννηση¹⁰⁷.

Το ἅγιο βάπτισμα ἀπὸ την πρώτη στιγμή τελούνταν **διὰ καταδύσεως σε νερό**. Αυτό υποδηλώνεται με τις φράσεις: “τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος”¹⁰⁸, “διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας”¹⁰⁹. Επίσης τα λόγια του Κυρίου προς τον Νικόδημο ὅτι “ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ”¹¹⁰ και η περιγραφή των Πράξεων για το βάπτισμα του Ευνούχου, στην οποία ἀναφέρεται ὅτι “κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ...καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. Ὅτε ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τον Φίλιππον”¹¹¹, δηλώνουν τη σύνδεση του βαπτίσματος με την κατάδυση σε νερό.

Ὅσον ἀφορὰ στον **τύπο της επικλήσεως του Θεοῦ** κατὰ το βάπτισμα, ἦταν ο Τριαδικός, σύμφωνα με την προτροπή του Κυρίου “πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου

¹⁰² Εβρ. 4, 14.

¹⁰³ Εβρ. 10, 23.

¹⁰⁴ Β΄ Ιω. 9.

¹⁰⁵ Α΄ Πέτρ. 3, 21.

¹⁰⁶ Στην παύλεια βαπτισματική θεολογία γίνεται ἀναφορά περί συμμετοχῆς του βαπτιζομένου στο θάνατο και την Ἀνάσταση του Κυρίου (Ρωμ. 6, 4: “συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος”). Σε αὐτή τη συνάφεια ο Κλήμης Ρώμης χαρακτηρίζει το ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου. Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Ζ΄, Περὶ πολιτείας, καὶ Ευχαριστίας, καὶ τῆς κατὰ Χριστόν μνήσεως. κεφ. ΚΒ΄, Ρ.Γ. 1, 1012C. Βλ. ἐπίσης αἶνος ἀκολουθίας ὁρθρου εορτῆς Θεοφανείων: “διὰ καταδύσεως ἢ πρὸς Θεὸν ἡμῶν ἄνοδος γίνεται”. Πρβλ. Μ. Σιώτου, *Ἡ Καινὴ Διαθήκη περὶ τῆς σχέσεως των μυστηρίων βαπτίσματος, χρίσματος και θείας ευχαριστίας*, Ἀθήναι 1969, σσ. 6-7.

¹⁰⁷ Παναγιώτη Σκαλτσῆ, *Ἱστορική διαμόρφωση του Ἁγίου Βαπτίσματος*, σ. 55.

¹⁰⁸ Εφ. 5, 26.

¹⁰⁹ Τίτ. 3, 5.

¹¹⁰ Ιω. 3, 5.

¹¹¹ Πράξ. 8, 38-39.

Πνεύματος’’¹¹². Μετά το βάπτισμα ακολουθούσε η **επίθεση των χειρών** από τους αποστόλους¹¹³, προκειμένου ο νεοβαπτισθείς να λάβει τις δωρεές του Αγίου Πνεύματος¹¹⁴. Η βαπτισματική πράξη κατακλείεται με την **παράθεση τράπεζας**¹¹⁵, η οποία ταυτίζεται με την **ευχαριστιακή κλάση του άρτου** και όχι με μία απλή τράπεζα¹¹⁶.

Συμπερασματικά, μετά τα όσα εξετάθησαν, μπορούμε να συνοψίσουμε σημειώνοντας ότι το βάπτισμα κατά την αποστολική εποχή είχε τα εξής στοιχεία: α) τη σύντομη διδαχή-κατήχηση του υποψηφίου, β) την εκ μέρους του αποδοχή του λόγου του Θεού και την ομολογία της πίστης στον Ιησού Χριστό, γ) την διά καταδύσεως και αναδύσεως βάπτισμα του υποψηφίου στο νερό, δ) τον τριαδολογικό τύπο της επικλήσεως μία φορά, ε) την επίθεση των χειρών και στ) τη συμμετοχή του νεοφωτίστου στη Θεία Ευχαριστία¹¹⁷. Τα πρωταρχικά αυτά στοιχεία υπήρξαν η βάση για την μετέπειτα εξέλιξη της ακολουθίας του αγίου βαπτίσματος.

γ. Το μυστήριο του Βαπτίσματος από τον Β΄ μέχρι τον Ε΄ αιώνα

Στην ενότητα που ακολουθεί θα αναφερθούμε στην αρχή στις προβαπτισματικές τελετές που προηγούνταν του βαπτίσματος κατά το χρονικό διάστημα από τον Β΄ μέχρι τον Ε΄ αιώνα. Η παρουσίασή μας θα βασισθεί στον ερανισμό και παρουσίαση των περί βαπτίσματος πληροφοριών της σχετικής πατερικής γραμματείας.

1) Προβαπτισματική νηστεία

Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος τον Β΄ αιώνα τελούσαν οι Απόστολοι σύμφωνα με την εντολή που έδωσε ο ίδιος ο Χριστός (*πορευθέντες...*). Μία σαφή εικόνα για το ιερό Βάπτισμα μας δίνει η **Διδαχή των Δώδεκα Αποστόλων**, στην οποία καταγράφεται η αποστολική παράδοση και η βαπτισματική πράξη της εποχής.

¹¹² Μτθ. 28, 19.

¹¹³ Πράξ. 8, 14-17· 19, 5-6.

¹¹⁴ Εκτενής αναφορά για την ιστορία του μυστηρίου του Χρίσματος γίνεται στην επόμενη ενότητα.

¹¹⁵ Πράξ. 9, 18· 16, 33-34.

¹¹⁶ Βλ. περισσότερα Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος (Ιστορική, Θεολογική και τελετουργική θεώρησης)*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 34-35.

¹¹⁷ Παναγιώτη Σκαλτσή, *Ιστορική διαμόρφωση του Αγίου Βαπτίσματος*, σσ. 57-58.

Στο κείμενο της *Διδαχής* γίνεται αναφορά σε βάπτισμα σε ζων ύδωρ στο όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος και, αν δεν υπάρχει νερό, να γίνεται τριπλή έκχυση ύδατος στο όνομα της Αγίας Τριάδος.

Πριν από το βάπτισμα προτάσσεται νηστεία μίας ή δύο ημερών για τον βαπτίζοντα, τον βαπτιζόμενο και για όσους άλλους ήθελαν¹¹⁸. Η υποτυπώδης προκατήχηση (*ταῦτα πάντα προειπόντες βαπτίσατε*), που συναντούμε στο κείμενο της *Διδαχής*, και τα δύο ουσιώδη στοιχεία του βαπτίσματος (*ζὼν ὕδωρ* και *ἐπὶ κλήση στο όνομα της Αγίας Τριάδος*) ταυτίζονται με τα στοιχεία της βαπτισματικής τάξης που ορίζονται στην Καινή Διαθήκη.

Η διήμερη προβαπτισματική νηστεία αποτέλεσε τη βάση για τη νηστεία του Πάσχα, η οποία σήμερα εκτείνεται σε ολόκληρη τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Ο εορτασμός του βαπτίσματος ήταν αυτός που συνέβαλε αρχικά στην ανάπτυξη του Πάσχα ως λειτουργικής γιορτής και της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, ως λειτουργικής προετοιμασίας για το Πάσχα¹¹⁹. Η εν λόγω προτροπή περί της νηστείας αποκαλύπτει τον εκκλησιολογικό χαρακτήρα του βαπτίσματος, εφόσον τονίζει ότι το βάπτισμα δεν απευθυνόταν μόνο στον βαπτιζόμενο, αλλά αποτελούσε λειτουργική πράξη που αφορούσε ολόκληρη τη χριστιανική κοινότητα¹²⁰.

Η ύπαρξη προβαπτισματικής νηστείας μαρτυρείται τα μέσα του Β' αιώνας από τον Ιουστίνo¹²¹ και λίγο χρόνια αργότερα, τον Γ' αιώνα και από τον Τερτυλλιανό.

¹¹⁸ *Διδαχή* 7, 4, ΒΕΠΕΣ 2, 217. “Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος οὕτω βαπτίσατε· ταῦτα πάντα προειπόντες βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ὕδατι ζῶντι. Ἐάν δὲ μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον. Εἰ δ’ οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. Ἐάν δὲ ἀμφοτέρω μὴ ἔχῃς, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρίς ὕδωρ εἰς τὸ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος προνηστευσάτω ὁ βαπτίζων καὶ ὁ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινες ἄλλοι δύνανται· κελεύσεις δὲ νηστεῦσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ μιᾶς ἢ δύο”. Βλ. Παναγιώτη Σκαλτσή, “Η προβαπτισματική νηστεία” στο *Λειτουργικές Μελέτες Ι*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σσ. 87-88.

¹¹⁹ Alexander Schmemmann, *Εξ ὕδατος και Πνεύματος. Λειτουργική μελέτη του βαπτίσματος* (μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης), εκδ. Δόμος, Αθήνα 2^η 1990, σ. 16.

¹²⁰ Γεωργίου Φίλια, *Παράδοση και εξέλιξη στη Λατρεία της Εκκλησίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006, σ. 293.

¹²¹ Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Α' Απολογία* 61, P.G. 6, 420C. “Ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύουσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ’ ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εὐχεσθῆαι τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἁφῆσιν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχομένων καὶ συννηστευόντων αὐτοῖς. Ἐπειτα ἄγονται ὑφ’ ἡμῶν ἐνθα ὕδωρ ἐστὶ, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται. Ἐπ’ ὀνόματος γάρ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ Δεσπότης Θεοῦ, καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος ἁγίου, τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν ποιοῦνται”.

Μάλιστα ο τελευταίος προτάσσει την προβαπτισματική νηστεία σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο προετοιμασίας που περιλαμβάνει συχνές προσευχές, γονυκλισίες, αγρυπνίες και εξομολόγηση¹²². Μαρτυρίες για νηστεία μίας, δύο ή περισσότερων ημερών, με επίκεντρο τη Μεγάλη Παρασκευή¹²³ εντοπίζουμε και στην *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Ευσεβίου Καισαρείας. Αυτή η προβαπτισματική νηστεία στόχευε στην απελευθέρωση του φωτιζομένου από την αμαρτωλή ζωή του και ήταν το εχέγγυο της γνησιότητας των προθέσεών του¹²⁴.

Η προβαπτισματική νηστεία συνδεόταν και με άλλες αρχαίες βαπτισματικές εορτές, όπως ήταν τα Χριστούγεννα, τα Θεοφάνεια και η Περιτομή του Κυρίου, αλλά η κατ' εξοχήν βαπτισματική ημέρα ήταν το Πάσχα¹²⁵. Το βάπτισμα ως αντίτυπο των παθημάτων του Χριστού, ως συμμετοχή στο θάνατο και την Ανάστασή Του¹²⁶, δεν μπορούσε παρά να είναι συνδεδεμένο από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια με την εορτή του Πάσχα¹²⁷.

2) Οργάνωση κατήχησης - τάξεις κατηχουμένων

Η ολοένα και μεγαλύτερη εξάπλωση του Χριστιανισμού κατά τον Β' αιώνα δημιούργησε την ανάγκη ανάπτυξης συγκεκριμένων προϋποθέσεων για την ένταξη

¹²² Τερτυλλιανού, *De baptismo* 20, SC 35, σσ. 94-95. “Τούς εἰς τό βάπτισμα ἔλυσσομένους προσευχαῖς πυκναῖς, νηστεαῖς καί γονυκλισίαις καί ἀγρυπνίαις δέεσθαι προσήκει καί μετ’ ἐξομολογήσεως πάντων τῶν πρότερον ἡμαρτημένων”.

¹²³ Ευσεβίου Καισαρείας, *Εκκλησιαστική Ιστορία* Ε', κεφ. ΚΔ', P.G.20, 501A-504A. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος γράφει σχετικά: “Καλόν σοι βοήθημα πρὸς τό τυχεῖν, ὧν ἐπιποθεῖς, ἀγρυπνίαι, νηστεῖαι, χαμευνίαι, προσευχαί, δάκρυον”. Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τό ἅγιον βάπτισμα*, P.G. 36, 401D-404A.

¹²⁴ Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος*, σ. 59. Κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης, η νηστεία είναι “ἔργον Θεοῦ, νέκρωσις σώματος καὶ ἀποβολή παθῶν”. Συμεών Θεσσαλονίκης, *Αποκρίσεις προς Γαβριήλ Πενταπόλεως, Ἑρώτησις ΝΔ'*, P.G. 155, 901C.

¹²⁵ Τερτυλλιανού, *De baptismo* 19, SC 35, σ. 93-94.

¹²⁶ Ρωμ. 6, 5. “εἰ γάρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀλλά καί τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα”. Βλ. και Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα προτρεπτική* 1, P.G. 31, 424C.: “Συνταφῶμεν τῷ Χριστῷ τῷ ὑπέρ ἡμῶν ἀποθανόντι, ἵνα καί συναναστῶμεν τῷ ἡμῖν τήν ἀνάστασιν προζενήσαντι”.

¹²⁷ Παναγιώτη Σκαλτσή, “Η Προβαπτισματική νηστεία”, στο *Λειτουργικές Μελέτες Ι*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 91. Βλ. και Νέναντ Μιλόσεβιτς, *Η θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας Λατρείας. Η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της θείας Ευχαριστίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 37.

στην εκκλησιαστική κοινότητα. Αυτή η ανάγκη οδήγησε την Εκκλησία στη δημιουργία και οργάνωση της κατήχησης πριν το άγιο βάπτισμα. Έτσι σταδιακά εμφανίζονται κατηχητικά κείμενα, οι γνωστές Κατηχήσεις. Αυτές διακρίνονταν σε *κατηχήσεις Φωτιζομένων*, οι οποίες είχαν αποδέκτες όσους επρόκειτο να βαπτισθούν και σε *Μυσταγωγικές κατηχήσεις*, δηλαδή εκείνες που απευθύνονταν σε όσους είχαν ήδη βαπτισθεί και τους μύουσαν ακόμη περισσότερο σε θέματα σχετικά με τη Θεία Λατρεία και τη χριστιανική ζωή.

Κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες οι υποψήφιοι να προσέλθουν στο άγιο βάπτισμα ήταν ενήλικες και αυτοί πριν βαπτισθούν κατηχούνταν. Οι κατηχούμενοι διακρίνονταν σε τρεις τάξεις, οι οποίες ήταν οι *ακροώμενοι*, οι *κατηχούμενοι* και οι *φωτιζόμενοι*.

Οι *ακροώμενοι* ονομάστηκαν έτσι από το ρήμα *ακροῶμαι* (δηλαδή ακούω), επειδή βρίσκονταν στο νάρθηκα του ναού και άκουγαν τα αγιογραφικά αναγνώσματα και το κήρυγμα. Αυτοί δεν είχαν την υποχρέωση να ζούν κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Αντίθετα οι *κατηχούμενοι* είναι εκείνοι που αποδέχθηκαν την πίστη της Εκκλησίας.

Όπως μαρτυρείται από την *Αποστολική Παράδοση* του Ιππολύτου, η διάρκεια της προετοιμασίας των κατηχουμένων ήταν σχεδόν τρία χρόνια¹²⁸. Η κατήχηση ήταν αποκλειστικό έργο του επισκόπου και κατά τη διάρκεια αυτής ακολουθούσε τα πρότυπα “εκπαιδεύσεως” της εποχής εκείνης. Υπήρχε η δυνατότητα σύντμησης του χρόνου της παρεχόμενης διδασχής, γεγονός που εξαρτώνταν από την επιμέλεια, το ζήλο και την αποδοτικότητα των υποψηφίων¹²⁹. Οι κατηχούμενοι παρακολουθούσαν τη Θεία Λειτουργία μέσα στον κυρίως ναό και παρέμεναν εκεί μέχρι και την εκφώνηση των ευχών των κατηχουμένων¹³⁰.

¹²⁸ Ιππολύτου Ρώμης, *Αποστολική Παράδοσις*, εκδ. B. Botte, Bernand, Hippolyte de Rome, *La tradition Apostolique d'après les anciennes versions*, Paris 1968, SC 11, 74. Η διάρκεια της προετοιμασίας των κατηχουμένων ήταν σε αρκετές περιπτώσεις μικρότερη από τα τρία έτη (ένα ή δύο).

¹²⁹ Γεωργίου Βεργωτή, “Το μυστήριο του βαπτίσματος και η ποιμαντική του σήμερα”, *Το Άγιον Βάπτισμα*, Ιερατικό Συνέδριο Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 1996, σσ. 39-40.

¹³⁰ Στη σημερινή λειτουργική πράξη υπάρχουν οι αιτήσεις *υπέρ των κατηχουμένων*, οι οποίες διαβάζονται, συνήθως, μυστικώς από τον ιερέα κατά τη διάρκεια του έτους και εκφώνως σε κάθε Προηγιασμένη Θεία Λειτουργία κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή. Η πράξη αυτή απαντάται στην Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα, αλλά και με κάποιες διαφοροποιήσεις στις Ορθόδοξες Εκκλησίες άλλων χωρών. Πρβλ. Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Τα ιδιάζοντα λειτουργικά στοιχεία στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρουμανίας*, εκδ. Επέκταση, Κατερίνη 1995, σ. 157, όπου ο ρουμάνος

Η τρίτη τάξη των κατηχουμένων είναι οι *φωτιζόμενοι*. Αυτή η τάξη σχηματιζόταν στην αρχή της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Οι φωτιζόμενοι μετά από την τριετή κατήχηση βαπτίζονταν τη νύχτα του Μεγάλου Σαββάτου. Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Τεσσαρακοστής γινόταν καθημερινή κατήχηση στους φωτιζομένους. Σύμφωνα με το *Οδοιπορικό* της Αιθερίας, ο επίσκοπος αρχίζοντας από το βιβλίο της *Γενέσεως*, κατά τη διάρκεια των σαράντα αυτών ημερών, διατρέχει ολόκληρη την Αγία Γραφή, κάνοντας πρώτα φιλολογική ερμηνεία και στη συνέχεια εξάγει το πνευματικό νόημα κάθε περικοπής¹³¹. Η κατήχηση αυτής της τάξης των κατηχουμένων συνεχιζόταν και με άλλα θέματα που αφορούσαν στην Ανάσταση, το πρόσωπο και το έργο του Ιησού Χριστού και τη μέλλουσα Κρίση. Προς το τέλος της Τεσσαρακοστής ερμηνευόταν στους φωτιζομένους το Σύμβολο της Πίστεως.

Όπως αναφέρθηκε, η προετοιμασία του φωτιζομένου, για να δεχθεί το άγιο βάπτισμα, διαρκούσε σαράντα ημέρες και περιελάμβανε ορισμένες προβαπτισματικές τελετουργίες. Αυτές ήταν: **η εγγραφή του κατηχουμένου** στον κατάλογο των υποψηφίων για το βάπτισμα, **οι εξορκισμοί** και **η κατήχηση, η απόταξη** του Σατανά, **η σύνταξη** του φωτιζομένου με τον Χριστό και τέλος ακολουθούσε **η ομολογία της πίστεως** με την απαγγελία του *Συμβόλου της Πίστεως*.

3) Εγγραφή του κατηχουμένου

Η προβαπτισματική αυτή τελετουργία γινόταν μία ημέρα πριν την έναρξη της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και από εκείνη τη στιγμή ο κατηχούμενος εντάσσονταν στην τάξη των υποψηφίων για το βάπτισμα. Στο *Οδοιπορικό* της Αιθερίας συναντάμε μία ολοκληρωμένη περιγραφή της τελετής της Ονοματογραφίας, όπως την παρακολούθησε η ίδια στα Ιεροσόλυμα. Σύμφωνα με όσα μας διασώζει, την παραμονή της έναρξης της Μεγάλης Τεσσαρακοστής ο κατηχούμενος έδινε το όνομά του στον ιερέα, ο οποίος σημείωνε τα ονόματα των υποψηφίων προς το άγιο βάπτισμα. “Την επόμενη ημέρα τοποθετούσαν ένα θρόνο για τον επίσκοπο στο κέντρο της μεγάλης Εκκλησίας, δηλαδή στο Μαρτύριο. Εκατέρωθεν του επισκόπου στέκονταν οι ιερείς..., Ύστερα έφερναν τους υποψηφίους με τους αναδόχους τους.

λειτουργιολόγος Ene Braniste, σε μία συνάφεια εξέτασης των επιδεχομένων μεταβολές λειτουργικών στοιχείων στην ορθόδοξη παράδοση, αναφέρει ως πρόταση για τις ως άνω αιτήσεις των “κατηχουμένων” τα εξής: “να αναπροσαρμοσθούν οι αιτήσεις για τους κατηχουμένους και γενικά να παραλειφθούν οι επαναλαμβανόμενες αιτήσεις στις ιερές ακολουθίες”.

¹³¹ Αιθερίας, *Οδοιπορικό* 46, 1, SC 21, 257.

Αν οι υποψήφιοι ήταν άνδρες, έρχονταν με τον ανάδοχό τους και αν ήταν γυναίκες έρχονταν με την ανάδοχό τους. Έπειτα ο επίσκοπος ρωτούσε τον ανάδοχο του κάθε υποψηφίου: Ζει τίμια ζωή; Σέβεται τους γονείς του; Μήπως είναι μέθυσος ή ψεύτης;...Εφόσον ο υποψήφιος αποδεικνυόταν ακατηγόρητος, ο επίσκοπος έγραφε με το χέρι του το όνομά του. Εάν όμως ο υποψήφιος κατηγορούνταν για κάτι, ο επίσκοπος τον απομάκρυνε, λέγοντάς: Ας αλλάξει ζωή και τότε θα γίνει δεκτός στο άγιο βάπτισμα’’¹³².

Σύμφωνα με τον Θεόδωρο Μοψουεστίας, “αυτός ο οποίος επιθυμεί να λάβει το δώρο του αγίου βαπτίσματος, παρουσιάζεται στην Εκκλησία του Θεού. Γίνεται δεκτός από κάποιον, ο οποίος είναι ορισμένος για το σκοπό αυτό και κατά τα καθιερωμένα εγγράφει αυτούς, οι οποίοι λαμβάνουν το βάπτισμα’’¹³³. Πάνω σε αυτή την πράξη ο άγιος Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης συμπληρώνει ότι ο υποψήφιος οδηγείται απευθείας στον ιεράρχη από κάποιον από τους μεμνημένους, χωρίς όμως να γίνεται αναφορά για εγγραφή του υποψηφίου σε κατάλογο¹³⁴.

Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης λέει σε όσους καθυστερούν και αναβάλλουν το βάπτισμά τους “να του δώσουν τα ονόματά τους για να τα χαράξει σε βιβλία αισθητά με το μελάνι και ο Θεός θα τα χαράξει στις άφθαρτες πλάκες, γράφοντας αυτά με το ίδιο Του το δάκτυλο’’¹³⁵. Με την εγγραφή του ο κατηχούμενος εγγράφεται στους καταλόγους της Εκκλησίας και διά του μυστηρίου του αγίου βαπτίσματος μεταγράφεται στη βίβλο της Ουρανίου Βασιλείας κατά τον Μέγα Βασίλειο¹³⁶.

¹³² Αιθερίας, *Οδοιπορικόν* 46, 1, SC 21, 255-257.

¹³³ Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, έκδ. Tonneau R.-Devreesse R., *Les homélies Catéchétiques de Theodore de Mopsueste* (Studi e Testi 145), Roma 1949, σ. 321.

¹³⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β΄*, 2, P.G. 3, 393B. “ἐλθὼν ἐπὶ τινὰ τῶν μεμνημένων, πείθει μὲν αὐτόν, ἡγήσασθαι αὐτοῦ τῆς ἐπὶ τὸν ἱεράρχην ὁδοῦ”.

¹³⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ βάπτισμα*, P.G. 46, 417BC. “Δότε μοι τὰ ὀνόματα, ἵνα ἐγὼ μὲν αὐτὰ ταῖς αἰσθηταῖς ἐγχαράξω βίβλοις, καὶ γράψω τῷ μέλανι· Θεός δε ταῖς ἀφθάρτοις πλαζὶν ἐνσημῖνῃται, δακτύλῳ γράψας ἰδίῳ”.

¹³⁶ Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα προτρεπτική*, P.G. 31, 440A. “ὅλον ἑαυτὸν μετὰθες ἐπὶ τὸν Κύριον· ἐπίδος σεαυτοῦ τὴν ὀνομασίαν· καταγράφηθι μετὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ στρατιώτης καταλόγοις ἐναριθμεῖται· ὁ ἀθλητὴς ἐναπογραφάμενος ἀγωνίζεται· ὁ δημότης πολιτογραφηθεὶς τοῖς φυλῆταις ἐναριθμεῖται. Πᾶσι τούτοις ὑπεύθυνος εἶ, ὡς στρατιώτης Χριστοῦ, ὡς ἀθλητὴς εὐσεβείας, ὡς τὸ πολίτευμα ἔχων ἐν οὐρανοῖς. Απογράφηθι ἐν ταύτῃ τῇ βίβλῳ, ἵνα μεταγραφῇς εἰς τὴν ἄνω”.

4) Εξορκισμοί

Μετά την εγγραφή του κατηχουμένου, ακολουθούν **οι εξορκισμοί**¹³⁷ και η συστηματική κατήχηση κατά την περίοδο της Μεγάλης Τεσσαρακοστής. Η συστηματική κατήχηση έχει τις ρίζες στο λόγο του Κυρίου προς τους μαθητές Του: “*πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*”. Προηγείται η κατήχηση και η διδασκαλία της πίστεως και έπεται το άγιο βάπτισμα. Η Εκκλησία είχε υπόψη τα προβλήματα και τις δυσκολίες των φωτιζομένων· την ιδιαίτερη ψυχολογική τους κατάσταση εν αναμονή μίας νέας κατάστασης και ζωής, τις εθνικές, ιουδαϊκές και ειδωλολατρικές καταβολές του καθενός, το αιρετικό περιβάλλον και τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν¹³⁸. Γι’ αυτούς τους λόγους η Εκκλησία φρόντισε ιδιαίτερα την κατήχηση των φωτιζομένων, έτσι ώστε αυτοί να αποκτήσουν γερά θεμέλια πίστεως πριν από το μυστήριο του βαπτίσματος.

Οι φωτιζόμενοι κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Τεσσαρακοστής πήγαιναν κάθε μέρα στην Εκκλησία¹³⁹, κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης της πρώτης ώρας και στη συνέχεια τους διαβάζονταν οι εξορκισμοί¹⁴⁰. Με τους εξορκισμούς ο κατηχούμενος απελευθερωνόταν από την επιρροή του διαβόλου. Οι εξορκισμοί πραγματοποιούνταν άλλοτε με επίκληση ενός εκ των προσώπων της Αγίας Τριάδος, άλλοτε με τη δύναμη του σταυρού, με χρήση ελαίου, με απλό εμφύσημα που γίνεται φωτιά για τον διάβολο¹⁴¹ και άλλοτε με τη δύναμη του ονόματος του Χριστού¹⁴², και αυτή ως πρακτική ήταν η πιο διαδεδομένη.

¹³⁷ Η αντίληψη ότι *ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται* (Α΄ Ιω. 5, 19) και η πίστη ότι τα τέκνα του Θεού με τη θεία χάρη *εκβάλλουν δαιμόνια* (Μρκ. 16, 17) οδήγησε την Εκκλησία στη δημιουργία της προβαπτισματικής τελετής των εξορκισμών.

¹³⁸ Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα* [Θεία Λατρεία και Παιδεία 2], εκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 145.

¹³⁹ Οι εξορκισμοί γινόνταν είτε μετά την κατήχηση πρακτική, που απαντάται στην Αντιόχεια, είτε πριν από αυτή, όπως γινόνταν στα Ιεροσόλυμα. Βλ. περισσότερα Αιθερίας, *Οδοιπορικόν* 46, SC 21, 256. Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος (Ιστορική, Θεολογική και τελετουργική θεώρησης)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 57.

¹⁴⁰ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τό Άγιον Βάπτισμα*, σ. 36.

¹⁴¹ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις ΙΣΤ΄ Φωτιζομένων*, P.G. 33, 345A: “*Πῦρ γίνεται τῷ μή φαινομένῳ*”.

5) Ευχές και δεήσεις βαπτισματικού περιεχομένου

Στο *Ευχολόγιο του Σεραπίωνος* και στις *Αποστολικές Διαταγές* εντοπίζονται ειδικές ευχές, μετά από τις οποίες καλούνταν οι κατηχούμενοι να εγκαταλείψουν την ευχαριστιακή σύναξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτό το Ευχολόγιο υπάρχει ειδική ευχή που μαρτυρείται η πίστη της Εκκλησίας και εκφράζεται η προτροπή να παραμείνουν οι κατηχούμενοι με καθαρή φρόνηση και προκοπή μέχρι το άγιο βάπτισμα¹⁴³. Στις *Αποστολικές Διαταγές* υπάρχουν ανάλογες ευχές και διακονικές αιτήσεις περί ‘‘φωτισμού’’, ‘‘συνετίσεως’’, ‘‘παιδεύσεως’’, ‘‘θεογνωσίας’’ των κατηχουμένων, οι οποίες καταλήγουν στην ικεσία να λάβουν ‘‘άφεση των πλημμελημάτων’’ και να γίνουν ‘‘άξιοι των αγίων μυστηρίων’’¹⁴⁴.

Όπως μαρτυρεί ο Ιππόλυτος στην *Αποστολική Παράδοση*, το Μέγα Σάββατο γινόταν από τον επίσκοπο οι τελευταίοι εξορκισμοί των φωτιζομένων, οι οποίοι ολοκληρώνονταν με την εμφύσηση του προσώπου τους και τη σφράγιση στο μέτωπο, στα αυτιά και τη μύτη¹⁴⁵. Τον 4^ο αιώνα ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει ότι οι

¹⁴² Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα* 85, P.G. 6, 676C: ‘‘Κατὰ γάρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τούτου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ...πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται’’. Ωριγένους, *Κατὰ Κέλσου* Α΄, P.G. 11, 665B.

¹⁴³ Ευχή 21: ‘‘Βοηθὲ καὶ Κύριε τῶν πάντων, ἐλευθερωτὰ τῶν ἐλευθερωθέντων, προστάτα τῶν ρυσθέντων, ἡ ἐλπίς τῶν ὑπὸ τὴν κραταίαν Σου χεῖρα γεγονότων· σὺ εἶ ὁ τὴν ἀνομίαν καθηρηκώς, ὁ διὰ τοῦ μονογενοῦς καταργήσας τὸν Σατανᾶν καὶ λύσας αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ ἀπολύσας τοὺς ὑπ’ αὐτοῦ δεδεδεμένους· εὐχαριστοῦμέν σοι ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, ὅτι κέκληκας αὐτοὺς διὰ τοῦ μονογενοῦς καὶ γνῶσιν αὐτοῖς τὴν σὴν ἐχαρίσω· καὶ διὰ τοῦτο δεόμεθα, βεβαιωθήτωσαν ἐν τῇ γνώσει, ἵνα γινώσκωσιν σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν· διαφυλαττέσθωσαν ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ ἐν τῇ καθαρᾷ φρονήσει καὶ προκοπτέσθωσαν ἄξιοι γενέσθαι τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ τῶν αγίων μυστηρίων· διὰ τοῦ μονογενοῦς Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, δι’ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν’’. Παντελεήμονος Ροδόπουλου, *The Sacramentary of Serapion*, Thessaloniki 1967, σ. 117.

¹⁴⁴ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν αγίων Αποστόλων* Η΄, *Ἡ Θεία Λειτουργία*, ἐν ᾗ προσφώνησις ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων, κεφ. ΣΤ΄, P.G. 1, 1077B: ‘‘Ἐτι ἐκτενῶς ὑπὲρ αὐτῶν ἰκετεύσωμεν, ἵνα ἀφέσεως τυχόντες τῶν πλημμελημάτων διὰ τῆς μυστήσεως, ἀξιωθῶσι τῶν αγίων μυστηρίων’’. Ως ἅγια μυστήρια ενοούνται το βάπτισμα καὶ ἡ Θεία Ευχαριστία.

¹⁴⁵ Βλ. σχετική μαρτυρία στο Παναγιώτη Σκαλτσή, ‘‘Ιστορική διαμόρφωση του Αγίου Βαπτίσματος’’, *Το Άγιον Βάπτισμα*, σ. 60.

κατηγούμενοι ανυπόδητοι, ενδεδυμένοι μόνο με τον βαπτισματικό χιτώνα προσέρχονταν στη διαδικασία των εξορκισμών¹⁴⁶.

Το περιεχόμενο των εξορκισμών συνίσταται στον καθαρισμό του οίκου της ψυχής του κατηγουμένου, ώστε να αξιωθεί να έχει διά του βαπτίσματος ένοικο τον Θεό¹⁴⁷. Ο άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων μας πληροφορεί πως οι εξορκισμοί ήταν “*ἐκ θείων Γραφῶν συνεκλελεγμένοι*” και η χρησιμότητά τους ήταν με την απαγγελία τους να καταστήσουν δυνατή την έξοδο του διαβόλου από τον φωτιζόμενο. Τονίζει χαρακτηριστικά ότι, όπως ο “*χρυσός μή δύναται ἄνευ πυρός καθαρθῆναι τὰ ἀνοίκεια· οὕτως ἄνευ ἐπορκισμῶν οὐ δύναται καθαρθῆναι ψυχή*”¹⁴⁸.

6) Ερμηνεία του Συμβόλου της πίστεως

Στο πλαίσιο της προετοιμασίας των κατηγουμένων κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, γινόταν **η ερμηνεία του Συμβόλου της πίστεως** κατά την έκτη και έβδομη εβδομάδα. Τη Μεγάλη εβδομάδα γινόταν η κατά κάποιο τρόπο εξέτασή τους από τον επίσκοπο, προκειμένου να διαπιστωθεί εάν οι υποψήφιοι για το άγιο βάπτισμα γνώριζαν το Σύμβολο της πίστεως¹⁴⁹. Η πράξη αυτή ερμηνεύεται ως ένωση με τον Χριστό, σε αντίθεση με τους εξορκισμούς που αποσκοπούν στην απελευθέρωση από την τυραννία του σατανά¹⁵⁰.

Όπως αναφέρει ο Ιππόλυτος Ρώμης, τη Μεγάλη Πέμπτη οι φωτιζόμενοι υποβάλλονταν σε λουτρό καθαρισμού¹⁵¹. Οι φωτιζόμενοι νήστευαν ολόκληρη τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή και ιδιαίτερα τη Μεγάλη Εβδομάδα ακολουθούσαν αυστηρή

¹⁴⁶ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Κατήχησις Α΄*, P.G. 49, 225. “*μετά τήν παρ’ ἡμῶν διδασκαλίαν ὑπολύσαντες ὑμᾶς καί ἀποδύσαντες, γυμνοῦς καί ἀνυποδέτους μετά τοῦ χιτωνίσκου μόνου πρός τὰς τῶν ἐξορκιζόντων παραπέμπονσι φωνάς*”. Πρβλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 325.

¹⁴⁷ Antoine Wenger, Jean Chrysostome, *Huit Catéchèses baptismales inédits*, SC 50bis, Paris 1970, *Κατήχηση Β΄*, σ. 140.

¹⁴⁸ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Προκατήχησις*, P.G. 33, 349A.

¹⁴⁹ Αιθερίας, *Οδοιπορικόν* 46, 1, SC 21, 259-261.

¹⁵⁰ Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 369. Βλ. περισσότερα Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος (Ιστορική, Θεολογική και τελετουργική θεώρησις)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 60.

¹⁵¹ Ιππολύτου Ρώμης, *Αποστολική Παράδοσις* 20, SC 11, 79. Αντίθετα ο ιερός Χρυσόστομος χαρακτηρίζει ανόητο και ανωφελή το ιουδαϊκό έθιμο του καθαρμοῦ, επισημαίνοντας ότι “*οὐκ ἀποστρέφεται σώματος ρύπον ὁ Θεός, ἀλλ’ ἀκαθαρσίαν ψυχῆς*”. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὴν Β΄ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολήν*, Ὁμιλία ΣΤ΄, PG 62, 635.

νηστεία¹⁵². Ιδιαίτερα από τη Μεγάλη Παρασκευή μέχρι το βράδυ του Μεγάλου Σαββάτου απείχαν από την τροφή και, εάν δεν ήταν δυνατόν να κρατήσει κάποιος αυτό το διήμερο, μπορούσε να μείνει νηστικός μόνο το Σάββατο¹⁵³.

7) Απόταξη Σατανά και σύνταξη με τον Χριστό

Μετά τους εξορκισμούς και τη συστηματική κατήχηση κατά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, ακολουθούσε η *απόταξη του σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό*. Τον 3^ο αιώνα μαρτυρείται για πρώτη φορά η απόταξη του σατανά και της πομπής αυτού και των αγγέλων αυτού¹⁵⁴. Η τελετή της απόταξης του σατανά λάμβανε χώρα κατά τη διάρκεια της αγρυπνίας του Μεγάλου Σαββάτου στο *προαύλιον* του βαπτιστηρίου οίκου. Με την τελετή αυτή ο φωτιζόμενος απαρνείται-αποκηρύσσει κατά πρόσωπο τον κυρίαρχο του σκότους, τον Διάβολο. Γι' αυτό και ο φωτιζόμενος στέκεται προς δυσμάς, τον τόπο “*τοῦ φαινομένου σκότους*”¹⁵⁵ και “*ἀποτάσσεται τὸν Σατανᾶ, τὰ ἔργα*¹⁵⁶, *τὴν πομπήν*¹⁵⁷, *τὴν λατρείαν*¹⁵⁸ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ”¹⁵⁹.

¹⁵² Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Ε΄, Διάταξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα ἑβδομάδος*, κεφ. ΙΗ΄, P.G. 1, 889A. “Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἕξ ἡμέρας, μόνῳ χρώμενοι ἄρτῳ καὶ ἁλί καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι· οἴνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γάρ εἰσι πένθους, ἀλλ’ οὐχ ἑορτῆς”.

¹⁵³ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Ε΄, Διάταξις περὶ τῆς μεγάλης τοῦ Πάσχα ἑβδομάδος*, κεφ. ΙΗ΄, P.G. 1, 889A. “Τὴν μὲν τοι παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον ὁλόκληρον νηστεύσατε, οἷς δύναμις πρόσσεσι τοιαύτη, μηδενὸς γευόμενοι μέχρις ἀλεκτοροφωνίας νυκτός· εἰ δὲ τίς ἀδυνατεῖ τὰς δύο συνάπτειν ὁμοῦ, φυλασσέσθω καὶ τὸ Σάββατον”. Βλ. περισσότερα Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του ἁγίου βαπτίσματος*, σ. 61.

¹⁵⁴ Ἱππολύτου Ρώμης, *Αποστολικὴ Παράδοσις* 20, SC 11, 78.

¹⁵⁵ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγικὴ Κατήχησις Α΄*, 4, P.G. 33, 1069A. Ο ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης αναφέρει ὅτι πρὸς τὰς δυσμάς ὑπάρχει ἡ “*ἐξουσία τοῦ σκότους*”. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐξήγησις εἰς τὰ ἄσματα τῶν ἁσμάτων*, P.G. 44, 984A. Κατὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο Καβάσιλα, ἡ Δύση εἶναι σύμβολο “*τῆς ἐν σκότει ζωῆς*”. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, Τίνα συντέλειαν τὸ θεῖον αὐτῇ παρέχεται βάπτισμα*, Λόγος Β΄, P.G. 150, 528D.

¹⁵⁶ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγικὴ Κατήχησις Α΄*, 5, P.G. 33, 1069B: “Ἔργα δὲ τοῦ Σατανᾶ, πᾶσα ἐστὶν ἡ ἁμαρτία... Πᾶσα οὖν κατ’ εἶδος ἁμαρτία ἐγκατελείκεται τοῖς τοῦ διαβόλου ἔργοις... Ἀποτάσσει τοίνυν τοῖς ἔργοις τοῦ Σατανᾶ, πάσαις φημί πράξεσι καὶ ἐννοίαις παρὰ λόγον γενομέναις”.

¹⁵⁷ *Μυσταγωγικὴ Κατήχησις Α΄*, 7, P.G. 33, 1072AB. “*Πομπὴ δὲ διάβολου ἐστὶ θεατρομανίαι, καὶ ἵπποδρομίαι· κυνηγεσία, καὶ πᾶσα τοιαύτη ματαιότης... Φεῦγε καὶ τὰς ἵπποδρομίας, τὸ ἐμμέναν θεῶμα καὶ ψυχὰς ἐκτραχηλίζον ταῦτα γὰρ πάντα πομπὴ ἐστὶ τοῦ διαβόλου... Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν εἰδωλικάῃς πανηγύρεσι κρεμώμενα, ἔσθ’ ὅτε κρέα, ἢ ἄρτοι, ἢ ἄλλα τοιαῦτα μιανθέντα... ἐπικλήσει δαιμόνων, τῇ τοῦ διαβόλου πομπῇ ἐγκαταλέγεται*”. Βλ. καὶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Κατήχησις Β΄*, P.G. 49, 239E.

Κατά τον ιερό Χρυσόστομο ο Θεός “οὐκ ἔγγραφα ἀπαιτεῖ, ἀλλ’ ἀρκεῖται ψιλῇ τῇ φωνῇ, κἄν εἴπῃς ἀπό διανοίας· Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ, καί τῇ πομπῇ σου, τό πᾶν ἀπέιληφε”¹⁶⁰. Ἐνας ἄλλος πατήρ, ο Κύριλλος Ιεροσολύμων σημειώνει σχετικά με την απόταξη ότι “ὅσα λέγεις, μάλιστα κατ’ ἐκείνην τήν φρίκωδεστάτην ὥραν, ἔγγραφά ἐστι ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ βιβλίοις”¹⁶¹.

Ο Θεόδωρος Μοψουεστίας μας παραδίδει μία ἄλλη παραλλαγή των λόγων της απόταξης: “Ἀποτάσσομαι τῷ Σατανᾶ, πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις σου, πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, πᾶσῃ τῇ λατρείᾳ σου, πᾶσῃ τῇ πομπῇ σου καί πάσῃ τῇ κοσμικῇ πλάνῃ σου”¹⁶². Παρόμοια εἶναι τα λόγια της απόταξης και στις *Αποστολικές Διαταγές*: “Ἀποτάσσομαι τῷ σατανᾶ, καί τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καί ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ, καί ταῖς λατρείαις αὐτοῦ, καί τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, καί ταῖς ἐφευρέσεσιν αὐτοῦ, καί πᾶσι τοῖς ὑπ’ αὐτόν”¹⁶³.

Στο σύγγραμμα *Εκκλησιαστική Ιεραρχία*, που αποδίδεται στον ἅγιο Διονυσίον τον Αρεοπαγίτη, δεν απαντώνται τα παραπάνω λόγια της απόταξης, ἀλλά υπάρχει μία σημαντική περιγραφή της τέλεσης της απόταξης: “Ἐἴτα στήσας, ἐπὶ δυσμαῖς προσέχοντα, καί τὰς χεῖρας ἀπωθοῦντα πρὸς τὴν αὐτὴν ἀπεστραμμένους χώραν, ἐμφυσησάμενοι μὲν αὐτῷ τρεῖς διακελεύεται τῷ Σατανᾶ, καί προσέτι τὰ τῆς ἀποταγῆς ὁμολογήσαι”¹⁶⁴.

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των σχετικῶν πηγῶν, ἡ Εκκλησία εἶχε τα εξῆς επιμέρους στοιχεία: α) **Ἀπέκδυση των ενδυμάτων** ἀπὸ τοὺς φωτιζομένους και

“Πομπή δέ σατανική ἐστὶ θέατρα καὶ ἵπποδρομίαι, καὶ πᾶσα ἁμαρτία καὶ παρατήρησις ἡμερῶν, καὶ κλήδονες καὶ σύμβολα”. Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατήχησεις*, σ. 12.

¹⁵⁸ *Μυσταγωγική Κατήχησις Α΄*, 8, P.G. 33, 1072B-1073A: “Λατρεία δέ ἐστὶ διαβόλου ἢ ἐν εἰδωλείοις εὐχῇ· τὰ πρὸς τιμὴν γινόμενα τῶν ἀψύχων εἰδώλων· τό ἄπειν λύχνους, ἢ θυμῶν παρὰ πηγὰς ἢ ποταμούς, ὥς τινες ἀπ’ ἀνειράτων ἢ ἐκ δαιμόνων ἀπατηθέντες, ἐπὶ τούτους διέβησαν, οἰόμενοι καὶ σωματικῶν παθῶν τὴν ἴασιν εὐρήσειν· ἢ τοιαῦτα μὴ τοίνυν αὐτὰ μετέλθῃς. Οἰωνοσκοπία, μαντεία, κληδονισμοί, ἢ περιάμματα, ἢ ἐν πετάλοις ἐπιγραφαί, μαγεῖαι, ἢ ἄλλαι κακοτεχνίαι καὶ ὅσα τοιαῦτα, λατρεῖαί εἰσι διαβόλου”.

¹⁵⁹ Σύμφωνα με τον ἅγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, οἱ ἀγγελοὶ τοῦ διαβόλου εἶναι “τῶν δαιμόνων ἀγγέλαι”. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Κατὰ Ἰουλιανοῦ*, Λόγος 7, P.G. 76, 880B.

¹⁶⁰ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Κατήχησις Β΄*, P.G. 49, 239. Πρβλ. Του ἰδίου, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν*, Ὁμιλία Α΄, P.G. 62, 14.

¹⁶¹ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Α΄*, 5, P.G. 33, 1069B.

¹⁶² Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατήχησεις*, σ. 367.

¹⁶³ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος Ζ΄*, *Ἀποταγή πρὸς τὸν ἐναντίον, καὶ συνταγή πρὸς τὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ*, κεφ. ΜΑ΄, P.G. 1, 1041B.

¹⁶⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β΄*, 6, P.G. 3, 396B.

παραμονή τους μόνο με το χιτώνα¹⁶⁵. β) **Στροφή** προς δυσμάς. γ) **Ανάταση** των χειρών¹⁶⁶. δ) **Αποκήρυξη του Σατανά** με τη μορφή ερωταποκρίσεων¹⁶⁷. ε) **Τριπλή εμφύσηση**¹⁶⁸ και **έμπυση**¹⁶⁹ του Σατανά.

Από τη στιγμή κατά την οποία ο φωτιζόμενος έχει αποκηρύξει τον Σατανά, τα έργα, την πομπή και τη λατρεία του, είναι πλέον έτοιμος να συνταχθεί με τον αληθινό Θεό, τον καθαιρέτη του θανάτου, τον πάροχο της αιωνίου ζωής. Όπως μας γίνεται γνωστό από τις μαρτυρίες των κειμένων, η *σύνταξη με τον Χριστό* εμφανίζεται ιστορικά μαζί με την απόταξη κατά τον Δ΄ αιώνα¹⁷⁰.

Η σύνταξη με τον Ιησού Χριστό πραγματοποιείται μετά την απόταξη, αλλά αυτή τη φορά ο υποψήφιος προς το άγιο βάπτισμα είναι στραμμένος προς ανατολάς.

¹⁶⁵ Σημειώνεται ότι η παραμονή των φωτιζομένων μόνο με το χιτώνα διατηρείται και σήμερα στις βαπτίσεις των ενηλίκων.

¹⁶⁶ Η ανάταση των χειρών τονίζει τον χαρακτήρα της απόταξης. Κατά τον ιερό Καβάσιλα, ο φωτιζόμενος “*χειράς τε έκτείνει καί ὡς παρόντα καί ἐπικείμενον τόν πονηρόν ἀπωθεῖται καί ὡς μιανοῦ καί βδελυροῦ καταπτύει, καί τὰς ἐχθίστας καί ἀπίστους καί ὀλέθρου παντός αἰτίας ἀρνεῖται σπονδάς καί τήν φιλίαν τήν πικράν παντάπασι διαλύει καί τήν ἔχθραν ἐπαινεῖ*”. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, Τίνα συντέλειαν τό θεῖον αὐτῇ παρέχεται βάπτισμα*, Λόγος Β΄, P.G. 150, 528D. Επίσης η ανάταση των χειρών, σύμφωνα με τον άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, δηλώνει την *απόθεση του διαβόλου*. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* Β΄, 6, P.G. 3, 396B.

¹⁶⁷ Ο ιερέας ερωτά τρεις φορές τον φωτιζόμενο: “*Ἀπετάξω τῷ Σατανᾷ;*” και αυτός του απαντά: “*Ἀπεταξάμην*”. Κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης, αυτή η μορφή ερωταποκρίσεων γίνεται “*εἰς βεβαίωσιν τῆς ἀποταγῆς τοῦ ἐχθροῦ· καί ὅτι φεύγει ὀλοφύχως τόν πονηρόν· ἔτι δέ καί εἰς τιμὴν τῆς ἀγίας Τριάδος, ἥτις πάντα βεβαιοῖ τε καί τελειοῖ*”, Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί τῶν ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 217D.

¹⁶⁸ Η εμφύσηση δηλώνει την απομάκρυνση του Σατανά από την καρδιά του φωτιζομένου. “*ἐκ τῆς καρδίας ἀπόρριπον, καί ἀπό καρδίας ἀθέτησον, καί καταίσχυνον τόν ἐχθρόν*”. Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 220A. Σχετικά με την τριπλή εμφύσηση ο ίδιος πατέρας αναφέρει τα εξής: “*Ἐμφυσᾶται παρά τοῦ ἀρχιερέως, διά τό πρῶτον ἐμφύσημα, ἀνακαινίζεται γάρ. Τρίτον δέ ἐμφυσᾶται, διά τήν θεῖαν ἐνέργειαν τῆς ζωοποιοῦς Τριάδος. Δι’ αὐτῆς γάρ ἐπλάσθη, καί ἀναπλάττεται*”, P.G. 155, 216D.

¹⁶⁹ Ο φωτιζόμενος “*καταπτύει τόν πονηρόν ὡς μιανοῦ καί βδελυροῦ*”. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, Τίνα συντέλειαν τό θεῖον αὐτῇ παρέχεται βάπτισμα*, Λόγος Β΄, P.G. 150, 528D.

¹⁷⁰ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἀγίων Ἀποστόλων διά Κλήμεντος Ζ΄, Ἀποταγή πρός τον ἐναντίον, καί συνταγή πρός τόν Χριστόν τοῦ Θεοῦ*, κεφ. ΜΑ΄, P.G. 1, 1041BC: “*Μετά δέ τήν ἀποταγήν, συντασσόμενος λεγέτω, ὅτι καί συντάσσομαι τῷ Χριστῷ*”. Πρβλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Κατήχησις Β΄*, P.G. 49, 239-240· *Υπόμνημα εἰς τήν πρός Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν*, Ὁμιλία ΣΤ΄, PG 62, 341-342· *Υπόμνημα εἰς τήν πρός Ἐφεσίους ἐπιστολήν*, Ὁμιλία Α΄, PG 62, 14.

Η στροφή προς την ανατολή πραγματοποιείται, γιατί κατά την αγιογραφική¹⁷¹ και πατερική παράδοση¹⁷² η ανατολή είναι ο Χριστός. Η πράξη αυτή διατηρήθηκε μέχρι και σήμερα, ίσως επειδή οι πρώτοι χριστιανοί προσεύχονταν εστραμμένοι προς το σημείο της ανατολής¹⁷³. Ενθυμούμενοι την αρχαία πατρίδα, τον παράδεισο, απ' όπου το φως, η ανατολή, η ζωή του αναμενόμενου μέλλοντος αιώνος την ώρα της συντάξεώς του με το φως το αληθινό, τον Χριστό, ο φωτιζόμενος επιθυμεί, σύμφωνα με τα λόγια του αγίου Ιγνατίου του Θεοφόρου, *“Καλόν τό δῶναι ἀπό κόσμου πρός Θεόν, ἵνα εἰς αὐτόν ἀνατείλω”*¹⁷⁴. Κατά τον άγιο Γρηγόριο Νύσσης, κάθε φορά που βλέπουμε προς την Ανατολή θυμόμαστε την πτώση και την έξωσή μας από τους ανατολικούς και φωτεινούς τόπους της μακαριότητος¹⁷⁵.

Μετά από τη στροφή προς ανατολάς, ο φωτιζόμενος δηλώνει ότι συντάσσεται με τον Χριστό, ύστερα από τη σχετική ερώτηση του ιερέα¹⁷⁶. Ο φωτιζόμενος συντασσόμενος με τον Χριστό αισθάνεται να τον οδηγεί από το σκότος στο φως και από το ψεύδος προς την αλήθεια¹⁷⁷ και τη νέα εν Χριστώ ζωή.

¹⁷¹ Ζαχ. 6, 12: *“ἰδοὺ ἀνὴρ, ἀνατολή ὄνομα αὐτῷ”*, Μαλ. 3, 20: *“καὶ ἀνατελεῖ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τό ὄνομα μου ἥλιος δικαιοσύνης”*, Μτθ. 24, 27: *“ὥσπερ γάρ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπό ἀνατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου”*. Λκ. 1, 78: *“ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολή ἐξ ὕψους”*. Ιω. 1, 9: Ο Χριστός *“ἦν τό φῶς τό ἀληθινόν”*.

¹⁷² Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν ἐπιγραφὴν τῶν ψαλμῶν Β΄*, κεφ. Ε΄, P.G. 44, 505A. *“τό ἀληθινόν φῶς, ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος, ὃς Ἀνατολή ὑπό τῆς προφητείας κατονομάζεται, διά τό μηδέποτε δυσμαῖς συγκαλύπτεσθαι”*. Όταν ο φωτιζόμενος συντάσσεται με τον Χριστό, *“ἀνοίγεται ὁ παράδεισος τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐφύτευσε κατά ἀνατολάς”*. Η στροφή προς ανατολάς κατά τον άγιο Κύριλλο δηλώνει την αναζήτηση και τη νοσταλγία του παραδείσου, *“ὅθεν διά τήν παράβασιν ἐξόριστος γέγονεν ὁ ἡμέτερος προπάτωρ”*. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Α΄*, 9, P.G. 33, 1073B.

¹⁷³ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἀγίων Ἀποστόλων διά Κλήμεντος Ζ΄*, *Περί τοῦ μυστικοῦ μύρου εὐχαριστία*, κεφ. ΜΔ΄, P.G. 1, 1045C. *“προσευχέσθω κατά ἀνατολάς”*.

¹⁷⁴ Ιγνατίου Θεοφόρου, *Πρός Ρωμαίους 2*, P.G. 5, 688B.

¹⁷⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν Κυριακὴν προσευχήν*, Λόγος Ε΄, P.G. 44, 1184C. *“ὅταν τοίνυν πρός τὰς ἀνατολάς βλέπωμεν, καί τῆς ἐκπτώσεως τῶν φωτεινῶν τε καί ἀνατολικῶν τῆς μακάριοιτος τόπων”*.

¹⁷⁶ Ο ιερέας ερωτά: *“Συντάσση τῷ Χριστῷ;”*, και ο φωτιζόμενος απαντά: *“Συντάσσομαι”*. Η ερώτηση αυτή απευθύνεται τρεις φορές προς τον φωτιζόμενο και απαντάει κάθε φορά αντίστοιχα.

¹⁷⁷ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 220A: *“πρός τό φῶς γάρ ἀνάγει ἀπό τοῦ σκότους, καί ἐκ τοῦ ψεύδους πρός τήν ἀλήθειαν”*.

8) Ομολογία της πίστεως

Η τελευταία προβαπτισματική πράξη είναι η **Ομολογία της πίστεως**, δηλαδή η **απαγγελία του Συμβόλου της πίστεως**. Τα πρώτα βαπτιστήρια σύμβολα που διασώζονται έχουν τη μορφή μονομερών χριστολογικών φράσεων-συμβόλων ή διμερών ομολογιών-συμβόλων, με αναφορά στον Πατέρα και τον Υιό ή τριμερών συμβόλων με αναφορά και στο Άγιο Πνεύμα¹⁷⁸. Στις περισσότερες περιπτώσεις ως ομολογία πίστεως εννοείται το Σύμβολο της Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, που διαμορφώθηκε κατά την Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο της Νικαίας (325μ.Χ.) και συμπληρώθηκε κατά τη Δεύτερη Οικουμενική Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη (381μ.Χ.)¹⁷⁹.

Η Ομολογία της πίστεως περιλαμβάνει: α) την επίσημη δήλωση του φωτιζομένου ότι πιστεύει στον Χριστό ως Θεό με τη μορφή ερωταπόκρισης, β) την απαγγελία του Συμβόλου της πίστεως (*Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα...*), γ) την προσκύνηση της Αγίας Τριάδος (*Προσκυνῶ Πατέρα, Υἱόν καί ἅγιον Πνεῦμα...*).

Η πράξη της Ομολογίας της πίστεως με τη μορφή ερωταποκρίσεων είναι γνωστή από το τέλος του Β' αρχές του Γ' αιώνα στη Δύση και στην Ανατολή¹⁸⁰. Οι ρίζες όμως της ομολογίας με τη μορφή των ερωταποκρίσεων εντοπίζονται στην ομολογία του Ευνούχου της Κανδάκης¹⁸¹.

Η βαπτισματική επερώτηση συσχετίζεται με τη Ρωμαϊκή *obligatio verbis*, το θεσμό δηλαδή της Ρωμαϊκής νομοθεσίας κατά τον οποίο δίδοταν η ομολογία και η υπόσχεση τήρησης ενός οποιουδήποτε συμβολαίου¹⁸². Αυτή η νομική πράξη απέκτησε καινούργιο νόημα στο Χριστιανισμό, δηλώνοντας ότι η Ομολογία της πίστεως είναι η επίσημη πράξη της συνθήκης με τον Ιησού Χριστό. Στο πλαίσιο της Ρωμαϊκής νομοθεσίας εντάσσεται και ο θεσμός του αναδόχου, που ξεκίνησε ως

¹⁷⁸ Δέσπω Λιάλιου, *Ερμηνεία των Δογματικών και Συμβολικών κειμένων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμ. Α', εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 21 κ. εξ.

¹⁷⁹ Alexander Schmemmann, *Εξ ὕδατος και Πνεύματος. Λειτουργική μελέτη του βαπτίσματος* (μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης), εκδ. Δόμος, Αθήνα 2^η 1990, σ. 49.

¹⁸⁰ Τερτυλλιανού, *De spectaculis* 4, P.L. 1, 635B. Πρβλ. Ωριγένους, *Όμιλία XII, Εἰς τοὺς Ἀριθμούς* 4, P.G. 12, 665C.

¹⁸¹ Πράξ. 8, 37: “Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος· εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Αποκριθεὶς δὲ εἶπε· πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν”.

¹⁸² Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σ. 176.

μάρτυρας μίας κοινωνικής πράξεως σύμφωνα με ρωμαϊκό δικανικό θεσμό και εξελίχθηκε σε πνευματικό πατέρα και καθοδηγητή του βαπτιζομένου¹⁸³.

Η πίστη (όπως δηλώνεται στο Σύμβολο της πίστεως) και το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος είναι δύο τρόποι συνδεδεμένοι μεταξύ τους και αδιαίρετοι, διότι η πίστη ολοκληρώνεται με το βάπτισμα και το βάπτισμα θεμελιώνεται στην πίστη¹⁸⁴. Κατά τον Μέγα Βασίλειο, προηγείται η ομολογία, που μας εισάγει στη σωτηρία και ακολουθεί το βάπτισμα, που επισφραγίζει τη συγκατάθεσή μας¹⁸⁵. Η Ομολογία πίστεως στον Τριαδικό Θεό αναδεικνύει τον φωτιζόμενο κατά χάριν υιό του Θεού. Όπως γράφει ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, “αφού πιστεύσουμε στον Πατέρα και κάνουμε την εξαιρετική αυτή ομολογία (της πίστεως) ενώπιον πολλών μαρτύρων, καθαριζόμαστε από κάθε ακαθαρσία που προέρχεται από την αμαρτία, πλουτίζουμε με την κοινωνία του Αγίου Πνεύματος, γινόμαστε κοινωνοί θείας φύσεως και κερδίζουμε τη χάρη της υιοθεσίας”¹⁸⁶.

Εκτός από την πίστη στον Τριαδικό Θεό, ζητείται από τον φωτιζόμενο και η Ομολογία της πίστεως, ως απαραίτητη προϋπόθεση σωτηρίας¹⁸⁷. Κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης, ο φωτιζόμενος πρέπει “να ομολογήσει καθαρά το τρισήλιον φως της Θεότητος, για να δεχθεί και στην καρδιά του τη λάμψη αυτού του φωτός. Απαγγέλλει λοιπόν (ο φωτιζόμενος) με το στόμα του λαμπρώς όλη την ομολογία του ιερού Συμβόλου. Και αυτό το κάνει τρεις φορές, αφενός για να επιβεβαιώσει την ομολογία του και αφετέρου εις τιμήν της τρισυποστάτου Θεότητος”¹⁸⁸.

¹⁸³ Γεωργίου Βεργωτή, *Το μυστήριο του βαπτίσματος και η ποιμαντική του σήμερα*, σ. 40.

¹⁸⁴ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τό Άγιον Βάπτισμα*, σ. 156. Πρβλ. *Μρκ.* 16, 16: “Ο πιστεύσας και βαπτισθείς σωθήσεται, ό δέ άπιστήσας κατακριθήσεται”.

¹⁸⁵ Βλ. Μεγάλου Βασιλείου, *Περί τοῦ Αγίου Πνεύματος* 12, P.G. 32, 117BC: “Προάγει μὲν ἡ ὁμολογία πρὸς τὴν σωτηρίαν εἰσάγουσα· ἐπακολουθεῖ δὲ τὸ βάπτισμα ἐπισφραγίζον ἡμῶν τὴν συγκατάθεσιν”.

¹⁸⁶ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις εἰς τό κατά Λουκᾶν*, P.G. 72, 524A, “Πιστεύοντες γάρ εἰς Πατέρα καί Υἱόν καί ἅγιον Πνεῦμα, καί τὴν ἐξαίρετον ταύτην ὁμολογίαν ποιούμενοι ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, πάντα μὲν ρύπον τόν ἐξ ἁμαρτίας ἀπονιπτόμεθα, καταπλουτοῦμεν δὲ καί τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος μέθεξιν, καί θείας φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοί, καί τὴν τῆς υἰοθεσίας κερδαίνομεν χάριν”. Πρβλ. *Β΄ Πέτρ.* 1, 4.

¹⁸⁷ *Ρωμ.* 10, 9-10. “Ἐάν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καί πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεός αὐτόν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. Καρδιά γάρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν”.

¹⁸⁸ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 220AB. “Δεῖ γάρ αὐτόν τό τρισήλιον καθαρῶς ἀνομολογήσαι φῶς, ὡς ἂν καί τῇ καρδίᾳ, δέξῃται τὴν λάμψιν αὐτοῦ. Τὴν ὁμολογίαν

Σύμφωνα με τον άγιο Μάρκο τον Ερημίτη, το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος είναι τέλειο, αλλά δεν κάνει τέλειο αυτόν που δεν τηρεί τις εντολές του Θεού¹⁸⁹. Για να προστεθεί όμως η *τελείωσις του αγίου βαπτίσματος*, απαιτείται να προηγηθεί η γνώση της πίστεως από τον φωτιζόμενο, ώστε η πίστη του να είναι ορθή¹⁹⁰. Με την Ομολογία της πίστεως από τον φωτιζόμενο τελείωναν οι προπαρασκευαστικές τελετές για το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος. Αφού προηγηθούν όλα όσα αναφέρθηκαν, ο φωτιζόμενος ήταν πλέον έτοιμος να βαπτισθεί.

δ. Η τελετή του αγίου Βαπτίσματος

1) Ο καθαγιασμός του ύδατος

Η τελετή του αγίου βαπτίσματος ακολουθούσε την εξής τάξη: *καθαγιασμός του ύδατος, ευλογία του επορκιστού ελαίου και χρίση του φωτιζομένου με αυτό, βάπτισμα στο ύδωρ, ένδυση με λευκά-εμφώτεια ενδύματα*. Στη συνέχεια ακολουθούσε η *χρίση με το άγιο μύρο*, η μετάβαση από το βαπτιστήριο στο ναό και η τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Η τελετή του αγίου βαπτίσματος ξεκινά με τον **καθαγιασμό του ύδατος**. Ο αγιασμός του ύδατος θεμελιώνεται από τον ίδιο τον Χριστό, όταν ο ίδιος “*ἀγιάζει τὰ Ἰορδάνια ρεῖθρα*”¹⁹¹ κατά τη βάπτισή Του. Κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης ο Χριστός εργάστηκε ο Ἰδιος το μυστήριο της σωτηρίας μας, ξεκινώντας από το άγιο βάπτισμα, παρόλο που ο Ἰδιος “*δεν είχε ανάγκη να βαπτισθεί*”¹⁹². Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ιερός Χρυσόστομος, ο Χριστός δεν είχε ανάγκη να βαπτισθεί, αλλά το βάπτισμα είχε ανάγκη της δυνάμεώς Του”¹⁹³.

οὖν τοῦ ἱεροῦ Συμβόλου πᾶσαν λαμπρῶς τῷ στόματι λέγει. Καί τοῦτο ποιεῖται τρίς, βεβαιῶν τήν ὁμολογίαν, ἅμα δέ καί εἰς τιμὴν, ὡς εἰρήκαμεν, τῆς τρισπόστατου Θεότητος”.

¹⁸⁹ Μάρκου Ερημίτου, *Περί τοῦ θείου βαπτίσματος*, P.G. 65, 985CD: “*Τό γάρ ἅγιον βάπτισμα, τέλειον μέν ἔστιν, οὐ τελειοῖ δέ τόν μή ποιοῦντα τάς ἐντολάς... Πίστις γάρ ἐστίν, οὐ μόνον τό βαπτισθῆναι εἰς Χριστόν, ἀλλά καί τό ποιεῖν τάς ἐντολάς αὐτοῦ*”.

¹⁹⁰ Μεγάλου Αθανασίου, *Κατά Ἀρειανών*, 2, 42, P.G. 26, 237AB: “*Διά τοῦτο γοῦν καί ὁ Σωτήρ οὐχ ἀπλῶς ἐνετείλατο βαπτίζειν, ἀλλά πρῶτόν φησι, Μαθητεύσατε· εἴθ’ οὕτω· Βαπτίζετε εἰς ὄνομα Πατρός, καί Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος· ἵνα ἐκ τῆς μαθήσεως ἡ πίστις ὀρθή γένηται καί μετὰ πίστεως ἡ τοῦ βαπτίσματος τελείωσις προστεθῇ*”.

¹⁹¹ Κάθισμα Ὁρθρου εορτής Θεοφανείων. *Μηναίον* Ιανουαρίου, σ. 140.

¹⁹² Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΜΓ’, P.G. 155, 185BC. “*Εἰς ἑαυτόν ὁ Σωτήρ τὰ μυστήρια κατειργάσατο. Καί πρῶτον μέν τό βάπτισμα, τό πρῶτον αὐτοῦ τῶν πνευματικῶν δωρημάτων,*

Άξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι ότι, όπως το νερό ήταν ουσιώδες στοιχείο της δημιουργίας, έτσι και στο βάπτισμα είναι το βασικό στοιχείο της αναδημιουργίας του ανθρώπου. Όπως τότε από το νερό, το σκότος και την άβυσσο ξεπήδησε η ζωή, χάρη στη δύναμη του Πνεύματος του Θεού που “ἐπέφερετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος”¹⁹⁴, έτσι και στο βάπτισμα με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος ξεπηδά η νέα ζωή, η ἐν Χριστῷ ζωή του ανθρώπου¹⁹⁵.

Μαρτυρίες για αγιασμό του ύδατος υπάρχουν στις *Αποστολικές Διαταγές*, όπου παρατίθεται ολοκληρωμένο το κείμενο της επίκλησης με ευχή για καθαγιασμό του ύδατος¹⁹⁶. Επίσης ο Θεόδωρος Μοψουεστίας στις *κατηχήσεις* του κάνει αναφορά για αγιασμένο νερό με την ευλογία του επισκόπου¹⁹⁷, αποκαλώντας το νερό “ὕδωρ μίας δεύτερης γεννήσεως μέσα από την κάθοδο σε αυτό του Αγίου Πνεύματος”¹⁹⁸.

Τον Δ΄ αιώνα παρατηρούμε πως η καθαγιαστική ευλογία του ύδατος έχει παγιωθεί ως λειτουργική πρακτική. Αυτό διαπιστώνεται από την ύπαρξη σχετικής ευχής στο *Ευχολόγιο* του Σεραπίωνος Θμούεως (362 μ.Χ.)¹⁹⁹, η οποία αποτελεί την

αὐτός ἐβαπτίσατο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου πρῶτος, οὐχ ὡς δεόμενος αὐτός, ἀλλ’ ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα καθαρθῶμεν, καὶ τὸν ἐκ τῆς ροῆς καὶ τῆς προγονικῆς ἁμαρτίας ἀποπλύνωμεν ῥύπον”.

¹⁹³ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὑπόμνημα εἰς Ἰωάννην*, Ὁμιλία ΙΖ΄, 2, P.G. 59, 110: “Οὐκ ἄρα τοῦ βαπτίσματος ἐδεῖτο ὁ Χριστός, οὐκ ἐκείνου, οὐχ ἑτέρου τινός· ἀλλὰ μᾶλλον τό βάπτισμα ἔχρηζε τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ”.

¹⁹⁴ Γέν. 1, 2.

¹⁹⁵ Ἰωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα* [Θεία Λατρεία και Παιδεία 2], εκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 182.

¹⁹⁶ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος Ζ΄*, *Περὶ τοῦ μυστικοῦ ὕδατος εὐχαριστία*, κεφ. ΜΓ΄, P.G. 1, 1044BC-1045AB. “Εὐλογεῖ καὶ δοξάζει τὸν Δεσπότην Θεὸν τὸν παντοκράτορα, τὸν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Θεοῦ, εὐχαριστῶν ὁ ἱερεὺς· ὅτι ἀπέστειλεν ἐνανθρωπήσαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ δι’ ἡμᾶς, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ, ὅτι ἠνέσχετο τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπήκοον αὐτὸν γενέσθαι ἐν πᾶσι, κηρῶσαι βασιλείαν οὐρανῶν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, νεκρῶν ἀνάστασιν. Ἐπὶ τοῦτοις προσκυνεῖ αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν μετ’ αὐτὸν καὶ δι’ αὐτόν, εὐχαριστῶν αὐτῷ τῷ ἀναδέξασθαι αὐτὸν τὸν ὑπὲρ πάντων θάνατον διὰ τοῦ σταυροῦ, οὗ τύπον ἔδωκεν τὸ βάπτισμα τῆς παλιγγενεσίας. Αὐτὸν οὖν καὶ νῦν παρακαλεῖτω ὁ ἱερεὺς πρὸς τῷ βαπτίσματι καὶ λεγέτω, ὅτι κάτιδε ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀγίασον τὸ ὕδωρ τοῦτο· δὸς δὲ χάριν καὶ δύναμιν, ὥστε τὸν βαπτιζόμενον κατ’ ἐντολὴν τοῦ Χριστοῦ σου, αὐτῷ συσταυρωθῆναι, καὶ συναποθανεῖν, καὶ συνταφῆναι καὶ συναναστῆναι εἰς νίκοιαν τὴν ἐν αὐτῷ, τῷ νεκρωθῆναι μὲν τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῆσαι δὲ τῇ δικαιοσύνῃ”.

¹⁹⁷ Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 403.

¹⁹⁸ Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 419.

¹⁹⁹ “Βασιλεῦ καὶ Κύριε τῶν ἀπάντων καὶ δημιουργε τῶν ὄλων, ὁ πάση τῇ γεννητῇ φύσει διὰ τῆς καταβάσεως τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ χαρισάμενος τὴν σωτηρίαν, ὁ λυτρωσάμενος τὸ πλάσμα

πρώτη σαφή μαρτυρία περί καθαγιασμού του ύδατος. Ο Μέγας Βασίλειος κάνει αναφορά για ευλογία του ύδατος του βαπτίσματος²⁰⁰ και ο άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ομιλεί για αγιασμό του ύδατος μετά από την τριαδική επίκληση²⁰¹.

Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης τονίζει ότι οποιοδήποτε νερό είναι κατάλληλο για το βάπτισμα, αρκεί να βρει την πίστη του βαπτιζομένου και την ευλογία του ιερέως που το αγιάζει²⁰². Μαρτυρίες για καθαγιασμό του ύδατος έχουμε και στα γνωστά ως Αρεοπαγίτικα συγγράμματα. Ο αγιασμός του ύδατος γίνεται από τον επίσκοπο με ιερές επικλήσεις, οι οποίες δηλώνουν την ύπαρξη σχετικής ευχής²⁰³.

Με την ευλογία και τον αγιασμό του ύδατος και με την επίκληση το ύδωρ δεν είναι πλέον κοινό· αποκτά πλέον δύναμη αγιότητας²⁰⁴ και με τη σφράγιση του εκτυπώνεται πάνω σε αυτό ο Χριστός²⁰⁵. Έτσι το νερό καθίσταται πνευματικό και άγιο, ικανό να αναπλάττει²⁰⁶, να αγιάζει και να υιοθετεί τους βαπτιζομένους²⁰⁷.

τὸ ὑπὸ σοῦ δημιουργηθὲν διὰ τῆς ἐπιδημίας τοῦ ἀρρήτου σου Λόγου· ἔφιδε νῦν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὰ ὕδατα ταῦτα καὶ πλήρωσον αὐτὰ Πνεύματος ἁγίου...’. Παντελεήμονος Ροδοπούλου, *The Sacramentary of Serapion*, σσ. 128-129.

²⁰⁰ Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, P.G. 32, 188B. “Εὐλογοῦμεν τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος”.

²⁰¹ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις Γ΄ Φωτιζομένων*, P.G. 33, 429A: “Τὸ λιτὸν ὕδωρ Πνεύματος ἁγίου καὶ Χριστοῦ καὶ Πατρὸς τὴν ἐπίκλησιν λαβὼν, δύναμιν ἀγιότητος ἐπικτᾶται”.

²⁰² Γρηγορίου Νύσσης, *Πρὸς τοὺς βραδύνοντας εἰς τὸ βάπτισμα*, P.G. 46, 421D: “Πᾶν ὕδωρ ἐπιτήδειον εἰς τὴν τοῦ βαπτίσματος χρείαν, μόνον ἂν εὐρὴ πίστιν τοῦ λαμβάνοντος, καὶ εὐλογίαν τοῦ ἀγιάζοντος ἱερέως”.

²⁰³ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* Β΄, 7, PG 3, 396C: “Τὸ ταύτης ὕδωρ ταῖς ἱεραῖς ἐπικλήσεσι καθαγιάσας”.

²⁰⁴ Θεοδώρητου Κύρου, *Ἐξήγησις εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους* 6, 11, P.G. 82, 268A. “Τῇ γάρ ἐπικλήσει τῆς ἁγίας Τριάδος ἀγιάζεται τῶν ὑδάτων ἡ φύσις, καὶ χορηγεῖται τῶν ἁμαρτημάτων ἡ ἄφεσις”. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐξήγησις εἰς τὴν πρὸς Εφεσίους* 5, P.G. 95, 849D: “Πρόσεστι γάρ ἐκείνῳ τῷ ὕδατι ἡ διὰ βήματος ἐπίκλησις, ἅγιον αὐτὸ ἀποφαίνουσα, ἐν ὀνόματι Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος”.

²⁰⁵ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 216B: “Ὁ μὲν ἀρχιερεὺς καὶ ἱερεὺς βαπτίζων, αὐτὸν ἐκτυποῖ τὸν Κύριον”.

²⁰⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 584B: “Τὸ ὕδωρ ἀνακαινίζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν νοητὴν ἀναγέννησιν, τῆς ἁνωθεν χάριτος εὐλογούσης αὐτό”.

²⁰⁷ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 220AB: “Πνευματικὸν εἶναι τὸ ὕδωρ καὶ ἅγιον...καὶ ἀναπλάττειν καὶ ἀγιάζειν καὶ υἱοθετεῖν τοὺς βαπτιζομένους”.

2) Η ευλογία του εμπορκιστού ελαίου

Μετά τον καθαγιασμό του ύδατος ακολουθεί η **ευλογία του εμπορκιστού ελαίου** και η χρήση του φωτιζομένου με το έλαιο. Στις *Αποστολικές Διαταγές* γίνεται αναφορά για χρήση ελαίου²⁰⁸, γεγονός που δηλώνει και εδώ την ύπαρξη σχετικής ευχής²⁰⁹. Η ευλογία και η χρήση με εμπορκιστό έλαιο είναι γνωστή από τον Γ΄ αιώνα, καθώς υπάρχει μαρτυρία στην *Αποστολική Παράδοση* του Ιππολύτου για έλαιο ευχαριστίας και έλαιο εξορκισμού²¹⁰.

Η χρήση με το έλαιο του εμπορκισμού σφραγίζει τους εξορκισμούς που γίνονται στους κατηχούμενους και αυτό φανερώνει η ονομασία του ελαίου, όπως επίσης και η ευχή του αγιασμού του²¹¹. Αργότερα, και ο Μέγας Βασίλειος κάνει αναφορά για ευλογία του ελαίου της χρίσεως²¹².

Όσον αφορά στον τρόπο της *ευλογίας του ελαίου*, υπάρχουν δύο μέθοδοι: α) με εμφύσημα και β) με τριπλή σφράγιση με το σημείο του σταυρού²¹³. Το εμφύσημα δηλώνει τη χάρη του Αγίου Πνεύματος που θα λάβει ο υποψήφιος προς το άγιο βάπτισμα. Η τριπλή σφράγιση δείχνει τον εξορκιστικό χαρακτήρα που έχει το έλαιο.

Η προβαπτισματική χρήση με εμπορκιστό έλαιο τελούνταν τους πρώτους αιώνες (και συνεχίζει να τελείται έτσι μέχρι και σήμερα) ενώ ο βαπτιζόμενος είναι γυμνός. Η

²⁰⁸ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Ζ΄, Διάταξις Κυριακή, ὅπως χρή βαπτίζειν, καί εἰς τόν τίνος θάνατον*, κεφ. ΚΒ΄, P.G. 1, 1012C: “Χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις ὕδατι”.

²⁰⁹ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος Ζ΄*, κεφ. ΜΑ΄-ΜΒ΄, P.G. 1, 1044AB: “Καὶ μετὰ τὴν ἐπαγγελίαν ταύτην [Ομολογία Πίστεως] κατ’ ἀκολουθίαν ἔρχεται καὶ εἰς τὴν τοῦ ἐλαίου χρῆσιν. Εὐλογεῖται δὲ τοῦτο παρὰ τοῦ ἱερέως εἰς ἅφεςιν ἁμαρτιῶν, καὶ προκατασκευὴν τοῦ βαπτίσματος. Ἐπικαλεῖται γὰρ οὕτω τὸν ἀγέννητον Θεόν, τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, τὸν βασιλέα πάσης αἰσθητῆς καὶ νοητῆς φύσεως, ἵνα ἀγιάσῃ τὸ ἔλαιον τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ καὶ δώσῃ χάριν πνευματικὴν καὶ δύναμιν ἐνεργητικὴν, ἅφεςιν τε ἁμαρτιῶν καὶ προπαρασκευὴν ὁμολογίας βαπτίσματος, ὥστε τὸν χριόμενον, ἀπολυθέντα πάσης ἀσεβείας, ἄξιον γενέσθαι τῆς μυστήσεως κατ’ ἐντολὴν τοῦ Μονογενοῦς”.

²¹⁰ Ιππολύτου Ρώμης, *Αποστολική Παράδοσις*, SC 11bis, σ. 83. “Ὁ ἐπίσκοπος, εὔχεται ὑπερθεῖν τοῦ ἐλαίου, τὸ ὅποῖον θέτει εἰς δοχεῖον. Τοῦτο καλεῖται ἔλαιον εὐχαριστίας. Λαμβάνει ἐπίσης ἕτερον ἔλαιον τὸ ὅποῖον ἐξορκίζει. Τοῦτο καλεῖται ἔλαιον ἐξορκισμοῦ”.

²¹¹ Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τό Ἅγιον Βάπτισμα*, σσ. 232-233. Το ἔλαιον ἐξορκισμοῦ εἶναι το εμπορκιστό έλαιο και το ἔλαιον εὐχαριστίας εἶναι το ἅγιο Μύρο.

²¹² Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, P.G. 32, 188B. “Εὐλογοῦμεν...τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως”.

²¹³ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 225B. “Τῷ σταυρῷ δὲ τυπῶν αὐτόν· τὸν σταυρωθέντα ὑπὲρ ἡμῶν, ὃς διὰ τοῦ σταυροῦ τὴν σωτηρίαν ἡμῖν ἐτέλεσε”.

έκδυση γινόταν μετά την είσοδο των φωτιζομένων στο βαπτιστήριο. Μαρτυρίες για την έκδυση των φωτιζομένων έχουμε στα Αρεοπαγίτικά συγγράμματα²¹⁴ και στον Θεόδωρο Μοψουεστίας²¹⁵.

3) Απέκδυση των ενδυμάτων

Η απέκδυση των ρούχων, η γυμνότητα του υποψηφίου, συμβολίζει την απαλλαγή από την αμαρτία, την απέκδυση του παλαιού ανθρώπου που έχει φθαρεί από “τάς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης”²¹⁶. Κατά τον άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, η απέκδυση των ενδυμάτων θυμίζει τη γυμνότητα του παραδείσου, όταν δεν υπήρχε στον άνθρωπο το αίσθημα της ντροπής της αμαρτίας και οι φωτιζόμενοι έτσι μιμούνται τον “ἐπί σταυροῦ γυμνωθέντα Χριστόν”²¹⁷. Επίσης μαρτυρεί ότι ο άνθρωπος έχασε “τὴν θεοῦφαντον περιβολήν”, την οποία “νῦν ἔρχεται λαμπρότερον διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐπενδύσασθαι”²¹⁸.

Η γυμνότητα του φωτιζομένου δηλώνει την επιστροφή του προς τον παράδεισο, προς το φως το αληθινό. Αποβάλλοντας τα ενδύματά του, αποβάλλει τη φθαρτότητα του παλαιού ανθρώπου και απομακρύνεται από τη σκιά του θανάτου, σημειώνει ο ιερός Καβάσιλας στο έργο του *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*²¹⁹.

²¹⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β΄*, 7, P.G. 3, 396C. “Καί τελείως ἀπαμφιεσάντων αὐτόν τῶν λειτουργῶν, κομίζουσι μέν οἱ ἱερεῖς τό τῆς κρίσεως ἅγιον ἔλαιον”.

²¹⁵ Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 401.

²¹⁶ Εφ. 4, 22.

²¹⁷ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις Μυσταγωγική Β΄, Περί βαπτίσματος*, P.G. 33, 1077A. “Εὐθύς οὖν εἰσελθόντες, ἀπεκδύεσθε τὸν χιτῶνα. Καί τοῦτο ἦν εἰκὼν τοῦ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποδύεσθε σὺν ταῖς πράξεσιν. Αποδυθέντες, γυμνοὶ ἦτε, μιμούμενοι καὶ ἐν τούτῳ τὸν ἐπί σταυροῦ γυμνωθέντα Χριστόν· καὶ τῇ γυμνότητι ἀπεκδυσάμενον τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ μετὰ παρρησίας ἐν τῷ ζύλῳ θριαμβεύσαντα”. Πρβλ. Κολ. 2, 15.

²¹⁸ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΒ΄, P.G. 155, 225B. “Διὰ τό γυμνόν γεγονέναι τῇ ἀμαρτίᾳ τὸν ἄνθρωπον. Καί τὴν θεοῦφαντον ἀπολέσαι περιβολήν, τοῦτο τό σχῆμα τῆς γυμνώσεως μαρτυρεῖ...προσέρχεται, τὸν ρύπον τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς ἀπιστίας ἀποβαλέσθαι, καὶ ὅλος γενέσθαι νέος, καὶ τὴν μορφήν τοῦ νέου Ἀδάμ ἐνδύσασθαι καὶ εἰς τό κρεῖττον ἢ πρότερον ὑπῆρχεν ἐπανελθεῖν, τὴν γύμνωσιν δείκνυσι, καὶ μαρτυρεῖ τὴν αἰσχύνην· καὶ οὕτως ἰστάμενος ἐκκαθαίρεται, τὴν ἀναμόρφωσιν ἐκζητῶν”.

²¹⁹ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, Τίνα συντέλειαν τό θεῖον αὐτῇ παρέχεται βάπτισμα, Λόγος Β΄*, P.G. 150, 529BC. “Καί τό γυμνωθῆναι δέ καθάπαξ καὶ τὸν τελευταῖον καταθέσθαι χιτῶνα δείκνυμεν ἄρτι τῆς εἰς τὸν παράδεισον φερούσης ἀπτόμενοι καὶ τὴν ἐνταῦθα ζωὴν. Ὁ μὲν γάρ Ἀδάμ ἀπὸ τῆς εὐδαίμονος ἐκείνης περιβολῆς ἐπὶ τὴν γύμνωσιν ἐλθὼν, ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀθλίαν ταύτην ἦκε

Μετά την απέκδυση των ενδυμάτων του φωτιζομένου, ακολουθούσε η χρήση με το επορκιστό έλαιο. Κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες φαίνεται ότι ο επίσκοπος ή ο ιερέας έχριε σταυροειδώς μόνο το μέτωπο του φωτιζομένου και ακολουθούσε η άλειψη ολοκλήρου του σώματος, η οποία, όπως μαρτυρεί η λειτουργική παράδοση, ήταν πάντοτε αναγκαία²²⁰. Ειδική ευχή για την επάλειψη των βαπτιζομένων περιλαμβάνει στο *Ευχολόγιό* του ο Σεραπίων Θμούεως²²¹.

Ο άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων μαρτυρεί πλήρη επάλειψη του σώματος του φωτιζομένου, “ἀπ’ ἄκρων τριχῶν κορυφῆς, ἕως τῶν κάτω”. Αναφέρει ότι ο χριόμενος ἐγκεντρίζεται και μπολιάζεται στην καλλιέλαιο του Χριστού, καθώς το επορκιστό έλαιο είναι σύμβολο της πύοτης του Χριστού²²².

Ο φωτιζόμενος πλέον εισέρχεται σ’ ένα στάδιο πνευματικών αγώνων, καθώς συστρατεύεται με τον Χριστό, ο οποίος “ὡς Θεός ἐστι τῆς ἀθλοθεσίας δημιουργός”²²³. Ο φωτιζόμενος αλείφεται σε ολόκληρο το σώμα του, όπως έκαναν οι αθλητές στο παρελθόν. Έτσι και αυτός προετοιμάζεται για τους θείους αγώνες, έχοντας τη συνείδηση πως εκείνη τη στιγμή μιμείται τον Χριστό, τον οποίο και ενδύεται²²⁴. Αναμφίβολα η χρήση του φωτιζομένου με επορκιστό έλαιο του προσφέρει ποικίλα αγαθά, μεταξύ των οποίων συμφιλίωση με το Θεό, απομάκρυνση των δαιμόνων, ιατρεία των πληγών της αμαρτίας, ανακαινισμός του ανθρώπου, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αντικαθιστά το μυστήριο του βαπτίσματος. Σύμφωνα με όσα

σκευήν. Ἡμεῖς δέ ἀπό τῶν δερματίνων χιτῶνων ἐπὶ τήν γύμνωσιν ἰόντες καί διά τοῦ αὐτοῦ βαδίζοντες μέσου δῆλοι καθέσταμεν τήν αὐτήν ἐπαινόντες ὁδόν καί πρὸς τό ἱμάτιον ἐπειγόμενοι τό βασιλικόν, καί ὁθεν καί δι’ ὧν ἐκεῖνος κατήλθεν εἰς τόν κόσμον τοῦτον, ἡμεῖς ἐνθένδεν ἐπαινόντες. Εἴη δ’ ἄν κάκεῖνου σημεῖον τό γυμνωθῆναι, τοῦ νῦν καθαρώς τῷ ἀληθινῷ φωτί προσίεναι μηδέν ἐπιφερομένους· ὁθεν ἡ σκιά τοῦ θανάτου, καί ἡ τήν μακαρίαν ἀκτῖνα τῶν ψυχῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἀποτειχίζει, καθάπερ τά ἱμάτια τειχίον τί ἐστι μεταξύ τοῦ φωτός τούτου καί τῶν σωμάτων”.

²²⁰ Βλ. Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Γ’*, κεφ. ΙΣΤ’, P.G. 1, 797AB. “Σύ οὖν, ὃ ἐπίσκοπε, ἐκείνῳ τῷ τύπῳ χρίσεις τήν κεφαλὴν τῶν βαπτιζομένων, εἴτε ἀνδρῶν, εἴτε γυναικῶν, τῷ ἁγίῳ ἐλαίῳ, εἰς τύπον τοῦ πνευματικοῦ βαπτίσματος”. Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, σ. 319, 401-403. Ιωάννη Φουντούλη, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας Δ’*, Αθήνα 1994, σ. 141.

²²¹ Παντελεήμονος Ροδόπουλου, *The Sacramentary of Serapion*, σ. 130.

²²² Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις Μυσταγωγική Β’*, *Περὶ βαπτίσματος*, P.G. 33, 1080A.

²²³ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β’*, 6, P.G. 3, 401D.

²²⁴ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΓ’, P.G. 155, 228B: “Πρὸς γάρ τοὺς θείους ἀγῶνας ὁλοτελῶς εὐτρεπίζεται. Οὐδέ γάρ ἵνα ἀναπεπτωκῶς ᾗ, προσῆλθεν, ἀλλ’ ἵνα μιμῆται τόν Χριστόν, ὃν ἐνδύεται, καί κατὰ τοῦ πονηροῦ παλαίη τε καί ἀνδρίζηται”.

αναφέρθηκαν, μπορούμε να πούμε ότι η χρήση με το επόρκιστο έλαιο προετοιμάζει τον πιστό για να δεχθεί το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος.

4) Βάπτισμα εντός του ευλογημένου ύδατος

Ύστερα από τη μακρά προετοιμασία, ο φωτιζόμενος είναι έτοιμος να βαπτισθεί στο ύδωρ, στο όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Αυτή την ιερή στιγμή γίνεται πράξη ο Παύλειος λόγος: *“Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον...ἵνα ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν”*²²⁵. Την ώρα της βαπτίσεως έχουμε μυστηριακή εξεικόνιση του θανάτου και της Ανάστασης του Χριστού, αναπαράσταση των γεγονότων που το βαπτισματικό νερό συμβολίζει²²⁶.

Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι και σήμερα αυτή η μυστηριακή εξεικόνιση που αναφέραμε γινόταν: α) με *τρεις καταδύσεις και αναδύσεις*²²⁷ του φωτιζομένου στο νερό του βαπτιστηρίου ή της κολυμβήθρας αργότερα και β) με την επίκληση της Αγίας Τριάδος, σύμφωνα με την εντολή του Χριστού: *“Βαπτίζοντες αὐτούς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος”*²²⁸.

Η κατάδυση στο ύδωρ δηλώνει *“τό συναποθανεῖν”* και η ανάδυση *“τό συναναστῆναι”*²²⁹. Η *“δι’ ὕδατος ὀλική κάλυψις”* είναι εικόνα της τριμέρου ταφής του Χριστού και μίμηση του θανάτου Του²³⁰. Τη στιγμή της βαπτίσεως κρύβουμε τους εαυτούς μας στο ύδωρ της κολυμβήθρας, όπως ο Σωτήρ τάφηκε στη γη. Η τριπλή κάθοδος και ανάδυση στο ύδωρ του βαπτίσματος παραπέμπει στην τριήμερη Ανάσταση²³¹. Σύμφωνα με τον άγιο Γερμανό Κωνσταντινουπόλεως, με τις αναδύσεις

²²⁵ Ρωμ. 6, 4.

²²⁶ Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σ. 192.

²²⁷ Μεγάλου Βασιλείου, *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, P.G. 32, 132A. *“Ἐν τρισὶν οὖν καταδύσεσι, καὶ ἰσαριθμοῖς ταῖς ἐπικλήσεσι, τὸ μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τοῦ θανάτου τύπος ἐξεικονισθῇ”*.

²²⁸ Μτθ. 28, 19.

²²⁹ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Γ’*, κεφ. ΙΖ’, P.G. 1, 800.

²³⁰ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β’*, 7, P.G. 3, 404B: *“Ἡ δι’ ὕδατος ὀλική κάλυψις εἰς τὴν τοῦ θανάτου καὶ τοῦ τῆς ταφῆς ἀειδοῦς εἰκόνα παρείληπται. Τὸν οὖν ἱερῶς βαπτιζόμενον ἢ συμβολικὴ διδασκαλία μυσταγωγεῖ ταῖς ἐν τῷ ὕδατι τρισὶ καταδύσεσι· τὸν θεαρχικὸν τῆς τριημερονύκτου ταφῆς Ἰησοῦ τοῦ ζωοδότου μιμεῖσθαι θάνατον”*.

²³¹ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 585AB. *“Ἡμεῖς δὲ τὸ βάπτισμα παραλαμβάνοντες, εἰς μίμησιν τοῦ Κυρίου καὶ διδασκάλου καὶ καθηγεμόνος ἡμῶν, εἰς γῆν μὲν οὐ θαπτόμεθα...ἐπὶ δὲ τὸ συγγενές τῆς γῆς στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ, ἐρχόμενοι, ἐκείνῳ ἑαυτοὺς ἐγκρύπτομεν, ὥς ὁ*

και τις καταδύσεις στο ύδωρ και την τριπλή επίκληση, εικονίζουμε και ομολογούμε την τριήμερη ταφή και Ανάσταση του Χριστού²³².

Όσον αφορά την επίκληση στο όνομα της Αγίας Τριάδος, αυτή μαρτυρείται από του πρώτους χριστιανικούς αιώνες, όπως στις *Αποστολικές Διαταγές*²³³. Τη στιγμή της βάπτισης, ο βαπτιζόμενος απορρίπτει την αισχύνη της αμαρτίας, «*τῆς ἀφθαρσίας δέ τήν δόξαν ἀναλαμβάνει τε καί τό ἔνδυμα*»²³⁴.

Στην αρχαία Εκκλησία, μέχρι και τη γενίκευση του νηπιοβαπτισμού²³⁵, η ένδυση με λευκά-εμφώτεια ενδύματα γινόταν αμέσως μετά το βάπτισμα και πριν από το χρίσμα²³⁶, σε αντίθεση με τη σημερινή λειτουργική πράξη η ένδυση γίνεται μετά το χρίσμα. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πριν το μυστήριο του βαπτίσματος προηγείτο η απέκδυση των ενδυμάτων των φωτιζομένων. Ο ιερέας ή ο διάκονος παραλάμβανε τους άνδρες και η διάκονος τις γυναίκες²³⁷ μετά την έξοδό τους από το βαπτιστήριο.

Μετά το βάπτισμά τους οι νεοφώτιστοι αναγεννημένοι εν Χριστώ ενδύονταν καινούργια λευκά ρούχα²³⁸, τα εμφώτεια ή φωτίκια, σύμβολο του νέου ανθρώπου²³⁹.

Σωτήρ τῇ γῇ... τήν τριήμερον ἑαυτοῖς τῆς ἀναστάσεως χάριν ἐξεικονίζομεν, καί ταῦτα ποιοῦμεν οὐ σιωπῇ παραλαμβάνοντες τό μυστήριον, ἀλλά τῶν τριῶν ἀγίων ὑποστάσεων ἐπιλεγομένων ἡμῖν, εἰς ἃς ἐπιστεύσαμεν, ἐφ' αἷς καί ἐλπίζομεν, ἐξ ὧν ἡμῖν καί τό νῦν εἶναι, καί τό πάλιν ἔσεσθαι περιγίνεται».

²³² Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως, *Ίστορία Ἐκκλησιαστική καί μυστική θεωρία*, P.G. 98, 385C. «*Διά τῆς ἐν τῷ ὕδατι καταδύσεώς τε καί ἀναδύσεως, τριπλῆς τε ἐπικλήσεως, τήν τριήμερον ταφήν καί τήν ἀνάστασιν αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐξεικονίζομεν καί ὁμολογοῦμεν*».

²³³ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἀγίων Ἀποστόλων Γ'*, κεφ. ΙΣΤ', P.G. 1, 797AB: «*Σύ ὁ ἐπίσκοπος, ἢ ὁ ὑπό σέ πρεσβύτερος τήν ἱεράν ἐπ' αὐτοῖς εἰπών καί ἐπονομάσας ἐπικλήσιν Πατρός καί Υἱοῦ καί ἀγίου Πνεύματος, βαπτίσεις αὐτούς ἐν τῷ ὕδατι*».

²³⁴ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΓ', P.G. 155, 228C.

²³⁵ Για το θέμα του νηπιοβαπτισμού, βλ. Πρωτ. Βασιλείου Καλλιακμάνη, *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής: Λεντίω ζωννύμενοι*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 129-136.

²³⁶ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β'*, 6, P.G. 3, 396D. «*Παραλαβόντες δέ αὐτόν οἱ ἱερεῖς, ἐγγχειρίζουσι τῷ τῆς προσαγωγῆς ἀναδόχῳ τε καί ἡγεμόνι· καί σὺν αὐτῷ περιβαλόντες ἐσθῆτα τῷ τελομένῳ κατάλληλον, ἐπὶ τὸν ἱεράρχην αὐθις ἀπάγουσιν*».

²³⁷ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἀγίων Ἀποστόλων Γ'*, κεφ. ΙΣΤ', P.G. 1, 797AB.

²³⁸ Εἶναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι κατά τον 4^ο αἰώνα η ένδυση των νεοφωτίστων με την εμφώττειο εσθήτα μαρτυρείται από όλες τις πηγές σε Ανατολή και Δύση. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα*, Λόγος Μ', P.G. 36, 393C. Παλλαδίου, *Διάλογος ἱστορικός* 9, P.G. 47, 34. Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Β'*, 7, P.G. 3, 396C.

²³⁹ Υπάρχουν επίσης μαρτυρίες για κάλυψη του κεφαλιού του νεοφώτιστου: «*Ὅθονη σοι λευκή καθάπερ διάδημα τήν κεφαλὴν διασφίγγει, τήν ἐλευθερίαν κηρύττουσα*». Μεγάλου Αθανασίου, *Λόγος εἰς*

Αφού ενδύονταν με αυτά τα ρούχα οι βαπτιζόμενοι, λάμβανε ο καθένας από μία αναμμένη λαμπάδα²⁴⁰.

Η βάση αυτού του συμβολισμού εδράζεται στον προφητικό λόγο του προφήτου Ησαΐου: “*Ἐνέδυσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου καί χιτῶνα εὐφροσύνης*”²⁴¹ και στον παύλειο λόγο “*Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε*”²⁴², ο οποίος ψάλλεται σήμερα μετά την έξοδο του βαπτιζομένου από την κολυμβήθρα.

Η εικόνα του “*ἐνδύεσθαι τόν Χριστόν*” έχει τις ρίζες της από τις παραστάσεις των μυστηριακών τελετών του ελληνιστικού κόσμου. Κατά το τελευταίο στάδιο της μύησης ο μυσούμενος έκανε ένα καθαρτήριο λουτρό καί ντυνόταν κατόπιν τα ενδύματα της θεότητας. Εκείνο όμως που ζητούσαν οι άνθρωποι στις μυστηριακές θρησκείες φορώντας τα ενδύματα του θεού ή της θεάς για να αντλήσουν δύναμη, προσφέρεται τώρα από τον Χριστό με τρόπο απόλυτα αυθεντικό.

Τα εμφώτεια ενδύματα που φορά ο βαπτιζόμενος δεν ήταν οποιουδήποτε χρώματος, αλλά μόνο λευκά. Εκείνη τη στιγμή οι νεοφώτιστοι δεν ενδύονταν ένα υλικό στοιχείο, αλλά τον ίδιο τον Σωτήρα Χριστό²⁴³. Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης θεωρεί το λευκό ένδυμα των νεοφωτίστων ως σύμβολο της επανακτήσεως του ενδύματος του φωτός, του προπρωτικού ενδύματος του Αδάμ²⁴⁴, ενώ ο Κύριλλος Ιεροσολύμων, παρόλο που δεν δίνει αρκετές πληροφορίες για την ένδυση, ζητά από τους νεοφώτιστους την περιβολή με τα “*ὄντως λευκά καί λαμπρά*” πνευματικά ενδύματα²⁴⁵. Σε αυτή τη συνάφεια ψάλλεται σήμερα το τροπάριο “*Χιτῶνά μοι*

τό ἅγιον Πάσχα, P.G. 28, 1081A. Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σ. 203.

²⁴⁰ Ιωάννη Φουντούλη, *Απαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας Α΄*, σ. 90.

²⁴¹ *Ησ.* 61, 10.

²⁴² *Γαλ.* 3, 27.

²⁴³ Διδύμου Αλεξανδρέως, *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 2, P.G. 39, 680A. “*Ἀνιόντες δέ ἐνδυνόμεθά τε τόν Σωτήρα Χριστόν, στολήν ἄφθαρτον καί ἰσότημον τοῦ ἀναγεννήσαντος καί σφραγίσαντος ἡμᾶς ἁγίου Πνεύματος*”. Πρβλ. Αιθερίας, *Οδοιπορικόν*, SC 21, 214.

²⁴⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν Κυριακήν προσευχήν*, PG 44, 1184B. “*Ὡς γάρ ζῶντος ἐν ἡμῖν τοῦ Ἀδάμ πάντες οἱ καθ’ ἕκαστον ἄνθρωποι ἕως τούς δερματίνους τούτους χιτῶνας περί τήν ἑαυτῶν βλέπωμεν φύσιν, καί τά πρόσκαιρα φύλλα τῆς ὑλικῆς ταύτης ζωῆς, ἅπερ τῶν ἰδίων τε καί λαμπρῶν ἐνδυμάτων γυμνωθέντες, κακῶς ἑαυτοῖς συνεράσαμεν, τρυφάς καί δόξας, καί τάς ἐφήμερους τιμάς, καί τάς ὠκυμόρους τῆς σαρκός πληροφορίας, ἀντί τῶν θείων περιβολῶν μετενδυσάμενοι*”.

²⁴⁵ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις, Κατήχησις Μυσταγωγική Α΄, Περί σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ*, P.G. 33, 1104. “*Ἀποδυσάμενον δέ τά παλαιά ἱμάτια, καί ἐνδυσάμενον τά πνευματικῶς λευκά,*

παράσχου φωτεινόν, ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον’’, για να καλύψει το χρόνο ένδυσης του νεοφωτίστου, το οποίο ομιλεί για το φωτεινό ἱμάτιο του Χριστού στη Μεταμόρφωση, το οποίο ενδύεται τώρα ο νεοφώτιστος²⁴⁶.

Όσον αφορά στο συμβολισμό του λευκού χρώματος στα ενδύματα, πρέπει να αναφέρουμε ότι αυτό το χρώμα παραπέμπει αναγωγικά τη σκέψη μας στην εικόνα της Αναστάσεως και προαναγγέλλει κατά κάποιο τρόπο την αιώνιο ζωή. Επίσης δηλώνει τον εσχατολογικό χαρακτήρα της λαμπρής ένδυσης του νεοφωτίστου, ως εικόνα της αφθαρσίας και της αθανασίας που μας παρέχει το ζωοποιό Πνεύμα²⁴⁷. Ο νεοφώτιστος ενδύεται τον λευκό χιτώνα της θείας αγαλλιάσεως, διότι κατά την ευαγγελική έκφραση “νεκρός ἦν καὶ ἀνέζησεν”²⁴⁸.

Μετά την ένδυση της λευκής στολής από τον νεοφώτιστο, ακολουθούσε η απαγγελία της Κυριακής προσευχής. Στο *Ευχολόγιο* του Σεραπίωνος Θμούεως παραδίδεται ειδική ευχή για τους νεοφώτιστους, η οποία επιγράφεται “μετὰ τὸ βαπτισθῆναι καὶ ἀνελθεῖν εὐχή”²⁴⁹. Οι Αποστολικές Διαταγές²⁵⁰, όπως και ο Ισίδωρος

χρή λευχειμονεῖν διαπαντός... ὅτι σε δεῖ λευκά ἱμάτια προβεβλησθαι ἀεὶ ἀλλὰ τὰ ὄντως λευκά καὶ λαμπρά καὶ πνευματικά’’.

²⁴⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὰ Ἄσματα τῶν ἀσμάτων*, P.G. 44, 1005C. “Τὸν ἡλιοειδῆ τοῦ Κυρίου χιτῶνα, τὸν διὰ καθαρότητος καὶ ἀφθαρσίας αὐτῷ περιτεθέντα, οἶον ἐπὶ τῆς τοῦ ὄρους μεταμορφώσεως ἔδειξεν”.

²⁴⁷ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ τῆς ἱερᾶς τελετῆς τοῦ ἁγίου μύρου*, κεφ. ΟΓ’, P.G. 155, 245B: “Ἐνδύμα ἀφθαρσίας, ὅτι ζωοποιὸν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀθανασίαν παρέχει”.

²⁴⁸ Ακ. 15, 24.

²⁴⁹ “Ὁ Θεὸς, ὁ τῆς ἀληθείας Θεός, ὁ τῶν πάντων δημιουργός, ὁ Κύριος πάσης τῆς κτίσεως, εὐλόγησον τὸν δοῦλόν σου τοῦτον εὐλογίᾳ τῇ σῇ· καθαρὸν αὐτὸν δεῖξον ἐν τῇ ἀναγεννήσει, κοινωνόν αὐτὸν ταῖς ἀγγελικαῖς σου δυνάμεσιν κατάστησον, ἵνα μηκέτι σάρξ, ἀλλὰ πνευματικὸς ὀνομάζεται, μετασχὼν τῆς θείας σου καὶ ὠφελίμου δωρεᾶς· διατηρηθεῖ μέχρι τέλους σοὶ τῷ τῶν ὅλων ποιητῇ· διὰ τοῦ μονογενοῦς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι’ οὗ σοὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν ἁγίῳ Πνεύματι καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν”. Παντελεήμονος Ροδοπούλου, *The Sacramentary of Serapion*, σ. 131.

²⁵⁰ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν Ἀγίων ἀποστόλων Γ’*, κεφ. ΙΗ’, P.G. 1, 800BC. “Ὁ δὲ βαπτιζόμενος ὑπαρχέτω ἀλλότριος ἀσεβείας πάσης, ἀνενέργητος πρὸς ἁμαρτίαν, φίλος Θεοῦ, ἐχθρὸς διαβόλου κληρονόμος Θεοῦ Πατρός, συγκληρονόμος δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἀποτεταγμένος τῷ σατανᾷ καὶ τοῖς δαίμοσιν καὶ ταῖς ἀπάταις αὐτοῦ, ἀγνός, καθαρὸς, ὁσιος, θεοφιλής, υἱὸς τοῦ Θεοῦ, προσευχόμενος ὡς υἱὸς πατρὶ καὶ λέγων ὡς ἀπὸ κοινοῦ τοῦ τῶν πιστῶν συναθροίσματος οὕτως· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς...”.

Πηλουσιώτης²⁵¹, παραδίδουν την Κυριακή προσευχή. Ο ιερός Χρυσόστομος κάνει αναφορά στην απαγγελία της Κυριακής προσευχής²⁵², ενώ σε άλλη Ομιλία του κάνει λόγο για ομολογία μετά το λουτρό, εννοώντας την Κυριακή προσευχή²⁵³.

Μετά την ολοκλήρωση της ακολουθίας του βαπτίσματος, οι νεοφώτιστοι μαζί με τον κλήρο εισέρχονταν στον κυρίως ναό κρατώντας αναμμένες λαμπάδες²⁵⁴, για να συμμετάσχουν στη θεία Λειτουργία. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος σε σχετικό του σύγγραμμα γράφει για την είσοδο των νεοφωτίστων στο ναό φορώντας την εμφώτειο στολή²⁵⁵ και κάνει ιδιαίτερη αναφορά στη στάση τους προ του μεγάλου βήματος²⁵⁶.

Η πνευματική χαρά των νεοφωτίστων εκδηλώνονταν κατά την είσοδό τους στο ναό, όταν οι πιστοί που βρίσκονταν μέσα τους υποδέχονταν με πολύ χαρά, τους αγκάλιαζαν και τους ασπάζονταν, εφαρμόζοντας τον Παύλειο λόγο: *ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ*²⁵⁷. Κατά τον ιερό Χρυσόστομο αυτή η πνευματική

²⁵¹ Ισιδώρου Πηλουσιώτου, *Ἐπιστολές* IV, ΚΔ', PG 78, 1076AB: “Οὐκοῦν ἐκεῖνοι μόνοι μετὰ τὰς θαυμασίους ὠδῖνας τὰς ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι, καὶ τὸν ξένον καὶ παράδοξον λοχευμάτων νόμον, δίκαιοι ἂν εἶεν τὸ ‘Πάτερ ἡμῶν’ λέγειν, υἱὼν ἐπιδεικνύμενοι γνησιότητα· καὶ τὸ ἁγιασθῆτω τὸ ὄνομά σου· οἱ μὴδὲν ἐναγὲς διαπραττόμενοι· καὶ τὸ, ‘Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου’ οἱ φεύγοντες τὰ τῷ τυράνῳ ἡδονὴν τίκοντα· καὶ τὸ, ‘Γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου’, οἱ διὰ τῶν πράξεων τοῦτο δηλοῦντες· καί, ‘Τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον’, οἱ τρυφαῖς καὶ ἀσωτίαις ἀποταττόμενοι· καὶ τὸ, ‘Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, οἱ τοῖς εἰς αὐτοὺς παίσασσι συγγινώσκοντες· καὶ τὸ, ‘Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν’, οἱ μὴτε ἑαυτοὺς μὴτε ἄλλους εἰς τοῦτον ἐμβάλλοντες καὶ τὸ, ‘Ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ’”.

²⁵² Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴν*, *Ὁμιλία ΣΤ'*, PG 62, 342: “Εὐθέως γὰρ ἀνελθὼν, ταῦτα φθέγγεται τὰ ρήματα· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς”.

²⁵³ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν*, *Ὁμιλία Α'*, PG 62, 14. “Τι χαριέστερον τῶν ρημάτων, δι' ὧν ἀποτασσόμεθα τῷ διαβόλῳ; δι' ὧν συντασσόμεθα τῷ Χριστῷ; τῆς ὁμολογίας ἐκείνης τῆς πρὸ τοῦ λουτροῦ; τῆς μετὰ τὸ λουτρόν;”.

²⁵⁴ Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα*, P.G. 36, 425AB. “Αἱ λαμπάδες, ὥσπερ ἀνάψεις, τῆς ἐκεῖθεν φωταγωγίας μυστήριον, μεθ' ἧς ἀπαντήσομεν τῷ νυμφίῳ φαιδραὶ καὶ παρθέναι ψυχαί, φαιδραῖς ταῖς λαμπάσι τῆς πίστεως”. Του ιδίου, *Εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα*, *Λόγος ΜΕ'*, P.G. 36, 624C. “Καλὴ μὲν καὶ ἡ ἐχθὲς ἡμῖν λαμπροφορία καὶ φωταγωγία, ἣν ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ συνεστησάμεθα, πᾶν γένος ἀνθρώπων μικροῦ καὶ ἀξία πᾶσα, δαψιλῇ τῷ πυρὶ τὴν νύκτα καταφωτίζοντες, καὶ τοῦ μεγάλου φωτός ἀντίτυπος”. Βλ. και Παναγιώτη Σκαλτή, *Λειτουργικὲς Μελέτες II*, σ. 337.

²⁵⁵ Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα*, PG 36, 393C.

²⁵⁶ Του ιδίου, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα*, P.G. 36, 425A. “Ἡ στάσις, ἣν αὐτίκα στήσῃ μετὰ τὸ βάπτισμα πρὸ τοῦ μεγάλου βήματος, τῆς ἐκεῖθεν δόξης ἐστὶ προχάραγμα”.

²⁵⁷ *Κολ.* 16, 20.

ευφροσύνη του πληρώματος της Εκκλησίας, που εκδηλώνεται με τον ασπασμό-φίλημα, επιβεβαιώνει το γεγονός ότι όλοι μετά το φώτισμα έγιναν φίλοι του κοινού Δεσπότη²⁵⁸.

Αμέσως μετά την ακολουθία του βαπτίσματος οι νεοφώτιστοι συμμετείχαν στη Θεία Λειτουργία²⁵⁹ και για πρώτη φορά στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Η άρρηκτη σύνδεση και τέλεση των μυστηρίων του Βαπτίσματος και της Θείας Ευχαριστίας σε μία ακολουθία άρχισε να ατονεί στο πέρασμα των αιώνων, ιδιαίτερα μετά από την επικράτηση του νηπιοβαπτισμού, όταν η τέλεση των μυστηρίων αυτών διαχωρίσθηκε.

Όλη η διαδικασία της μνήσεως στην Εκκλησία τελείωνε με τη *μυσταγωγική κατήχηση* που προσφέρονταν κατά την περίοδο της Διακαινισμού Εβδομάδος και γίνονταν η διδασκαλία των ιερών μυστηρίων της Εκκλησίας, γι' αυτό η διδασκαλία αυτή γινόταν μέσα στο χώρο της λατρείας²⁶⁰. Οι νεοφώτιστοι για επτά ημέρες ζούσαν στο κλίμα της χαράς και της εορτής. Ολόκληρη την εβδομάδα απείχαν από το λουτρό²⁶¹ και την τελευταία ημέρα απέβαλαν την εμφώτειο εσθήτα, χωρίς κάποια ιδιαίτερη τελετή²⁶².

Σύμφωνα με όσα παραθέσαμε στην ενότητα αυτή σχετικά με την ιστορία του μυστηρίου του βαπτίσματος, κατανοούμε το γεγονός ότι είναι ένα θεόσδοτο μυστήριο, το οποίο εισάγει τον άνθρωπο στο “*σώμα Χριστού*”, στην Εκκλησία. Αν και στη λειτουργική πράξη το μυστήριο του βαπτίσματος αποχωρίσθηκε από το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, εντούτοις ουδέποτε έχασε το χαρακτήρα του ως το πρώτο εισαγωγικό μυστήριο της χριστιανικής μνήσεως.

²⁵⁸ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ότι χρήσιμος ή τῶν γραφῶν ἀνάγνωσις*, PG 51, 98. “Ἐπειδὴ γάρ πρὸ τοῦ φωτίσματος ἐχθρὸς ἦν, μετὰ δὲ τὸ φῶτισμα γέγονε φίλος τοῦ κοινοῦ πάντων ἡμῶν Δεσπότη, διὰ τοῦτο πάντες συνηδόμεθα· διὰ τοῦτο καὶ τὸ φίλημα εἰρήνη καλεῖται, ἵνα μάθωμεν ὅτι πόλεμον κατέλυσεν ὁ Θεός, καὶ πρὸς τὴν οἰκείωσιν ἐπανήγαγε τὴν ἑαυτοῦ”.

²⁵⁹ Εκτενὴ αναφορά για το βάπτισμα και τη Θεία Λειτουργία κάνει ο Σεβ. Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ιωάννης στο ἄρθρο του “Ἅγιον Βάπτισμα και Θεία Λειτουργία”, στον τόμο *Το Ἅγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου, Αθήνα 2003, σσ. 211-229.

²⁶⁰ Γεωργίου Βεργωτή, “Το μυστήριο του βαπτίσματος και η ποιμαντική του σήμερα”, στον τόμο *Το Ἅγιον Βάπτισμα*, Ιερατικό Συνέδριο Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 1996, σσ. 40-41.

²⁶¹ Τερτυλλιανού, *De corona* 3, P.L. 2, 79A. “Exque ea die, lavarco quotidiano per totam hebdomadem abstinemus” (‘Ἀπέχομεν ἐκ τοῦ καθημέραν λαμβανομένου λουτροῦ δι’ ὅλης τῆς ἐβδομάδος).

²⁶² Ιω. (Hani) Yazigi, *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος*, σσ. 89-90.

2. Χρίσμα

α. Προτυπώσεις του Χρίσματος στην Παλαιά Διαθήκη

Το μυστήριο του αγίου Χρίσματος αποτελεί το δεύτερο μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως. Με το χρίσμα ο νεοφώτιστος λαμβάνει τις δωρεές του Αγίου Πνεύματος και καλείται να αγωνιστεί για να τις διατηρήσει και να τις αυξήσει. Πρόκειται για την έκχυση του Αγίου Πνεύματος στον νεοβαπτισθέντα που ως σκοπό έχει την ενεργοποίηση των πνευματικών δυνάμεων που απέκτησε με το Βάπτισμα²⁶³.

Στην Παλαιά Διαθήκη ως ορατό σημείο καθιέρωσης από τον Θεό κάποιου σε ορισμένο λειτουργό Του στα μάτια του λαού υπήρχε η χρίση με λάδι. Συναντούμε τη χρίση των βασιλέων²⁶⁴, τη χρίση των ιερέων²⁶⁵ και της κιβωτού της Διαθήκης²⁶⁶. Υπάρχουν όμως και προδρομικές αναφορές για μετάδοση του Αγίου Πνεύματος τόσο στο Νόμο²⁶⁷ όσο και στους Προφήτες²⁶⁸.

Με το μυστήριο του Χρίσματος επικυρώνεται η προφητεία της Παλαιάς Διαθήκης: *“Καί ἔσται μετὰ ταῦτα καί ἐκχεῶ ἀπό τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καί προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καί αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καί οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται, καί οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὀράσεις ὄψονται”*²⁶⁹. Χαρακτηριστικά βλέπουμε ότι και ο Απόστολος Πέτρος στο κήρυγμά του κατά την Πεντηκοστή αναφέρεται στο κείμενο του Ιωήλ²⁷⁰. Η καθολικότητα του μυστηρίου για όλους τους χριστιανούς υποδηλώνεται και στην προφητεία του Ησαΐα: *“Καί ποιήσκει Κύριος σαβαώθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τό ὄρος τοῦτο· πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον, κρίνονται μύρον· ἐν τῷ ὄρει τούτῳ παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλή αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη”*²⁷¹.

²⁶³ Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σ. 200.

²⁶⁴ *Α΄ Βασ.* 11,15· 16,13. *Δ΄ Βασ.* 23,30.

²⁶⁵ *Εξ.* 28, 37· 29, 7· 29, 29· 30, 30 40, 13. *Λευϊτ.* 4, 3· 6, 13· 7, 35-36· 8, 10-12.

²⁶⁶ *Εξ.* 30,22-29.

²⁶⁷ *Γεν.* 1, 2· 41, 38. *Εξ.* 28, 3· 31, 3.

²⁶⁸ *Μιχ.* 3, 7-8. *Ησ.* 26, 18. *Ψαλμ.* 50, 12. *Ιώβ* 27, 3· 33, 4. *Ιεζ.* 36, 26.

²⁶⁹ *Ιωήλ* 3, 1.

²⁷⁰ *Βλ. Πράξ.* 2, 17.

²⁷¹ *Ησ.* 25, 6-7. *Βλ. Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, Ο Χριστιανικός ναός, Λειτουργική και Θεολογική Θεώρηση*, σσ. 55-57.

β. Το Άγιο Χρίσμα στην Καινή Διαθήκη

Το μυστήριο του Χρίσματος μαρτυρείται είτε έμμεσα από τον ίδιο τον Κύριο, είτε άμεσα με την επίθεση των χειρών των Αποστόλων στους νεοβαπτισθέντες. Ο Χριστός, πριν από το εκούσιο Πάθος Του, υποσχέθηκε ότι θα στείλει τον Παράκλητο, *τό Πνεῦμα τῆς ἀληθείας*, σε όσους τηρούν τις εντολές Του²⁷². Αυτή την υπόσχεσή του ο Κύριος την επανέλαβε και μετά από την Ανάστασή Του²⁷³ και η υπόσχεση εκπληρώθηκε όταν οι απόστολοι “ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου”²⁷⁴ κατά την ημέρα της Πεντηκοστής. Ο ίδιος ο Χριστός κατέστησε σαφές ότι το Άγιο Πνεῦμα αναφέρεται σε όλους τους ανθρώπους²⁷⁵.

1) Η υπόσχεση, εκπλήρωση και λήψη του Αγίου Πνεύματος

Η πρώτη μαρτυρία για τη μετάδοση των δωρεών του Αγίου Πνεύματος, και μάλιστα σε σύνδεση με το Άγιο Βάπτισμα, εντοπίζεται στο βιβλίο των *Πράξεων*²⁷⁶. Το πιο σημαντικό όμως χωρίο των *Πράξεων* που αναφέρεται στο Χρίσμα βρίσκεται στο 8^ο κεφάλαιο²⁷⁷. Στην αρχαία Εκκλησία οι απόστολοι τοποθετούσαν τα χέρια τους πάνω στα κεφάλια των πιστών προκειμένου να λάβουν το Άγιο Πνεῦμα (*Πράξ.* 8,17). Η παρούσα μαρτυρία εμπερικλείει κάποια καθοριστική λεπτομέρεια με τη φράση *τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας*, γιατί πιθανόν αυτή η φράση δηλώνει ότι παλαιότερα υφίστατο και άλλος τρόπος μεταδόσεως της δωρεάς του Αγίου Πνεύματος²⁷⁸. Ίσως αυτός ο τρόπος να δικαιολογεί την απουσία λειτουργικής μεταβαπτισματικής πράξεως για την παροχή των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος (όπως στην ομιλία του Πέτρου κατά την Πεντηκοστή).

²⁷² Βλ. *Ιω.* 14, 15-17.

²⁷³ Βλ. *Ακ.* 24, 49.

²⁷⁴ *Πράξ.* 2, 4.

²⁷⁵ Βλ. *Ιω.* 7, 37.

²⁷⁶ *Πράξ.* 2, 38. “Μετανοήσατε καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος”.

²⁷⁷ *Πράξ.* 8, 15-17. “Οἵτινες καταβάντες προσήζαντο περὶ αὐτῶν ὅπως λάβωσι Πνεῦμα Ἅγιον· οὐπὼ γὰρ ἦν ἐπ’ οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπετωκός, μόνον δέ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ’ αὐτούς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα Ἅγιον”. Στο σημείο αυτό φαίνεται πως το βάπτισμα και η χειροθεσία τελούνταν όχι μόνο διαδοχικά, αλλά και ξεχωριστά.

²⁷⁸ Βλ. σχετικά Γεωργίου Φίλια, *Το μυστήριο του Χρίσματος*, “Μελέτες ιστορίας και θεολογίας της Ορθοδόξου Λατρείας”, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002, σσ. 211-229.

Η παροχή την χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος με επίθεση των χειρών μαρτυρείται και στη βάπτισμα των μαθητών του Ιωάννου του Βαπτιστού από τον Απόστολο Παύλο στην Έφεσο²⁷⁹. Αυτή η λειτουργική πράξη επιβεβαιώνει την αντίστοιχη πράξη με την επίθεση των χειρών στη Σαμάρεια²⁸⁰ και δηλώνεται έτσι με σαφή τρόπο μετάδοση των δωρεών του Αγίου Πνεύματος στην αρχαία Εκκλησία.

Στο σημείο αυτό αναδεικνύονται οι δύο πτυχές της εισόδου του ανθρώπου στην Εκκλησία με το βάπτισμα στο νερό και τη λήψη του Αγίου Πνεύματος. Στην *προς Εβραίους* επιστολή έχουμε αναφορές στο βάπτισμα και τη λήψη του Αγίου Πνεύματος ως ξεχωριστά μυστήρια²⁸¹.

Η εφαρμογή του λόγου του Κυρίου προς τον Νικόδημο για αναγέννηση “ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος”²⁸² εντοπίζεται και σ’ ένα ακόμα σημείο των *Πράξεων* με την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος στους εθνικούς²⁸³. Εδώ μάλιστα προηγήθηκε το Χρίσμα του Βαπτίσματος. Εξάλλου στην αποστολική Εκκλησία υπήρχε έντονη η συνείδηση ότι και ο ίδιος ο Χριστός δέχθηκε το Χρίσμα, όπως αυτό βεβαιώνεται στην ομιλία του Αποστόλου Πέτρου προς τον εκατόνταρχο Κορνήλιο και τους οικείους του²⁸⁴. Αυτό βεβαιώνεται και από τον ευαγγελιστή Ιωάννη²⁸⁵. Άλλες έμμεσες αναφορές για το μυστήριο του Χρίσματος εντοπίζουμε στην *προς Εφεσίους* επιστολή και στην *Α’ επιστολή του Ιωάννου* με εκφράσεις όπως “ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι”²⁸⁶ και “τό χρίσμα ὃ ἐλάβετε”²⁸⁷.

²⁷⁹ Πράξ. 19, 5-6. “Ἀκούσαντες δέ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον”. Πρβλ. Παναγιώτη Σκαλτσή, *Ιερουργοὶ καὶ Φιλοθεάμονες*, σ. 366.

²⁸⁰ Βλ. Πράξ. 8, 17.

²⁸¹ Εβρ. 6, 1-2,4.

²⁸² Ιω. 3, 5.

²⁸³ Πράξ. 10, 44· 10, 47. “Ἐτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ρήματα ταῦτα ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον...μήτι τὸ ὕδωρ κωλῶσαι δύναται τις τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ὑμεῖς;”.

²⁸⁴ Πράξ. 10, 38. “Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὃς ἔχρισεν αὐτόν ὁ Θεὸς Πνεύματι Ἁγίῳ καὶ δυνάμει”.

²⁸⁵ Ιω. 1, 32. “Τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστεράν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπ’ αὐτόν”. Πρβλ. Μτθ. 3, 16. Μρκ. 1, 9-10. Λκ. 3, 22.

²⁸⁶ Εφ. 1, 13.

²⁸⁷ Α’ Ιω. 2, 27.

2) Η μετάδοση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος

Σύμφωνα με τα παραπάνω, παρατηρούμε πως στην αποστολική εποχή η μετάδοση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος γινόταν αμέσως μετά το βάπτισμα με επίθεση των χειρών, γεγονός που αποτελεί το θεολογικό και τελετουργικό πλαίσιο του Χρίσματος στην πρώτη Εκκλησία²⁸⁸. Ιδιαίτερα κατά τους πρώτους δύο αιώνες η παροχή των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος γινόταν με **ειδική ιεροτελεστία, τη χειροθεσία**²⁸⁹. Η χειροθεσία ήταν προνόμιο των Αποστόλων και αργότερα των επισκόπων και των διαδόχων τους.

Κατά τη διάρκεια του Β' αιώνα άρχισε να ατονεί η λειτουργική πρακτική της χειροθεσίας και εμφανίσθηκε **η μεταβαπτισματική χρίση**²⁹⁰. Αν και είναι αδύνατο να προσδιορισθεί η χρονική στιγμή που πραγματοποιήθηκε η λειτουργική εξέλιξη στην τελετουργική πρακτική του Χρίσματος²⁹¹, γνωρίζουμε ότι για πρώτη φορά μαρτυρείται η χρίση σε αιρετικά περιβάλλοντα κυρίως του Γνωστικισμού κατά τον Β' αιώνα²⁹².

γ. Το μυστήριο του Χρίσματος κατά τον Γ' και Δ' αιώνα

Ο άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων συνδέει την ιεροτελεστία του Χρίσματος (με το μύρο) με την παλαιοδιαθηκική²⁹³ και αποστολική επίθεση των χειρών²⁹⁴. Ο ιερός πατήρ στην *Γ' Μυσταγωγική του Κατήχηση* κάνει ιδιαίτερη αναφορά στο μεταβαπτισματικό χρίσμα²⁹⁵, στα μέλη του σώματος τα οποία χρίονται με το μύρο²⁹⁶

²⁸⁸ Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, σ. 415.

²⁸⁹ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Β'*, ὅτι μὴ χρή τὸν διάκονον παρὰ γνώμην τοῦ ἐπισκόπου διδόναι τινί, ἐπὶ διαβολῇ γάρ τοῦ ἐπισκόπου τοῦτο πράξει, κεφ. ΛΒ', P.G. 1, 680A: “Δι’ οὗ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁ Κύριος ἐν ὑμῖν ἔδωκεν ἐν τῇ χειροθεσίᾳ”.

²⁹⁰ Βλ. περισσότερα Joseph Martos, *Doors to the Sacred*, SCM Press, London ²1986, σ. 213.

²⁹¹ Ως λειτουργική εξέλιξη στην τελετουργική πρακτική του Χρίσματος εννοείται η κατάργηση της επιθέσεως των χειρών και η υιοθέτηση της χρίσεως.

²⁹² Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, σσ. 416-417.

²⁹³ Παλαιοδιαθηκικά χωρία, στα οποία εντοπίζεται η επίθεση των χειρών, είναι τα εξής: *Γέν.* 48, 14· *Λευ.* 9, 22· *Δ' Βασ.* 5, 11.

²⁹⁴ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις Ε' Φωτιζομένων* 16, 26, P.G. 33, 956BC. “Ἐπὶ Μωϋσέως διὰ χειροθεσίας ἐδίδοδο τὸ Πνεῦμα· καὶ Πέτρος διὰ χειροθεσίας δίδωσι τὸ Πνεῦμα· μέλλει δέ καί ἐπὶ σέ τὸν βαπτιζόμενον φθάνει ἡ Χάρις”.

²⁹⁵ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Γ'*, P.G. 33, 1088-1094.

και επισημαίνει ότι με το άγιο χρίσμα καταξιώνεται ο βαπτιζόμενος της χριστιανικής ιδιότητας²⁹⁷. Μπορεί ο Σωτήρας Χριστός να μην χρίσθηκε με έλαιο ή μύρο από τους ανθρώπους, αλλά ο Πατέρας προχείρισε αυτόν Σωτήρα ολόκληρου του κόσμου, χρίοντας αυτόν με Άγιο Πνεύμα²⁹⁸. Άλλες μαρτυρίες για το μυστήριο του αγίου Χρίσματος εντοπίζουμε στις *Αποστολικές Διαταγές*, όπου μετά το βάπτισμα προτάσσεται *ὁ ἐπίσκοπος χριέτω τοὺς βαπτισθέντας τῷ μύρῳ*²⁹⁹.

Στις αρχές του Δ' αιώνα μαρτυρείται η ορολογία περί “*χρίσματος*” και “*σφραγίδος*” σε συνάφεια με το Άγιο Πνεύμα, αλλά από τα μέσα του ίδιου αιώνα πληθαίνουν οι περί του χρίσματος μαρτυρίες³⁰⁰. Κατά τον Μέγα Αθανάσιο “*χρῖσμα καὶ σφραγίς λέγεται καὶ ἔστι τὸ Πνεῦμα*”. Την ίδια εποχή ο Σεραπίων Θμούεως παραθέτει *εὐχή εἰς τὸ χρῖσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτισθέντες*³⁰¹, η οποία δηλώνει ότι το Χρίσμα γινόταν αμέσως μετά το Βάπτισμα. Το περιεχόμενο της παρούσας ευχής πιστοποιεί ότι η λειτουργική πράξη για τη μεταβαπτισματική παροχή των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος είχε σχεδόν μορφοποιηθεί με το σχήμα που υφίσταται και σήμερα.

Από τα μέσα του Δ' αιώνα αρχίζουν να πληθαίνουν οι μαρτυρίες περί του Χρίσματος. Για παράδειγμα ο 48^{ος} κανόνας της Συνόδου της Λαοδικείας (360 μ.Χ.) παραγγέλλει “*ὅτι δεῖ τοὺς φωτιζομένους μετὰ τὸ βάπτισμα χρίεσθαι χρίσματι ἐπουρανίῳ καὶ μετόχους εἶναι τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ*”³⁰². Επίσης ο 7^{ος} κανόνας της Β' Οικουμενικής Συνόδου συμπληρώνει την τελετουργική θεσμοθέτηση του μυστηρίου του Χρίσματος, διότι ο συγκεκριμένος κανόνας καταγράφει τους λόγους

²⁹⁶ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Γ'*, P.G. 33, 1092AB: “*Καὶ πρῶτον ἐχρίεσθε ἐπὶ τὸ μέτωπον· ...εἴτα ἐπὶ τὰ ὦτα· ...εἴτα ἐπὶ τὴν ὀσφρησιν· ...μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὰ στήθη*”.

²⁹⁷ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Γ'*, P.G. 33, 1092C: “*Τοῦτου τοῦ ἀγίου χρίσματος καταξιωθέντες, καλεῖσθε Χριστιανοί, ἐπαληθεύοντες τῇ ἀναγεννήσει καὶ τὸ ὄνομα*”. Βλ. Θεοφίλου Αντιοχείας, *Πρὸς Αὐτόλυκον* 12, P.G. 6, 1041C. “*Ἡμεῖς τοῦτου εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χριόμεθα ἔλαιον Θεοῦ*” Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περὶ ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΞΕ', P.G. 155, 229C, όπου σημειώνει ότι με το άγιο μύρο “*Χριστιανοί καλούμεθα, καὶ χριστοὶ Κυρίου ἐσμέν*”.

²⁹⁸ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Μυσταγωγική Κατήχησις Γ'*, 2, P.G. 33, 1089A.

²⁹⁹ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Γ'*, *Περὶ μνήσεως θείας τοῦ ἀγίου βαπτίσματος*, κεφ. ΙΣΤ', P.G. 1, 797B.

³⁰⁰ Γεωργίου Φίλια, *Το μυστήριο του χρίσματος*, σσ. 88-89.

³⁰¹ Παντελεήμονος Ροδόπουλου, *The Sacramentary of Serapion*, σσ. 131-132.

³⁰² Πρόδρομου Ακανθόπουλου, *Κώδικας ιερών κανόνων (κείμενο-ερμηνεία-σχόλια) και εκκλησιαστικής νομοθεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 256.

με τους οποίους ο ιερέας χρίει τον νεοβαπτισθέντα³⁰³.

δ. Το μυστήριο του Χρίσματος κατά τους μεταγενέστερους αιώνες

Στο έργο *Εκκλησιαστική Ιεραρχία*, που αποδίδεται στον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη διαβάζουμε τα εξής για το χρίσμα: *Ἡ δέ τοῦ μύρου τελειωτική χρίσις εὐώδη ποιεῖ τόν τετελεσμένον· “ἡ γάρ ἱερά τῆς θεογενεσίας τελείωσις ἐνοῖ τὰ τελεσθέντα τῷ θεαρχικῷ Πνεύματι”*³⁰⁴.

Το μυστήριο του Χρίσματος αποτελεί μίμηση του χρίσματος του Χριστού, όπως επίσης των ιερών, βασιλέων και προφητών της Παλαιάς Διαθήκης³⁰⁵. Όπως ο Χριστός χρίσθηκε με το Άγιο Πνεύμα³⁰⁶ κατά την βάπτισή του, έτσι και οι βαπτισθέντες χρίονται και αγιάζονται αμέσως μετά το βάπτισμα με τη σφραγίδα του Αγίου Πνεύματος³⁰⁷.

Ο άγιος Νικόλαος ο Καβάσιλας, στο έργο του *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, επεξηγεί λεπτομερώς τη σχέση μεταξύ της επιθέσεως των χειρών και του Χρίσματος με μύρο³⁰⁸. Ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης στο έργο του *Περί τῆς ἱεράς τελετῆς τοῦ ἁγίου μύρου* αναφέρει ότι οι Απόστολοι όχι μόνο μεταχειρίστηκαν το προνόμιο της επιθέσεως των χειρών, αλλά και του αγίου μύρου, καθώς ο ίδιος ο Χριστός μυρώθηκε με μύρο³⁰⁹.

Στα τέλη του ΙΗ΄ και στις αρχές του ΙΘ΄ αιώνα ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης μέσα από το πλούσιο συγγραφικό του έργο ανέδειξε διάφορες πτυχές του μυστηρίου του Χρίσματος, όπως την προέλευση, την ιστορία και τη θεολογία του,

³⁰³ Πρόδρομου Ακανθόπουλου, *Κώδικας ιερών κανόνων* σσ. 66-68.

³⁰⁴ Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περί ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας* Β΄, 8, P.G. 3, 404C.

³⁰⁵ Γερμανού Κωνσταντινουπόλεως, *Ἱστορία Ἐκκλησιαστική καί μυστική θεωρία*, P.G. 98, 385C: “Τό χρίεσθαι ἐλαίῳ τοὺς βαπτιζομένους, ἐστὶ κατὰ τό ἔλαιον ᾧ ἐχρίοντο οἱ βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς καὶ οἱ προφῆται, καθὼς καὶ ὁ Χριστός ἐχρίσθη, ὡς βασιλεύς καὶ ἱερεὺς τῷ χρίσματι τῆς σαρκώσεως”.

³⁰⁶ Πράξ. 10, 38. Πρβλ. *Ησ.* 61, 1.

³⁰⁷ Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σ. 201.

³⁰⁸ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* Γ΄, P.G. 150, 669AB. Ο ιερός Καβάσιλας αφιερώνει τον τρίτο του λόγο σχετικά με την ωφέλεια που παρέχει το θείο μύρο στην ἐν Χριστῷ ζωή. Βλ. *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* Γ΄, P.G. 150, 569-580. Για τη διδασκαλία του αγίου Νικολάου Καβάσιλα για τα μυστήρια της χριστιανικής μνήσεως και ειδικά για το εξεταζόμενο στην παρούσα συνάφεια μυστήριο του Αγίου Χρίσματος, σσ. 87-107.

³⁰⁹ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί τῆς ἱεράς τελετῆς τοῦ ἁγίου μύρου*, P.G. 155, 237C-240A.

αξιοποιώντας άριστα τη βιβλική και πατερική παράδοση³¹⁰. Ο ιερός πατήρ αναφέρεται στο Άγιο Πνεύμα ως “τό τελειοποιόν μύρον”, τονίζοντας ότι το βαπτιζόμενο πρόσωπο τελειοποιείται μέσω του Χρίσματος με το άγιο μύρο³¹¹.

Όλες οι παραπάνω μαρτυρίες περί του μυστηρίου του Χρίσματος από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους μέχρι και σήμερα δηλώνουν ότι η παροχή των δωρεών του Αγίου Πνεύματος ήταν απαραίτητη για τον κάθε νεοβαπτισθέντα. Παρόλα αυτά υπήρξε μία εξέλιξη όσον αφορά την τελετουργική πράξη του μυστηρίου. Αρχικά υπήρχε η επίθεση των χειρών των Αποστόλων και αργότερα, κυρίως μετά τον Ε΄ αιώνα υιοθετήθηκε σταδιακά η χρήση με το άγιο μύρο³¹².

Όπως το βάπτισμα έτσι και το μυστήριο του Χρίσματος ήταν άρρηκτα στη λειτουργική πράξη συνδεδεμένο με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας³¹³. Το Χρίσμα τελείται ως το πλήρωμα του βαπτίσματος, ακριβώς όπως η επόμενη πράξη αυτού του μυστηρίου, η συμμετοχή στη Θεία Ευχαριστία, είναι το πλήρωμα του

³¹⁰ Βλ. περισσότερα Πρεσβυτέρου Γεωργίου Ντόκου, *Η μυστηριακή ζωή ως άξονας της πνευματικής ζωής στα κείμενα του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου* (Διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 99-115.

³¹¹ Νικοδήμου Αγιορείτου, *Εορτοδρόμιον*, τ. Α΄, εκδ. Ορθόδοξη Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, 1987, σ. 328. Πρβλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 585C: “*Τό Πνεῦμα τό τελειωτικόν τοῦ βαπτίσματος*”.

³¹² Σχετικά με την ιστορία του αγίου Μύρου από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι και σήμερα, βλέπε: Αρχιμ. Παύλου Μενεβίσογλου, *Τό Άγιον Μύρον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, (Ανάλεκτα Βλατάδων 14), εκδ. Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη ²1983, σ. 21 κ. εξ.

³¹³ Στο χώρο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας το Χρίσμα τελείται σε ηλικία 12-14 ετών και από τη στιγμή εκείνη αρχίζει η συμμετοχή του παιδιού στη Θεία Κοινωνία, διότι από τον 13^ο αιώνα το Χρίσμα αποκόπηκε από το Βάπτισμα,. Ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης αναπτύσσει με σαφήνεια την ορθόδοξη θέση, γιατί το μυστήριο του Χρίσματος ακολουθεί αμέσως μετά από το μυστήριο του βαπτίσματος. Βλ. Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ιερῶν τελετῶν*, κεφ. ΜΓ΄, P.G. 155, 188AC: “*Διό ὡς βαπτισθῆναι ἀναγκαῖον, καί τῷ μύρῳ χρισθῆναι ἔστιν ἀνάγκη...καί οἱ βαπτιζόμενοι πιστοί τούτῳ ὀφείλουσι κεχρίσθαι τῷ μύρῳ ἐν τῷ βαπτίσματι, καί μή (ὡς τά τῶν Λατίνων, ἢ τινῶν ἄλλων βρέφη) ἀτελεῖς, μένωσι καί ἀσφράγιστοι, τήν χάριν τοῦ Πνεύματος μή λαμβάνοντες, μηδέ σημειούμενοι τῇ σημειώσει Χριστοῦ. Σφραγίς γάρ ἐστὶ τό μύρον τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ Πνεύματι...ἀχαρίτωτος ἄρα καί ἀσφράγιστος τῷ Χριστῷ ὁ μή τό μύρον δεξάμενος*”. Βλ. περισσότερα Δημητρίου Σαλάχα, *Τα μυστήρια της χριστιανικής μυσέως (Βάπτισμα-Χρίσμα-Θεία Ευχαριστία) στο νέο Κώδικα Κανονικού Δικαίου της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (Codex Iuris Canonici)* [Διάλογος 2], εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 116· Joseph Martos, *Doors to the Sacred*, σ. 206.

Χρίσματος³¹⁴. Με την πάροδο των αιώνων αυτά τα δύο εισαγωγικά μυστήρια της χριστιανικής μυστήσεως αποχωρίσθηκαν σταδιακά από το μυστήριο της Ευχαριστίας³¹⁵ και σήμερα επικράτησε η χρήση του νεοβαπτισθέντος αμέσως μετά την έξοδό του από την κολυμβήθρα.

3. Θεία Ευχαριστία

α. Προτυπώσεις σχετικές περί τη Θεία Ευχαριστία στην Παλαιά Διαθήκη

Μετά τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος, ακολουθεί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας προκειμένου να ολοκληρωθεί η χριστιανική μύηση του πιστού. Με τη συμμετοχή του στη Θεία Ευχαριστία ο πιστός γίνεται “*σύσσωμος και σύνναιμος*”³¹⁶ με το Χριστό και εγκεντρίζεται στο σώμα Του, στην Εκκλησία. Όπως το βάπτισμα και το χρίσμα προτυπώνονται με εικόνες και σύμβολα στην Παλαιά Διαθήκη και περιγράφονται στην Καινή Διαθήκη, έτσι και η Θεία Ευχαριστία προτυπώνεται με ποικίλους τύπους στην Παλαιά Διαθήκη, φανερώνοντας το προαιώνιο σχέδιο της Θείας Οικονομίας. Οι σπουδαιότερες από αυτές είναι οι εξής:

1) Ο ιερέας Μελχισεδέκ

Όπως διαβάζουμε στη *Γένεση*, στο πρώτο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης, ο **Μελχισεδέκ** ήταν βασιλιάς της Σαλήμ και ιερέας του Θεού, ο οποίος προσέφερε άρτο και οίνο³¹⁷ *εἰς τύπον εὐχαριστίας*³¹⁸. Ως ιερέας του Θεού προτυπώνει τον αρχιερέα Χριστό, που σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο ομοιάζει προς τον Χριστό, διότι ήταν “*ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων, ἀφομοιωμένος δὲ τῷ νύμφῃ τοῦ Θεοῦ*” (Εβρ. 7, 3). Κατά τον ιερό Χρυσόστομο, ο Μελχισεδέκ κινούμενος από προφητική διορατικότητα, κατάλαβε την μελλοντική

³¹⁴ Αλεξάνδρου Σμέμαν, *Εξ ὕδατος και Πνεύματος*, σ. 110.

³¹⁵ Νέναντ Μιλόσεβιτς, *Η Θεία Ευχαριστία ως κέντρον της Θείας Λατρείας: η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της Θείας Ευχαριστίας*, σσ. 30-146.

³¹⁶ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις*, P.G. 33, 1100.

³¹⁷ Γεν. 14, 18.

³¹⁸ Κλήμεντος Αλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*, Λόγος Δ΄, κεφ. 25, P.G. 8, 1369B. Πρβλ. Ευσεβίου Καισαρείας, *Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις*, Βιβλίο Ε΄, P.G. 22, 365D. Θεοδώρου Ανδιδων, *Προθεωρία κεφαλαιώδης περί τῶν ἐν τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ γινομένων συμβόλων καὶ μυστηρίων* 8, P.G. 140, 428CD.

προσφορά που θα γινόταν για τα έθνη, και δόξαζε τον Θεό με άρτο και οίνο, μιμούμενος τον μελλοντικό Χριστό³¹⁹.

Ερμηνεύοντας αυτό το χωρίο ο άγιος Επιφάνιος Κύπρου, αναφέρει ότι ο Μελχισεδέκ “ἐξέβαλεν αὐτῷ ἄρτον καὶ οἶνον, προτυπῶν τῶν μυστηρίων τὰ αἰνίγματα, ἀντίτυπα τοῦ Κυρίου ἡμῶν, λέγοντος, ὅτι Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν· καὶ ἀντίτυπα τοῦ αἵματος τοῦ ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ νυχθέντος, καὶ ρεύσαντος εἰς κάθαρσιν τῶν κεκοινωμένων, καὶ ραντισμόν, καὶ σωτηρίαν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν”³²⁰. Ο Μελχισεδέκ, κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό, “τοῦ ἀληθινοῦ ἀρχιερέως Χριστοῦ τύπος ἦν καὶ εἰκόνισμα”³²¹. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι ο δίκαιος Μελχισεδέκ αγιογραφείται συνήθως στην κόγχη του διακονικού ορισμένων ναών.

2) Το μάννα εξ ουρανού

Στην Παλαιά Διαθήκη η προσφορά τροφής και δείπνου εκφράζουν τη μετάδοση της ζωής, την οποία παρέχει ο Θεός στο λαό Του. Αυτά εντοπίζονται στο βιβλίο της *Εξόδου* με τη βροχή άρτων από τον ουρανό³²² και στον *Ψαλμό 77*³²³, εκεί όπου ξανά ο Θεός στέλνει το ουράνιο μάννα³²⁴ στους ανθρώπους.

Το μάννα και τα ορτύκια που έστειλε ο Θεός βρίσκονται στην ίδια συνάφεια με όσα ο Απόστολος Παύλος έγραψε στην *Α΄ προς Κορινθίους* επιστολή: “πάντες τό αὐτό βρῶμα πνευματικόν ἔφαγον, καὶ πάντες τό αὐτό πόμα πνευματικό ἔπιον· ἔπινον γάρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δέ πέτρα ἦν ὁ Χριστός...Ταῦτα δέ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν”³²⁵.

Ερμηνεύοντας ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος τον παραπάνω αποστολικό λόγο αναφέρει τα εξής: “Καθάπερ γάρ σύ τό σῶμα ἐσθίεις τό δεσποτικόν, οὕτως

³¹⁹ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τον Μελχισεδέκ*, P.G. 56, 261.

³²⁰ Επιφανίου Κύπρου, *Πανάριον Β΄, Κατά Μελχισεδεκιανῶν*, ΛΕ΄, P.G. 41, 981AB.

³²¹ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 4, *Περί τῶν ἁγίων καὶ ἀχράντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων* 13, P.G. 94, 1149C.

³²² *Εξ.* 16, 4.

³²³ *Ψαλμ.* 77, 24-27.

³²⁴ Πρβλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 51, SC 196, 192-194. “Ἡ σὰρξ δέ τοῦ Δεσπότου μου τεθεωμένη οὐσα, ζωῆς μεστή τε πέλουσα πάντας ζωῆς μετόχους τούς τρώγοντας ἀποτελεῖ καὶ ποιεῖ ἀθανάτους”. Στην Παλαιά Διαθήκη, το μάννα που έπεσε από τον ουρανό ήταν μόνο “τύπος” και “ἀληθείας σύμβολα” για τον αναμενόμενο Σωτήρα.

³²⁵ *Α΄ Κορ.* 10, 4-6.

ἐκεῖνοι τό μάννα· καί ὥσπερ σύ τό αἶμα πίνεις, οὕτως καί ἐκεῖνοι ὕδωρ ἐκ πέτρας. Εἰ γάρ καί αἰσθητά ἦν τά γινόμενα, ἀλλά πνευματικῶς παρείχετο, οὐ κατὰ φύσεως ἀκολουθίαν, ἀλλά κατὰ δωρεᾶς χάριν... Ἐπινον γάρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας, ἡ δέ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Οὐ γάρ ἡ τῆς πέτρας φύσις τό ὕδωρ ἠφίει... ἀλλ' ἐτέρα τις πέτρα πνευματική τό πᾶν εἰργάζετο, τουτέστιν, ὁ Χριστός ὁ παρὼν αὐτοῖς πανταχοῦ, καί πάντα θαυματουργῶν. Διά γάρ τοῦτο εἶπεν, Ἀκολουθοῦσης. Εἶδες Παύλου σοφίαν, πῶς ἐκατέρων αὐτόν ὄντα χορηγόν δείκνυσι, καί ταύτης τόν τύπον ἐγγύς τῆς ἀληθείας ἄγων; Ὁ γάρ ἐκεῖνα παρασχόν ἐκείνοις, φησίν, οὗτος καί ταύτην κατεσκεύασε τήν τράπεζαν... καὶ ἐκείνοις μάννα καὶ ὕδωρ, καί σοί σῶμα καί αἶμα παρέσχε’’³²⁶.

Ο Χριστός που εἶναι ὁ Ἄρτος τῆς ζωῆς³²⁷ συγκρίνει το μάννα που ἔφαγαν οἱ πατέρες μας στην ἐρήμο καὶ πέθαναν με τὸν ἴδιο που εἶναι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς καὶ ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Για νὰ ἀναδείξει τὴν σπουδαιότητα αὐτοῦ τοῦ ἄρτου, ὁ Κύριός μας λέει πῶς “ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς’’³²⁸.

3) Ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ

Εκτός ὁμως ἀπὸ τὶς προτυπώσεις τῆς Θείας Ευχαριστίας, στὴν Παλαιὰ Διαθήκη υπάρχουν καὶ προεικονίσεις τῆς ἐκούσιας θυσίας τοῦ Χριστοῦ. Στὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως καταγράφεται τὸ περιστατικό τῆς θυσίας τοῦ Ἰσαάκ³²⁹ “εἰς τὴν γῆν τὴν ὑψηλὴν”, τόπος που προεικονίζει “τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ’’³³⁰. Οἱ ομοιότητες τῆς προτυπώσεως τοῦ Ἰσαάκ³³¹ με τὸν Ἰησοῦ Χριστό συνεχίζονται, διότι: “Μονογενὴς εἶναι ὁ Ἰσαάκ, μονογενὴς εἶναι καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Υἱὸς ἀγαπητός καὶ γνήσιος ὁ Ἰσαάκ, Υἱὸς ἀγαπητός καὶ γνήσιος ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Ἀπὸ τὸν πατέρα του προσφέρθηκε γιὰ θυσία ὁ Ἰσαάκ καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ προσέφερε τὸν Ἰησοῦ Χριστό’’³³².

³²⁶ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Α΄ Κορινθίους*, Ὁμιλία 23, 2, P.G.61, 191.

³²⁷ *Ιω.* 6, 35.

³²⁸ *Ιω.* 6, 48-51. Πρβλ. *Αποκ.* 2, 17 καὶ 3, 12.

³²⁹ *Γεν.* 22, 1-10.

³³⁰ *Ιω.* 19, 17. Ὅπως ὁ Ἀβραάμ ἀνέβηκε σὲ ὑψηλὴ γῆ, γιὰ νὰ θυσιάσει τὸν υἱὸ τοῦ Ἰσαάκ, ἐτσι καὶ ὁ Χριστὸς “ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις”, *Εφ.* 4, 8.

³³¹ Βλ. [Βαρνάβα], *Ἐπιστολὴ καθολικὴ* 7, P.G. 2, 744B: “ἐνετείλατο Κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν ἡμελλε σκεῦος τοῦ πνεύματος προσφέρειν θυσίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαάκ, τοῦ προσερχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ”.

³³² Βλ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Ὁμιλίαι στὴν Γένεσιν*, Ὁμιλία ΜΖ΄, 3, P.G. 54, 432.

4) Το αποκαλυπτικό όραμα του Ησαΐα

Το αποκαλυπτικό όραμα του προφήτη Ησαΐα³³³ αποτελεί μία ακόμη συμβολική πραγματικότητα και προτυπώνει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Το όραμα αυτό εικονίζει τον Κύριο να κάθεται σε υψηλό θρόνο και να περιβάλλεται από τα Σεραφεΐμ. Ένα από τα Σεραφεΐμ καίει τα χείλη του προφήτου με αναμμένο άνθρακα από το θυσιαστήριο και του λέει: *“ἰδοὺ ἤψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου καὶ ἀφελεῖ τὰς ἀνομίας σου καὶ τὰς ἀμαρτίας σου περικαθαριεῖ”*. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι αυτή η φράση διατηρήθηκε και την επαναλαμβάνει ο ιερέας αφού κοινωνήσει.

5) Το θυσιαστήριο του οράματος του Ησαΐα

Το θυσιαστήριο το οποίο είδε ο προφήτης Ησαΐας, κατά τον ιερό Χρυσόστομο *“εἶναι τύπος και εικόνα του θυσιαστηρίου όπου τελείται η θεία Λειτουργία. Το πύρ τό οποίο ἐκαίγε πάνω στο θυσιαστήριο είναι προτύπωση αυτού του πνευματικού πυρός”*³³⁴. Ο αναμμένος άνθρακας, που καίει και αφανίζει τις αμαρτίες, *“ἦν Χριστοῦ σύμβολον ὃς δι’ ἡμᾶς, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν προσεκόμισεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί, εἰς θυσίαν πνευματικὴν καθαρὰν καὶ ἀβέβηλον καὶ εἰς ὁσμὴν εὐωδίας”*³³⁵.

6) Η οικουμενικότητα της περιγραφόμενης από τον Μιχαΐα θυσίας

Επίσης μία προφητεία του προφήτου Μαλαχία αναφέρεται στη θυσία που προσφέρεται *“ἀπὸ περάτων ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης”*³³⁶. Ο Θεός διὰ του προφήτου Μαλαχία λέει: *“ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν τό ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντί τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ”*³³⁷. Ο ἅγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος στον *Ε΄ Λόγο* του κατά *Ιουδαίων*, ρωτάει: *“Πότε προσφέρθηκε θυμίαμα στον Θεό; Πότε προσφέρθηκε στον Θεό θυσία καθαρή; Δεν μπορείς να αναφέρεις άλλη εποχή, παρά αυτή: “την μετά τον ερχομό του Χριστού...καθώς, αν συγκρίνει κανείς τις ιουδαϊκές θυσίες με αυτή την θυσία (Θεία Ευχαριστία), αυτή μόνο θα μπορούσε να ονομασθεί θυσία καθαρὰ, διότι δεν*

³³³ Ησ. 6, 1-7.

³³⁴ Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τό “Εἶδον τόν Κύριον καθήμενον...”*, Ὁμιλία ΣΤ΄, P.G. 56, 139.

³³⁵ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις ὑπομνηματικὴ εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν* 1, Λόγος δ΄, P.G. 70, 181B. Πρβλ. *Εφес.* 5, 2.

³³⁶ *Ευχὴ αναφοράς* Θείας Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου. *Ιερατικόν*, σ. 136.

³³⁷ *Μαλ.* 1, 11.

προσφέρεται με καπνούς και μυρωδιές κρεάτων, ούτε με αίματα και εξιλασμούς, αλλά διά της του Πνεύματος χάριτος ³³⁸.

7) Η Θεία Ευχαριστία με βάση τα λόγια του Ψαλμωδού

Στον *Ψαλμό* 22 ο προφήτης Δαυΐδ κάνει ιδιαίτερη αναφορά στη Θεία Ευχαριστία και στο Δείπνο που παραθέτει ο Χριστός στη Θεία Λειτουργία: “*ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιβόντων με· ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκων με ὥσεί κράτιστον*”³³⁹. Με την Ενανθρώπησή του ο Υἱός και Λόγος του Θεού ετοιμάζει την τράπεζα της Θείας Ευχαριστίας, καθώς πριν από την Σάρκωσή του η τράπεζα του ανθρώπου “*κοινωνίαν ἔσχε δαιμόνων, αὕτη δέ κοινωνίαν Θεοῦ*”³⁴⁰.

8) Το ιουδαϊκό πάσχα

Το *ιουδαϊκό πάσχα* προεικονίζει ποικιλοτρόπως το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το οποίο μας οδηγεί στον Χριστό που έγινε το *καινόν Πάσχα*³⁴¹. “*Ἔστιν γάρ παλαιόν καὶ καινόν τὸ τοῦ Κυρίου μυστήριον, πάλαιον μὲν κατὰ τὸν τύπον, καινόν δέ κατὰ τὴν χάριν. Ἀλλ’ ἐάν ἀποβλέψῃς εἰς τὸν τύπον τοῦτον, ὅψῃ τὸ ἀληθές διὰ τῆς ἐκβάσεως*”³⁴².

Για τους Ιουδαίους η λέξη *πάσχα* σημαίνει τη *διάβαση*. Είναι επομένως μία ανάμνηση της εξόδου από την αιχμαλωσία της Αιγύπτου και της εισόδου τους στη γη της επαγγελίας. Όπως ο Θεός ελευθερώνει τον λαό του από τη δουλεία των Αιγυπτίων μέσα από διάφορες θαυμαστές επεμβάσεις του, έτσι και ο Χριστός ελευθερώνει ολόκληρη την ανθρωπότητα από τη φθορά της αμαρτίας και το θάνατο, “*ἵνα ἡ χάρις βασιλεύῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον*”³⁴³.

Όπως ο ισραηλιτικός λαός ξεκίνησε την οδοιπορία του για τη γη της επαγγελίας, έτσι και εμείς σήμερα ως νέος Ισραήλ είμαστε οδοιπόροι προς τη Βασιλεία του Θεού, καθώς όπως διδάσκει ο Απόστολος Παύλος στην προς *Εβραίους*

³³⁸ Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Κατὰ Ἰουδαίων*, Λόγος ε΄, P.G. 48, 902-903.

³³⁹ *Ψαλμ.* 22, 5.

³⁴⁰ Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησις Μυσταγωγική Δ΄*, 7, P.G. 33, 1101B.

³⁴¹ Ὁρθρος Κυριακῆς του Πάσχα, *Τροπάριο θ΄ ᾠδῆς*.

³⁴² Μελίτων Σάρδεων, *Περὶ Πάσχα* 58, S.C. 123, 92.

³⁴³ *Ρωμ.* 5, 21.

επιστολή: “οὐ γάρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν”³⁴⁴. Σε αυτή τη συνάφεια ο ιερός Χρυσόστομος μας προτρέπει “ἵνα καὶ ἡμεῖς ἔτοιμοι ὦμεν πρὸς τὴν ἔξοδον, πρὸς τὴν ἐντεῦθεν ἀποδημίαν. Μηδεὶς τῶν τό πάσχα [Θεία Κοινωνία] τοῦτο ἐσθιόντων πρὸς Αἴγυπτον [εννοεῖ τη χώρα της αμαρτίας] βλέπω, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ”³⁴⁵.

9) Το αίμα του σφαγιασθέντος προβάτου

Ο Χριστός έγινε “το καινόν Πάσχα, τό ζωόθυτον θύμα”, ο “Ἀμνός τοῦ Θεοῦ ο αἶρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου”³⁴⁶, οδηγώντας τον άνθρωπο στη διάβαση από το σκοτάδι στο φως, από το θάνατο στη ζωή, από την τυραννία του διαβόλου στην αιώνια Βασιλεία. Αυτή η νέα διάβαση ανοίχθηκε με την Ενανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού και μας κατευθύνει προς το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, εκεί όπου ο πιστός ζει το δικό του Πάσχα κάθε φορά που συνειδητά συμμετέχει σε αυτό.

Ὅπως σημειώνει ο ιερός Χρυσόστομος, οι Ιουδαῖοι “ἐώρων πρόβατον σφαπτόμενον...,καὶ θύρας χριόμενας τούτῳ· ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ σαρκωθείς σφαγῆσεται, καὶ τὴν οἰκουμένην ἐλευθερώσει πᾶσαν, καὶ δώσει καὶ Ἑλλῆσι καὶ βαρβάρους τοῦ αἵματος ἀπογεύσασθαι τούτου, καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνοίξει πᾶσι, καὶ τὰ ἐκεῖ προσθήσει τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, καὶ τὴν αἵμαχθεῖσαν σάρκα λαβὼν, ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν...,ἀναβιβάσει”³⁴⁷. Το αίμα του προβάτου, με το οποίο οι Ιουδαῖοι σημάδεψαν τα σπίτια τους, “τοῦ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ τύπος ἐστὶ”³⁴⁸ και έτσι εξηγείται η σωτηρία τους.

10) Η διά προφητείας μετοχή στο Δείπνο της Βασιλείας

Στο βιβλίο των *Παροιμιών* έχουμε μία προφητική μαρτυρία για συμμετοχή στο Δείπνο της Ουράνιας Βασιλείας από τον σοφό Σολομώντα: “Ἡ σοφία ῥυκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον καὶ ὑπῆρξε στύλους ἑπτὰ· ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα, ἐκέρασεν εἰς κρατῆρα τὸν ἑαυτῆς οἶνον καὶ ἡτοιμάσατο τὴν ἑαυτῆς τράπεζαν· ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτῆς δούλους συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος ἐπὶ κρατῆρα λέγουσα· ὅς ἐστιν ἄφρων, ἐκκλινάτω πρὸς με· καὶ τοῖς ἐνδεέσι φρενῶν εἶπεν· ἔλθετε φάγετε τῶν ἐμῶν ἄρτων καὶ

³⁴⁴ Εβρ. 13, 14.

³⁴⁵ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Ἐφεσίους*, Ὁμιλία 23, 2, P.G. 62, 164.

³⁴⁶ Ὁρθρος Κυριακῆς του Πάσχα, *Τροπάριο θ' ᾠδῆς*.

³⁴⁷ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Α' Κορινθίους*, Ὁμιλία 34, 2, P.G.61, 288.

³⁴⁸ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Κατήχησις Γ'*, Ὁμιλία λεχθεῖσα πρὸς νεοφωτίστους 14, ΕΠΕ 30, 392.

πίετε οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν· ἀπολείπετε ἀφροσύνην, ἵνα εἰς τὸν αἰῶνα βασιλεύσητε, καὶ ζητήσατε φρόνησιν, καὶ κατορθώσατε ἐν γνώσει σύνεσιν”³⁴⁹.

Ερμηνεύοντας τα προφητικά λόγια του Σολομών, ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας αναφέρει τα εξής: “*Ταῦτά σοι, ἀγαπητέ, τῶν νῦν τελουμένων τά σύμβολα. Ταῦτά σοι τῆς ἐνταῦθα πανδαισίας τά ἐντροφήματα, ὁ μεγαλόδωρος ἑτοιμος, αἱ θεῖαι δωρεαί πρόκεινται. Ἡ μυστική τράπεζα εὐτρέπεται, ὁ ζωοποιός κρατῆρ κεκέραιται· ὁ βασιλεύς τῆς δόξης μεταστέλλεται, ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ὑποδέχεται, ὁ σαρκωθείς Θεός Λόγος προτρέπεται, ἡ οἰκοδομήσασα ἑαυτῇ ναόν ἀχειροποιήτων τοῦ Θεοῦ Πατρός ἐνυπόστατος Σοφία, τό ἑαυτῆς σῶμα ὡς ἄρτον διανέμει, καὶ τό ζωοποιόν αὐτῆς αἷμα, ὡς οἶνον ἐπιδίδωσιν. ὦ μυστηρίου φοβεροῦ! ὦ οικονομίας ἀφράστου! ὦ συγκαταβάσεως ἀκατάληπτου! ὦ εὐσπλαγχνίας ἀνεξιχνιάστου· ὁ πλαστουργός τῷ πλάσματι ἑαυτόν εἰς ἀπόλαυσιν προτίθησιν, ἡ αὐτοζωή τοῖς θνητοῖς ἑαυτόν εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν χαρίζεται*”. Συνεχίζοντας ο αλεξανδρινός πατέρας μας προτρέπει: “*Φάγετέ με τήν ζωήν, καὶ ζήσεσθε· τοῦτο γάρ βούλομαι· φάγετε ζωήν μὴ ἐκλείπουσαν· διὰ τοῦτο ἐλήλυθα, ἵνα ζωήν ἔχητε, καὶ περισσόν ἔχητε. Φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον· ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ζωοποιός κόκκος τοῦ σίτου, καὶ ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Πίετε οἶνον, ὃν κεκέρακα ὑμῖν· ἐγὼ γάρ εἰμι τό πόμα τῆς ἀθανασίας*”³⁵⁰.

Όλα τα παραπάνω χωρία είναι συμβολικές πραγματικότητες, οι οποίες προτυπώνουν το πραγματικό δώρο που πηγάζει από τον ίδιο τον Θεό, τον αληθινό Άρτο που κατέβηκε από τον ουρανό³⁵¹. Ο άσαρκος Λόγος διά των προφητών προτυπώνει το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και μας προετοιμάζει για το δεσποτικό Δείπνο της Ουράνιας Βασιλείας του.

β. Προτυπώσεις της Θείας Ευχαριστίας στην Καινή Διαθήκη

1) Τα θαύματα του χορτασμού των πέντε και των τεσσάρων χιλιάδων

Η Καινή Διαθήκη βρίθει από προδρομικές περιγραφές του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, διότι σε αυτή έχουμε την εκπλήρωση του προαιώνιου σχεδίου του Θεού, της Θείας Οικονομίας. Οι τέσσερις ευαγγελιστές καταγράφουν τα θαύματα του

³⁴⁹ Παρ. 9, 1-6.

³⁵⁰ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Όμιλία εἰς τὸν μυστικὸν δείπνον, P.G. 77, 1017C-1020C.

³⁵¹ Αρχιμ. Χριστοφόρου Σταυροπούλου, *Η Θεία Ευχαριστία Μυστήριο Μυστηρίων*, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1994, σ. 18.

χορτασμού των πέντε χιλιάδων³⁵² και των τεσσάρων χιλιάδων ανθρώπων που είχαν μαζευτεί να ακούσουν τον Χριστό³⁵³. Σε αυτά τα δύο θαύματα ο Χριστός ευχαριστεί τον ουράνιο Πατέρα του και ευλογεί τα υλικά στοιχεία (άρτος και ιχθείς). Η ευλογία των τροφών από τον Κύριο λειτουργεί ως προδρομικό στοιχείο του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και ξεπερνά τις συμβολικές προτυπώσεις της Παλαιάς Διαθήκης.

2) Προεικονίσεις του συμποσίου της Βασιλείας και Μυστικός Δείπνος

Προεικονίσεις για το ουράνιο συμπόσιο της Βασιλείας του Θεού έχουμε στον ευαγγελιστή Ματθαίο³⁵⁴ και στο βιβλίο της Αποκάλυψης³⁵⁵. Στην ίδια συνάφεια του ουράνιου δείπνου τίθεται και η παραβολή του μεγάλου δείπνου ή αλλιώς του βασιλικού γάμου³⁵⁶, η οποία μας δίνει μία εικόνα του Μυστικού Δείπνου³⁵⁷ που επίκειται να τελεσθεί.

3) Η σύσταση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας

Η σύσταση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας πραγματοποιείται θαυματουργικά και εν μυστηρίω πριν από τη φρικτή αιματηρή θυσία του Χριστού στο Γολγοθά, κατά τη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου³⁵⁸, όπου βέβαια ιερουργείται η αναίμακτος θυσία Του³⁵⁹. Η *ψυχοτρόφος τράπεζα*³⁶⁰, η Θεία Ευχαριστία, προσφέρεται στους μαθητές ως συνεχής ανάμνηση³⁶¹, που δεν σταματά στο Σταυρό και στον τάφο, αλλά κορυφώνεται στην Ανάσταση και προχωρεί μέχρι το πλήρωμα της Θείας

³⁵² *Μτθ.* 14, 14· 19-21. *Μρκ.* 6, 30-44. *Λκ.* 9, 10-17. *Ιω.* 6, 1-14.

³⁵³ *Μτθ.* 15, 36-38. *Μρκ.* 8, 1-10.

³⁵⁴ *Μτθ.* 8, 11.

³⁵⁵ *Αποκ.* 3, 20· 19,-9.

³⁵⁶ *Λκ.* 14, 15-24. *Μτθ.* 22, 1-14.

³⁵⁷ Ο Μυστικός Δείπνος ήταν ένα εορταστικό δείπνο με εβραϊκά τελετουργικά χαρακτηριστικά, χωρίς όμως να υπάρχουν ικανοποιητικές μαρτυρίες ότι ήταν ένα κλασικό εβραϊκό πασχάλιο δείπνο. Βλ. περισσότερα Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, τ. Α', σσ. 124-131.

³⁵⁸ “*Συνεσθίων Δέσποτα, τοῖς μαθηταῖς σου, μυστικῶς ἐδήλωσας τὴν παναγίαν σου σφαγὴν*”, *Κάθισμα Ὁρθρου Μεγάλης Πέμπτης*.

³⁵⁹ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς Α' Κορινθίους*, Ὁμιλία 24, P.G.61, 200: “*καὶ οὐ μόνον ἐξέχεεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἡμῖν αὐτοῦ (τοῦ αἵματος) μετέδωκεν*”.

³⁶⁰ Ὁρθρος Μεγάλης Πέμπτης, *Τροπάριο α' ᾠδῆς*.

³⁶¹ Νικολάου Καβάσιλα, *Ἑρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας*, 28, P.G. 150, 428B: “*οὐ γὰρ ἅπαξ ἑαυτὸν προσαγαγὼν καὶ θύσας, ἐπαύσατο τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ διηνεκῇ ταύτην λειτουργεῖ τὴν λειτουργίαν ἡμῖν*”.

Οικονομίας³⁶². Με αυτή τη διαρκή ανάμνηση η Εκκλησία μας επιβεβαιώνει λειτουργικά την πίστη της: *“μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς καὶ πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς Ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν Καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν Παρουσίας”*³⁶³.

Τη σύσταση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας αφηγούνται τέσσερα κείμενα της Καινῆς Διαθήκης. Το πρώτο κείμενο παρατίθεται από τον ευαγγελιστή Ματθαίο, εκεί όπου βρίσκουμε τα συστατικά λόγια του μυστηρίου: *“λάβετε φάγετε τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου...πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἅφρεσιν ἁμαρτιῶν”*. Στη συνέχεια ο Κύριός μας τονίζει τη σπουδαιότητα του μυστηρίου με τα εξής λόγια: *“λέγω δέ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίνω ἀπ’ ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτό πίνω μεθ’ ὑμῶν καινόν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς μου”*³⁶⁴. Τα ίδια λόγια επαναλαμβάνει ο Κύριός μας στη διήγηση των ευαγγελιστῶν Μάρκου³⁶⁵, Λουκά³⁶⁶, καθώς επίσης τα επαναλαμβάνει και ο απόστολος Παῦλος στην *Α΄ προς Κορινθίους επιστολή*³⁶⁷.

Σύμφωνα με τις παραπάνω τέσσερις καινοδιαθηκικές διηγήσεις, ο Κύριος πραγματοποίησε ένα τελετουργικό επτά πράξεων: (α) έλαβε τον άρτο, (β) ανέπεμψε ευχαριστία επί του άρτου, (γ) έκοψε και (δ) μοίρασε τον άρτο στους μαθητές Του. Στη συνέχεια (ε) λαβών τὸ ποτήριον, (στ) ανέπεμψε ευχαριστία επί του ποτηρίου και (ζ) το έδωσε στους μαθητές³⁶⁸.

4) Εμφανίσεις του Αναστάντος Χριστού

Μετά την ένδοξη Ανάστασή του, ο Αναστάς Κύριος εμφανίζεται στους μαθητές του κατά τη διάρκεια διαφόρων δείπνων. Κάνει αναφορά στην ευχαριστιακή

³⁶² Δημητρίου Τσάμη, *Λειτουργική*, σ. 88.

³⁶³ *Εὐχή τῆς ἁγίας Ἀναφορᾶς* Λειτουργίας ιεροῦ Χρυσοστόμου. Πρβλ. Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Η΄, Περί χαρισμάτων καὶ χειροτονιῶν καὶ κανόνων ἐκκλησιαστικῶν* κεφ. ΙΒ΄, P.G. 1, 1104ABC.

³⁶⁴ *Μτθ.* 26, 26-29.

³⁶⁵ *Μρκ.* 14, 22-25.

³⁶⁶ *Λκ.* 22, 15-20.

³⁶⁷ *Α΄ Κορ.* 11, 23-26.

³⁶⁸ Γεωργίου Φίλια, *Λειτουργική*, τ. Α΄, σ. 121. Στις διηγήσεις αυτές διακρίνονται δύο διαφορετικές παραδόσεις σχετικά με το ποτήριο. Βλ. περισσότερα σσ. 122-124.

κλάση και βρώση του ἄρτου και προβαίνει ο ίδιος στην ευλογία και στην κλάση τοῦ ἄρτου. Στην Καινή Διαθήκη έχουμε δύο περιπτώσεις εμφανίσεως του Αναστημένου Κυρίου σε δείπνα. Η πρώτη εντοπίζεται στο τελευταίο κεφάλαιο του ευαγγελίου του Λουκά³⁶⁹. Μετά την πορεία του Αναστάντος Κυρίου με τους δύο μαθητές Του προς τους Εμμάους, ο Κύριος κάθισε μαζί τους και, αφού ευλόγησε και κομμάτιασε το ψωμί, τότε ανοίχθηκαν τα μάτια τους. Με αυτή τη λειτουργική πράξη της κλάσης του ἄρτου οι μαθητές κατάλαβαν ότι ὄντως ο Κύριός τους και Θεός τους αναστήθηκε, καθώς “ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου”³⁷⁰.

Κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας η κλάση του ἄρτου στους Εμμάους ερμηνεύεται ως το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τον ιερό Αυγουστίνο, ο οποίος σημειώνει ότι “ὁ ἄρτος οὗτος τό μυστήριον ἐστίν, ὅπερ εἰς γινῶσιν αὐτοῦ συνάγει ἡμᾶς”³⁷¹. Στη συνάφεια αυτή ο ιερός Θεοφύλακτος ερμηνεύει: “τοῖς μεταλαμβάνουσι τοῦ εὐλογημένου ἄρτου, διανοίγονται οἱ ὀφθαλμοί εἰς τό ἐπιγινῶναι αὐτόν. Μεγάλην γάρ καί ἄφατον δύναμιν ἔχει ἡ τοῦ Κυρίου σὰρξ”³⁷².

Μία ακόμα εμφάνιση του Αναστημένου Κυρίου σε δείπνο διασώζει ο ευαγγελιστής Ιωάννης. Ο Κύριος εμφανίστηκε στο γιαλό της λίμνης Τιβεριάδος δείχνοντας στους επτά μαθητές του πού να ρίξουν το δίχτυ και με θαυμαστό τρόπο αυτό γέμισε “ἀπό τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων”. Ο Αναστάς Χριστός “λαμβάνει τόν ἄρτον καί δίδωσιν αὐτοῖς”³⁷³. Η ενέργεια αυτή ήταν μία άμεση ένδειξη της ευχαριστιακής κλάσης και βρώσεως του ἄρτου.

Μαρτυρίες για εμφανίσεις του Αναστάντος Χριστού που συντρῶγει με τους μαθητές Του έχουμε και στις *Πράξεις των Αποστόλων*. Ο Χριστός μετά την εκ νεκρών Ανάστασή Του, επί 40 ημέρες εμφανίζεται στους μαθητές του “συναλιζόμενος αὐτοῖς”³⁷⁴. Ο απόστολος Πέτρος στην ομιλία του στο σπίτι του Κορνηλίου βεβαιώνει ότι “συνεφάγομεν καί συνεπίομεν αὐτῷ μετά τό ἀναστῆναι αὐτόν ἐκ νεκρῶν”³⁷⁵.

Ο Ευθύμιος Ζιγαβηνός ερμηνεύοντας σχετικά γράφει: “Ὡσπερ γάρ ὑπερφνωῶς ἐθέωσε τήν προσληφθεῖσαν σάρκα· οὕτως ἀπορρήτως μεταποιεῖ καί ταῦτα εἰς αὐτό τό

³⁶⁹ Λκ. 24, 13-32.

³⁷⁰ Λκ. 24, 35.

³⁷¹ Αυγουστίνου, *Epistolarum Classis III*, 3, 33, P.L. 33, 644.

³⁷² Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, *Εἰς τό κατά Λουκᾶν* 24, P.G. 123, 1120AB.

³⁷³ Ιω. 21, 1-14.

³⁷⁴ Πράξ. 1, 3-4.

³⁷⁵ Πράξ. 10, 40-41.

ζωοποιόν αὐτοῦ σώμα, καί εἰς αὐτό τό τίμιον αὐτοῦ αἷμα, καί εἰς τήν χάριν αὐτῶν”³⁷⁶.

γ. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας στην πρώτη Εκκλησία

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του βιβλίου των *Πράξεων*, αμέσως μετά την Πεντηκοστή του Κυρίου, η πρώτη χριστιανική κοινότητα στα Ιεροσόλυμα διά των Αποστόλων συνεχίζει να τελεί τη Θεία Ευχαριστία³⁷⁷. Μάλιστα οι πιστοί “καθ’ ἡμέραν τε προσκατεροῦντες ὁμοθυμαδόν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ’ οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς...αἰνοῦντες τόν Θεόν”³⁷⁸. Στο σημείο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε μία σημαντική μαρτυρία για καθημερινή ευχαριστιακή σύναξη, σύμφωνα με τον Μυστικό Δείπνο, εκεί όπου μαρτυρείται η ευχαριστιακή ορολογία περί “κλάσεως τοῦ ἄρτου”. Το κεφαλαιώδες αυτό μυστήριο τελείται και μετά την ένδοξη Ανάσταση του Κυρίου από τους Αποστόλους με ἐνζυμο ἄρτο, και οἶνο³⁷⁹.

Το βιβλίο των *Πράξεων* επίσης μας πληροφορεί ότι η τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας λάμβανε χώρα “ἐν τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων”, δηλαδή την ημέρα Κυριακή³⁸⁰. Το “κυριακόν δεῖπνον”³⁸¹, όπως χαρακτηρίζεται το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, χαρακτηρίζεται και ως “τράπεζα Κυρίου”³⁸² και ως το τραπέζι της αγαλλιάσεως³⁸³.

³⁷⁶ Ευθυμίου Ζιγαβηνού, *Εἰς τό κατά Ματθαῖον* 64, P.G. 129, 668B.

³⁷⁷ Βλ. Πράξ. 2, 42.

³⁷⁸ Πράξ. 2, 46-47.

³⁷⁹ Εκτενής αναφορά για τα ευχαριστιακά είδη γίνεται στη μελέτη του Αρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 281-303.

³⁸⁰ Πράξ. 20, 7.

³⁸¹ Α΄ Κορ. 11, 20. Βλ. και Θεοδωρήτου Κύρου, *Ἐξήγησις εἰς τήν πρός Α΄ Κορινθίους*, 20, P.G.82, 316AB: “Κυριακόν δεῖπνον καλεῖ τό Δεσποτικόν μυστήριον. Ἐκείνου γάρ πάντες ὁμοίως μεταλαμβάνουσι, καί οἱ πενία συζῶντες καί οἱ πλοῦτω κομῶντες, καί οἰκέται καί δεσπόται, καί ἄρχοντες καί ἀρχόμενοι”. Οικουμένιου Τρίκκης, *Εἰς τήν Α΄ Κορινθίους*, κεφ. ζ΄, *Περί κοινωνίας θεοπρεποῦς, οὐ πλησμονικῆς*, P.G. 118, 804B: “Κυριακόν δέ αὐτό καλεῖ, κατά μίμησιν ἐκείνου τοῦ φρικτοῦ, ὅτε ὁ Κύριος συνήσθιε τοῖς μαθηταῖς”.

³⁸² Α΄ Κορ. 10, 21.

³⁸³ Βλ. Πράξ. 16, 34.

Κατά τον άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, ο Κύριος παραθέτει ‘‘τράπεζαν ζωοποιόν καί χαροποιόν’’ και μας καλεί να συμμετάσχουμε σε αυτή: ‘‘Φάγετε άρτον άνακαινοποιούντα ύμῶν τήν φύσιν. Πίετε οἶνον άθανασίας γάνυσμα. Φάγετε άρτον τής άρχαίας πικρίας καθαρτήριον, καί πίετε οἶνον στύφοντα τής πληγής τήν όδύνην. Τοῦτο τής φύσεως τό ίατρεϊον, τοῦτο τοῦ τρώσαντος κολαστήριον’’³⁸⁴.

Στις Διαταγές των αγίων Αποστόλων μαρτυρείται ότι ‘‘οί διάκονοι τῇ προσφορᾷ τής εύχαριστίας σχολαζέτωσαν, ύπηρετούμενοι τῷ τοῦ Κυρίου σώματι μετά φόβου’’. Στη συνέχεια ‘‘γινέσθω ή θυσία, έστῶτος παντός τοῦ λαοῦ καί προσευχομένου ήσύχως· καί όταν άνενεχθῇ, μεταλαμβάνέτω έκάστη τάξις καθ’ έαυτήν τοῦ Κυριακοῦ σώματος καί τοῦ τιμίου αἵματος έν τάξει, μετά αἰδοῦς καί εύλαβείας, ώς βασιλέως προσερχόμενοι σώματος’’³⁸⁵.

Όπως μαρτυρείται σε πολλά σημεία της Καινής Διαθήκης, στη Θεία Ευχαριστία συμμετείχαν όλοι οι πιστοί της τοπικής Εκκλησίας και συνήθως αυτή τελούνταν σε ιδιωτικές κατοικίες, τις χαρακτηριζόμενες κατ’ οἶκον έκκλησίες³⁸⁶. Κατά την αποστολική εποχή αλλά και μετέπειτα κέντρο της πνευματικής ζωής κάθε χριστιανικής κοινότητας ήταν η Θεία Ευχαριστία.

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας συνδέθηκε κατά την αποστολική εποχή με τις κοινές εστιάσεις, τις αγάπες³⁸⁷. Στην προσφορά τροφής στους πτωχούς βοηθούσαν και οι Απόστολοι. Αρχικά οι αγάπες τελούνταν μαζί με τη Θεία Ευχαριστία, αλλά από τον Β΄ αιώνα αποχωρίστηκαν σταδιακά από το ευχαριστιακό γεγονός, εξαιτίας των καταχρήσεων που παρατηρήθηκαν. Παρόλα αυτά οι αγάπες διατήρησαν ορισμένα εξωτερικά στοιχεία της Θείας Ευχαριστίας, όπως είναι η κλάση τοῦ άρτου και ή εύλογία τοῦ ποτηρίου³⁸⁸. Σε καμία περίπτωση όμως δεν πρέπει να ταυτιστεί η Θεία

³⁸⁴ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Όμιλία είς τόν μυστικόν δείπνον, P.G. 77, 1021B.

³⁸⁵ Κλήμεντος Ρώμης, Διαταγαί τῶν αγίων Αποστόλων Β΄, Περί επισκόπων, πρεσβυτέρων καί διακόνων, κεφ. ΝΖ΄, P.G. 1, 736A-737A.

³⁸⁶ Πράξ. 12, 12,17· 21, 18· Ρωμ. 16, 23· Α΄ Κορ. 16, 19, Κολ. 4, 15. Εκτενή αναφορά για τον καινοδιαθηκικό όρο ‘‘κατ’ οἶκον έκκλησία’’ κάνει ο π. Κωνσταντίνος Καραϊσαρίδης στη μελέτη του Ο Χριστιανικός ναός, Λειτουργική και Θεολογική Θεώρηση, σσ. 103-110.

³⁸⁷ Γεωργίου Φίλια, Παράδοση και Εξέλιξη στη Λατρεία της Εκκλησίας, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006, σ. 107-112. Ο συγγραφέας κάνει εκτενή αναφορά για τη μετάβαση από τις αγάπες που τελούνταν το εσπέρας στην τέλεση της Θείας Ευχαριστίας το πρωί.

³⁸⁸ Βλ. περισσότερα Βλασίου Φειδά, Εκκλησιαστική Ιστορία, τ. Α΄, Αθήνα ³2002, σσ. 269-270. Γεωργίου Φίλια, Λειτουργική, τ. Α΄, σσ. 131-132.

Ευχαριστία με τις συνεστιάσεις που γινόταν μετά την κλάση του ἄρτου³⁸⁹. Η κλάση του ἄρτου διατηρήθηκε και σήμερα, γνωστή ως *αρτοκλασία*.

Η αιματηρή θυσία που προσφέρονταν την περίοδο της Παλαιάς Διαθήκης αντικαταστάθηκε με τη λογική, “ἀναίμακτη καὶ μυστική θυσία, ἣτις εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου συμβόλων χάριν ἐπιτελεῖται, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος”³⁹⁰. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του συγγράμματος *Κλημένεια*, παρουσιάζεται ο Απόστολος Πέτρος “τὸν ἄρτον ἐπ’ εὐχαριστίᾳ κλάσας”³⁹¹. Ο δε ἅγιος Ἰγνάτιος ο Θεοφόρος, στην επιστολή του προς τους Ἐφεσίους, προτρέπει τους χριστιανούς: “πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς εὐχαριστίαν Θεοῦ καὶ εἰς δόξαν”³⁹². Σε επιστολή του προς τους Φιλαδελφεῖς ο ἴδιος πατέρας μέσα στο πλαίσιο της διδασκαλίας του για την ενότητα της Εκκλησίας γύρω από τον ἐπίσκοπο, γράφει προς αυτούς: “μία γάρ ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν αὐτοῦ τό αἷμα τό ὑπὲρ ἡμῶν ἐκχυθέν, εἷς καὶ ἄρτος τοῖς πᾶσιν ἐθρύφθη, καὶ ἐν ποτήριον τοῖς ὅλοις διενεμήθη· ἐν θυσιαστήριον πάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ εἷς ἐπίσκοπος”³⁹³. Ο ἅγιος σε ἄλλη επιστολή του συμπληρώνει τη διδασκαλία του λέγοντας: “οὐχ ἡδομαι τροφῇ φθορᾶς, οὐδέ ἡδοναῖς τοῦ βίου τούτου· ἄρτον τοῦ Θεοῦ θέλω, ἄρτον οὐράνιον, ἄρτον ζωῆς, ὃ ἐστὶ σὰρξ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ γενομένου ἐν ὑστέρω ἐκ σπέρματος Δαβὶδ καὶ Ἀβραάμ· καὶ πόμα θέλω τό αἷμα αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἀγάπη ἁφθαρτος, καὶ ἀέναος ζωή”³⁹⁴.

Τη συνείδηση της Εκκλησίας για τη Θεία Ευχαριστία κατά τον Β΄ αιώνα εκφράζει ο ἅγιος Ιουστίνος με τα εξῆς λόγια: “Καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ’ ἡμῖν εὐχαριστία...οὐ γάρ ὥς κοινόν ἄρτον, οὐδέ κοινόν πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ’ ὃν τρόπον διὰ λόγου Θεοῦ σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Σωτήρ ἡμῶν καὶ σάρκα καὶ αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τήν δι’ εὐχῆς λόγου τοῦ παρ’ αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ’ ἧς αἷμα καὶ σάρκες κατὰ μεταβολήν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκοποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι”³⁹⁵.

³⁸⁹ Βλασίου Φειδά, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α΄, σ. 37

³⁹⁰ Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ΣΤ΄, Περί σχισμάτων*, κεφ. ΚΓ΄, P.G. 1, 972C-973A.

³⁹¹ Κλήμεντος Ρώμης, *Κλημένεια*, Ὁμιλία ΙΔ΄, P.G. 2, 345B.

³⁹² Ἰγνατίου Αντιοχείας, *Ἐπιστολή πρὸς Ἐφεσίους* 13, P.G. 5, 745B.

³⁹³ Ἰγνατίου Αντιοχείας, *Ἐπιστολή πρὸς Φιλαδελφεῖς* 4, P.G. 5, 821C-824A.

³⁹⁴ Ἰγνατίου Αντιοχείας, *Ἐπιστολή πρὸς Ρωμαῖους* 7, P.G. 5, 813BC-816A.

³⁹⁵ Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Ἀπολογία Α΄* 66, P.G. 6, 428B-429A.

Ο άγιος Ειρηναίος στο έργο του “*Έλεγχος καί άνατροπή τής ψευδωνύμου γνώσεως*” κάνει ιδιαίτερη αναφορά στη θεολογία της Θείας Ευχαριστίας με έναν παραλληλισμό αναφέροντας τα εξής: “*ώς γάρ από γής άρτος, προσλαμβόμενος τήν έκκλησιν τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινός άρτος ἐστίν, ἀλλ’ εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπιγείου τε καί οὐρανίου· οὕτω καί τά σώματα ἡμῶν, μεταλαμβάνοντα τής εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τήν ἐλπίδα τής εἰς αἰῶνα ἀναστάσεως ἔχοντα*”³⁹⁶.

Κατά τον Γ΄ και Δ΄ αιώνα που οι διωγμοί των χριστιανών ήταν πιο έντονοι, το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας τελούνταν είτε στις κατακόμβες, είτε πάνω στους τάφους των αγίων. Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης μας πληροφορεί ότι “*κατά τήν ἐτήσιον τοῦ ἐνιαυσιαίου κύκλου περίοδον συνιόντες, ἡγάλλοντο τῇ τιμῇ τῶν μαρτύρων πανηγυρίζοντες*”³⁹⁷. Στο μαρτύριο του Αγίου Πολυκάρπου διαβάζουμε τα εξής: “*συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καί χαρῇ, παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τήν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἰς τε τήν τῶν ἡθληκότων μνήμην, καί τῶν μελλόντων ἄσκησίν τε καί ἐτοιμασίαν*”³⁹⁸.

Η επιτύμβια πλάκα του τάφου ενός μάρτυρα της πίστεως αποτελούσε αρχικά το παλαιοχριστιανικό θυσιαστήριο, την Αγία Τράπεζα, όπου εκεί τελούνταν η Θεία Ευχαριστία. Μία τέτοια περίπτωση είναι ο τάφος του πρωτομάρτυρα Αγίου Στεφάνου, σύμφωνα με τη μαρτυρία του ιερού Αυγουστίνου³⁹⁹. Οι διωγμοί των Χριστιανών οδήγησαν τους Χριστιανούς στην τέλεση της Ευχαριστίας στις κατακόμβες και άλλοτε πάνω στους τάφους των αγίων κατά την ημέρα της ετήσιας μνήμης τους.

Η Θεία Ευχαριστία όπως δείχνει η ιστορία της, ήταν αυτό που επισφράγιζε την χριστιανική μύηση του πιστού μετά τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος. Αναμφισβήτητα το μυστήριο αυτό συστάθηκε κατά το Μυστικό Δείπνο από τον Ιησού Χριστό και παραδόθηκε στους μαθητές Του για ανάμνηση με την έννοια της βίωσης, εμπειρίας, μετοχής του εκούσιου πάθους Του. Όπως ήδη αναφέρθηκε στην Παλαιά Διαθήκη ανιχνεύονται προτυπώσεις του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, εκεί όπου ο Άσαρκος Λόγος προεικονίζει με τις ενέργειές Του τη θυσία Του ως Σεσαρκωμένου Λόγου.

³⁹⁶ Ειρηναίου Λυώνος, *Έλεγχος καί άνατροπή τής ψευδωνύμου γνώσεως* IV, 5, P.G. 7, 1028B-1029A.

³⁹⁷ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τόν βίον τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ*, P.G. 46, 953AB.

³⁹⁸ Πολυκάρπου Σμύρνης, *Περί μαρτυρίου τοῦ ἀγίου Πολυκάρπου*, P.G. 5, 1044A.

³⁹⁹ Αυγουστίνου, *De martyre Stephano*, Όμιλία 318, P.L. 38, 1438.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΜΥΗΣΕΩΣ

1. Η Εκκλησία “σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις”

α) Εκκλησία και ιερά μυστήρια

Μέσα στη ζωή της Εκκλησίας κάθε άνθρωπος εργάζεται για να επιτύχει την μοναδική δυνατότητα και προοπτική που του δίνεται μέσω της Ενανθρώπησης του Υιού και Λόγου του Θεού, για ένα άλλο τρόπο ζωής που οδηγεί στη σωτηρία του. Ο άνθρωπος καλείται να οικειωθεί τις συνέπειες της σωτηριώδους Θείας Οικονομίας με τη βιωματική κοινωνία και μετοχή του στην ἐν Χριστῷ, διά του Αγίου Πνεύματος, ζωή της Εκκλησίας. Αυτή η ἐν Χριστῷ ζωή και σωτηρία του ανθρώπου τελεσιουργείται και γίνεται πραγματικότητα με πολύ συγκεκριμένο τρόπο εντός της Εκκλησίας και ιδιαιτέρως στη λατρευτική-μυστηριακή της ζωή.

Η μετοχή του ανθρώπου στις αγιοπνευματικές ενέργειες του Θεού είναι εφικτή μόνο με τη συμμετοχή του στα ιερά μυστήρια της Εκκλησίας. Η ίδια η Εκκλησία φανερώνει και αισθητοποιεί το μυστήριο της σωτηριώδους Θείας Οικονομίας, μέσα από τη λατρεία της. Στην Εκκλησία φανερώνονται όσα έγιναν, αλλά και όσα θα γίνουν, με την “ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι”¹ αποκάλυψη της Βασιλείας του Θεού, για τον ερχομό της οποίας η λατρεύουσα κοινότητα προσεύχεται σε κάθε ιερό μυστήριο με την προσευχητική επίκληση “ἐλθέτω ἡ Βασιλεία Σου”². Επομένως η πραγματική παρουσία του Χριστού με την “ἐν σαρκί” φανέρωσή Του, το “μέγα τῆς εὐσεβείας

¹ Α΄ Κορ. 13, 12.

² Βλ. Βασιλείου Τσίγκου, *Θέματα Δογματικής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 390.

μυστήριον”³, προσεγγίζεται κατά τρόπο ασφαλή διά των ιερών μυστηρίων της Εκκλησίας⁴.

Η Εκκλησία είναι το “μέγα μυστήριο”⁵. Η Εκκλησία προβάλλει ως η κατά στάδια φανέρωση του μυστηρίου της Θείας Οικονομίας από την προαιώνια βουλή του Θεού μέχρι την έλευση των εσχάτων. Τα στάδια φανέρωσης του μυστηρίου της Θείας Οικονομίας χαρακτηρίζονται από μία αδιάκοπη συνέχεια θεοφανειών και θεοσημειών στους Προπάτορες, τους Προφήτες, τους Αποστόλους, τους Πατέρες, τους Ομολογητές, τους Εγκρατευτές και σε κάθε “πνεῦμα δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένου”, κατά τους λόγους της θείας Λειτουργίας του ιερού Χρυσοστόμου⁶.

Στο πλαίσιο αυτής της ακατάπαυστης αποκάλυψης του Τριαδικού Θεού σε ολόκληρη την κτίση και την ιστορία διά των θεοφανειών και θεοσημειών, ο ιερός Καβάσιλας δηλώνει ότι η Εκκλησία δεν ορίζεται, αλλά σημασιοδοτείται, “σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις” και “διά τῶν μυστηρίων”⁷. Με άλλα λόγια, η Εκκλησία ως “σῶμα Χριστοῦ”⁸ δεν ορίζεται, αλλά δηλώνεται, περιγράφεται, φανερώνεται, πραγματώνεται αλλά και προσεγγίζεται ερμηνευτικά μέσα από τα ιερά μυστήρια. Ο ιερός πατήρ στο έργο του *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* αναφέρει πως “αυτή την οδό (δηλαδή τα ιερά μυστήρια) κατασκεύασε ο Κύριος, ερχόμενος σ’ εμάς και αυτή την θύρα άνοιξε εισερχόμενος στον κόσμο, και όταν επανήλθε στον Πατέρα δεν θέλησε να την κλείσει, αλλά διαμέσου αυτής επιδημεί από εκεί στους ανθρώπους...αυτά είναι εκείνα ‘δι’ ὧν ἐν αὐτῷ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν’”⁹.

Μέσω των μυστηρίων ο πιστός γίνεται ενεργό μέλος της Εκκλησίας, χριστοποιείται και εκκλησιοποιείται, διότι μετέχοντας σε αυτά, μετέχει στο μυστήριο του Χριστού. Διά των μυστηρίων ενεργεί ο ίδιος ο Χριστός ως Εκκλησία, η οποία δεν

³ Α’ Τιμ. 3, 16.

⁴ Βλ. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β’*. Έκθεση της ορθόδοξης πίστεως, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ⁴1996 (ανατ. 2009), σσ. 464-474.

⁵ Εφ. 5, 32.

⁶ Βλ. Βασιλείου Τσίγκου, *Θέματα Δογματικής της Ορθόδοξου Εκκλησίας*, σ. 321.

⁷ Νικολάου Καβάσιλα, *Εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν*, κεφ. ΛΗ’, P.G. 150, 452C. Βλ. και Αρχιμ. Γεωργίου Καψάνη, *Η ποιμαντική κατά τους ιερούς κανόνες*, Πειραιεύς 1976, σ. 69.

⁸ Α’ Κορ. 12, 27. Εφ. 1, 23· 4, 12· 5, 30. Κολ. 1, 24.

⁹ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Α’*, P.G. 150, 501D-504CD: “Ταύτην τὴν ὁδὸν ὁ Κύριος ἔτεμεν εἰς ἡμᾶς ἐρχόμενος, καὶ ταύτην ἀνέωξε τὴν πύλην, εἰσελθὼν εἰς τὸν κόσμον, καὶ εἰς τὸν Πατέρα ἀνελθὼν οὐκ ἤνεσχετο κλεῖσαι, ἀλλ’ ἐξ ἐκείνου διὰ ταύτης ἐπιδημεῖ τοῖς ἀνθρώποις”. Πρβλ. Πράξ. 17, 28.

χωρίζεται, αλλά ταυτίζεται μαζί Του. Η Εκκλησία “υπάρχει και συνεχώς μορφούται εν τοις μυστηρίοις καὶ διὰ των μυστηρίων και οι διαβιούντες εκτός της μυστηριακής ζωής είναι εκτός του σώματος του Χριστού”¹⁰. Επομένως τα όριά της προσδιορίζονται τοπικά μόνο σύμφωνα με τη μυστηριακή ζωή του εκκλησιαστικού σώματος¹¹. Μπορούμε να πούμε πως δεν υπάρχει εκκλησιαστική πραγματικότητα χωρίς τα ιερά μυστήρια, τα οποία είναι κατ’ εξοχήν δυνατότητες μετοχής στην άκτιστη Θεία Χάρη.

β) Ιερά μυστήρια ως τρόπος κοινωνίας με τον Χριστό

Στην πατερική παράδοση τα μυστήρια περιγράφονται με διάφορες αγιογραφικές παραστάσεις και εξεικονίσεις. Κατά τον ιερό Καβάσιλα τα μυστήρια της χριστιανικής μυστικής είναι θυρίδες, *οἱ πύλες κοινωνίας με τον Θεό*, οι πύλες του ουρανού, τα παράθυρα από τα οποία εισέρχεται στο σκοτεινό αυτό κόσμο ὁ *ἥλιος τῆς δικαιοσύνης*¹². Ουσιαστικά τα μυστήρια λειτουργούν ως δίοδοι, διὰ των οποίων ο Χριστός φθάνει στον άνθρωπο που αγωνίζεται να πετύχει τη σωτηρία του. Τα μυστήρια ως ενέργειες και λειτουργίες του σώματος του Χριστού τελούνται μόνο εντός της Εκκλησίας, που σημαίνει ότι “εκεί όπου τελούνται τα μυστήρια, εκεί είναι η Εκκλησία”¹³.

Τα μυστήρια είναι τα γεγονότα που παίρνουν τη θέση των θαυμάτων του καιρού της ενανθρωπήσεως και γίνονται υπομνήματα του σταυρού και της Αναστάσεως του Χριστού και προάγγελοι των εσχάτων. Πρόκειται για νέες διαστάσεις και δυνάμεις της ανθρωπίνης φύσεως, που προσλήφθηκε, ανακαινίσθηκε και θεώθηκε ἐν Χριστῷ¹⁴. Αυτές οι νέες διαστάσεις και δυνάμεις “φανερώνονται ως

¹⁰ Ιωάννου Ρωμανίδου, *Το προπατορικόν ἀμάρτημα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα ²1989, σ. 173.

¹¹ Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνού, “Ἐξ ὕδατος και πνεύματος. Η Θεολογία του Αγίου Βαπτίσματος”, στον τόμο *Το Ἅγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, Αθήνα 2003, σ. 26.

¹² Βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Α΄*, P.G. 150, 493B-520D. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας αφιερώνει τον πρώτο του λόγο στα μυστήρια της χριστιανικής μυστικής, προκειμένου να επισημάνει ότι η ἐν Χριστῷ ζωή συγκροτεῖται δι’ αυτών των μυστηρίων.

¹³ Πρωτοπρ. Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Το σώμα του ζώντος Χριστού, Μία ορθόδοξος ερμηνεία της Εκκλησίας* (μετάφρ. Ιω. Παπαδοπούλου), εκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη ²1981, σ. 132.

¹⁴ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²2009, σ. 195.

ενέργειες, λειτουργίες και έργα του εκκλησιαστικού σώματος, που τελειώνουν την προκοπή των μελών στο πλαίσιο της μετοχής στη ζωή του Θεού”¹⁵. Επομένως ο αριθμητικός προσδιορισμός των μυστηρίων και ο ορισμός των μυστηρίων ως θεοσύστατων τελετών, διά των οποίων μεταδίδεται η χάρη του Αγίου Πνεύματος στον άνθρωπο¹⁶, είναι προβληματικός και αντίθετος με την πατερική θεολογία, διότι κάθε προσπάθεια ορισμού των ιερών μυστηρίων οδηγεί αναπόδραστα στην αρίθμησή τους ή και στην κατάταξή τους.

Αναμφισβήτητα η φύση και η δομή της Εκκλησίας είναι μυστηριακή, καθώς διακονεί τον άνθρωπο διά των μυστηρίων. Κάθε μυστήριο είναι δυνατότητα αληθινής ζωής του ανθρώπου στο εκκλησιαστικό σώμα, στη θεανθρώπινη πραγματικότητα της Εκκλησίας και μεταβολής του “*παρά φύσιν*” τρόπου της πεπτωκυίας υπάρξεως στην “*κατά φύσιν*” ζωή και ύπαρξη, που καθιστά τον άνθρωπο δεκτικό της Θείας Χάρης¹⁷ και κοινωνό εμπειριών που χαρακτηρίζαν την “*υπέρ φύσιν*” κατάσταση του ανθρώπου.

Η ἐν Χριστῷ ζωή και η σωτηρία του ανθρώπου γίνονται πραγματικότητα με τον εγκεντρισμό και τη μέθεξή του στο ένα σώμα του Χριστού. Ως ασφαλή μέσα και τρόπο για τη μύηση, την ένταξη, την παραμονή και την τελείωση του ανθρώπου στο σώμα αυτό, η Εκκλησία προτείνει και υποδεικνύει τα ιερά μυστήρια. Η πορεία αυτή ξεκινά και φανερώνεται με τη μετοχή στα ιερά μυστήρια και κυρίως στα λεγόμενα *μυστήρια της χριστιανικής μύησης*¹⁸.

Η ένταξη του ανθρώπου στην Εκκλησία γίνεται πραγματικότητα με το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος, το οποίο τον εισάγει σε μία κοινότητα της οποίας όλα τα μέλη προικίζονται με τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος, και γι’ αυτό η Εκκλησία είναι όντως χαρισματικό σώμα. Το κάθε νέο μέλος της Εκκλησίας λαμβάνει τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος με το μυστήριο του αγίου χρίσματος

¹⁵ Νικολάου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β*’.σ. 465.

¹⁶ Παναγιώτου Τρεμπέλα, *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, εκδ. Ο Σωτήρ, Αθήναι ³2003, σ. 14. Βλ. και Χρήστου Ανδρούτσου, *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. 3, εκδ. Αστήρ, Αθήναι ⁴1992. Παναγιώτου Νέλλα, *Ζώνον θεούμενον. Προοπτικές για μία ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα ⁴2000, σ. 162.

¹⁷ Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνού, “Εξ ύδατος και πνεύματος. Η Θεολογία του Αγίου Βαπτίσματος”, σ. 26, όπου επισημαίνεται το γεγονός ότι τα μυστήρια προϋποθέτουν τους δύο τρόπους υπάρξεως του ανθρώπου: τη βιολογική και την εκκλησιαστική ύπαρξη.

¹⁸ Βασιλείου Τσίγκου, *Θέματα Δογματικής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, σ. 401.

και έτσι ενδυναμώνεται η ἐν Χριστῷ ζωὴ του, η οποία στη συνέχεια αυξάνει και συντηρείται με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Όλα τα μέλη του σώματος της Εκκλησίας λαμβάνουν τη χάρη του Αγίου Πνεύματος με τα ιερά μυστήρια, ιδιαιτέρως όμως με τα μυστήρια της χριστιανικής μυστήσεως, καθώς γεννώνται διά του ύδατος του ιερού βαπτίσματος, εμπλουτίζονται και κινούνται έχοντας λάβει τη σφραγίδα των δωρεών και των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος με το άγιο χρίσμα και τρέφονται διά της μετοχής τους στη Θεία Ευχαριστία. Το Άγιο Πνεύμα τελεσιουργεί τα μυστήρια της Εκκλησίας και αγιάζει τους πιστούς, καθώς είναι η πηγή κάθε αρετής, αγιότητας και χάρης στη ζωή των πιστών¹⁹.

Ερμηνεύοντας ο ιερός Χρυσόστομος το γεγονός ότι από την πλευρά του Χριστού εξήλθε “αἷμα” και “ὕδωρ”, παρατηρεί ότι από αυτές τις πηγές συνίσταται η Εκκλησία. Οι μετέχοντες στα ιερά μυστήρια γνωρίζουν ότι με το νερό (δηλαδή με το άγιο βάπτισμα) αναγεννώνται, με το αίμα και τη σάρκα (δηλαδή τη Θεία Ευχαριστία-Μετάληψη) τρέφονται²⁰. Σύμφωνα με τα λόγια του Κυρίου: “ἐάν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος” (Ιω. 3, 5) και “ἐάν μη φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς” (Ιω. 6, 53), αλλά και των αγίων Πατέρων, χωρίς το βάπτισμα και τη μετάληψη των “ἀχράντων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων” κανένας από τους πιστούς “ζωῆς αἰωνίου καταξιωθήσεται”²¹.

Ιδιαιτέρως για τα μυστήρια της χριστιανικής μυστήσεως, ο ιερός Καβάσιλας αναφέρει πως το βάπτισμα εισάγει τον άνθρωπο στην αληθινή ἐν Χριστῷ ζωὴ, η χρήση με το ιερό μύρο τον ολοκληρώνει και η Θεία Ευχαριστία συντηρεί και συνέχει τη ζωή του²². Σύμφωνα με τα παραπάνω μπορούμε να πούμε ότι τα ιερά μυστήρια

¹⁹ Γεωργίας Κουνάβη, “*Ἡ ζωοποιός παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν Ἐκκλησία*”, Εφημέριος, 54, 5 (Μάιος 2005), σ. 12.

²⁰ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν* 86, 3, P.G. 59, 463.

²¹ “Ἄνευ βαπτίσματος καὶ τῆς τῶν θεῶν μυστηρίων μεταλήψεως οὐδεὶς τῶν πιστῶν ζωῆς αἰωνίου καταξιωθήσεται”. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Επιστολὴ 3*, 177 κ. εξ., ὅπως παρατίθεται ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Βασίλειο Κριβοσέιν στη μελέτη του, *Μέσα στο φως τοῦ Χριστοῦ. Ἅγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος 949-1022. Βίος - Πνευματικότητα - Διδασκαλία* (μετάφρ. Π. Σκουτέρη), εκδ. Το περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 428.

²² Βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς Α΄*, P.G. 150, 504A: “Τὸ μὲν βάπτισμα τὸ εἶναι δίδωσι καὶ ὅλως ὑποστῆναι κατὰ Χριστόν· τοῦτο γὰρ νεκροῦς καὶ διεφθαρμένους παραλαβόν εἰς τὴν

είναι τα μέσα-οι θυρίδες προς τον ουρανό, μέσω των οποίων ο χριστιανός μετέχει στην άκτιστη Θεία Χάρη. Με άλλα λόγια, η ένωση του ανθρώπου με τον Θεό διά των ιερών μυστηρίων που τελούνται εντός της Εκκλησίας είναι μία αισθητή πραγματικότητα. Μέσω αυτής της αληθινής ένωσής του με τον Θεό, ο άνθρωπος φθάνει να γίνει κατά χάριν Θεός²³.

2. Βάπτισμα

α) Το Βάπτισμα ως είσοδος στη ζωή της Εκκλησίας

Το πρώτο μυστήριο της χριστιανικής μυστήσεως, με το οποίο ο άνθρωπος εισάγεται στο εκκλησιαστικό σώμα, είναι το *άγιο βάπτισμα*. Το μυστήριο αυτό αποτελεί αρχή και προϋπόθεση των άλλων δύο μυστηρίων της χριστιανικής μυστήσεως του ανθρώπου, όπως επίσης και για τη συμμετοχή σε οποιοδήποτε άλλο ιερό μυστήριο της Εκκλησίας. Με το βάπτισμα εισάγεται στην Εκκλησία ένα νέο μέλος, το οποίο εντάσσεται πλήρως στην έν Χριστῷ καινή ζωή της.

Κατά τον Μέγα Βασίλειο το βάπτισμα αποτελεί την “*ἀρχή*” και την “*πρώτη ημέρα*” της αληθινής ζωής του ανθρώπου²⁴, γι’ αυτό και το χαρακτηρίζει ως “*αἰχμαλώτοις λύτрон, ὀφλημάτων ἄφεσιν, θάνατον ἁμαρτίας, παλιγγενεσίαν ψυχῆς, ἔνδυμα φωτεινόν, σφραγίδος ἀνεπιχείρητον, ὄχημα πρὸς οὐρανόν, βασιλείας πρόξενον, υἰοθεσίας χάρισμα*”²⁵. Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας η έν Χριστῷ ζωή

ζωὴν πρῶτον εἰσάγει... ἡ δέ τοῦ μύρου χρίσις τελειοῖ τόν γεγεννημένον τῇ τοιαύτῃ ζωῇ προσήκουσαν ἐνέργειαν ἐντιθεῖσα... ἡ δέ θεία εὐχαριστία τὴν ζωὴν ταύτην καὶ τὴν ὑγίαν συντηρεῖ καὶ συνέχει”.

²³ Βασιλείου Τσίγκου, *Θέματα Δογματικής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, σ. 403.

²⁴ Μεγάλου Βασιλείου, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 10, 26, P.G. 32, 113: “*Ἀρχὴ μοι ζωῆς το βάπτισμα και πρώτη ἡμερῶν ἐκείνη ἡ τῆς παλιγγενεσίας ἡμέρα*”.

²⁵ Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τό ἅγιον βάπτισμα προτρεπτική, Ὁμιλία ΙΓ’*, P.G. 31, 433A. Στο *Ευχολόγιον* το ἅγιο βάπτισμα αποκαλεῖται “*μεγάλον καὶ ἐπουράνιον μυστήριον, χάρις ἀπολυτρώσεως, ὕδωρ ἀπολυτρώσεως καὶ ἁγιασμοῦ, δῶρον ἁγιασμοῦ, φῶτισμα, φωτισμός ψυχῆς, ἰσχύς ἀγγελικῆ, ἀπρόσιτον ταῖς ἐναντίαις δυνάμεσιν, ἀποτρόπαιον ἐχθρῶν, ὀλέθριον δαίμοσιν, ἀλεξιτήριον νοσημάτων, ἄνεσις δεσμῶν, ἐλευθερία, λουτρόν παλιγγενεσίας, ἄνωθεν ἀναγέννησις, ἀνακαινισμός πνεύματος, ἔνδυμα Χριστοῦ, ἔνδυμα καὶ πηγὴ ἀφθαρσίας, πηγὴ ζωῆς, καθαρισμός σαρκός καὶ πνεύματος, μακαρία κάθαρσις, ἄφεσις ἁμαρτιῶν καὶ παραπτωμάτων, λυτήριον ἁμαρτημάτων, δικαίωσις, θάνατος καὶ ἀνάστασις*”. Βλ. *Ευχολόγιον το Μέγα*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1992, σσ. 136-146. Για την επεξήγηση πολλών ονομάτων

θεμελιώνεται στο μυστήριο του ιερού βαπτίσματος, καθώς ο ίδιος ο Χριστός για χάρη μας έχει “*ὁδοποιήσῃ τὴν δι’ ὕδατος καὶ Πνεύματος ἀναγέννησιν*”²⁶.

Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος έχει *εκκλησιολογικό*, αλλά συνάμα και *τριαδολογικό* χαρακτήρα. Ο βαπτιζόμενος λαμβάνει όνομα, συναριθμείται στο εκκλησιαστικό πλήρωμα και παύει να είναι ατομική και αυτονομημένη μονάδα, διότι εντάσσεται στην Εκκλησία και ενσωματώνεται σε μία οικουμενική κοινότητα Θεού και ανθρώπων και καθίσταται οργανικό μέλος μίας νέας πραγματικότητας²⁷. Μέσα στη ζωή της νέας κοινότητας ο άνθρωπος αναδεικνύεται *καινός*, καθώς “*εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις*”²⁸.

Όπως παρατηρεί πολύ εύστοχα ο π. Αλέξανδρος Σμέμαν, “*με το βάπτισμα και μέσα από το βάπτισμα...ανταμώνουμε την πρώτη και θεμελιακή σημασία της Εκκλησίας*”²⁹, διότι με το μυστήριο αυτό ανοίγεται η θύρα προκειμένου να εισαχθεί ο βαπτιζόμενος στην ἐν Χριστῷ κοινωνία με τα υπόλοιπα μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας και να δημιουργήσει ένα νέο “*δεσμόν ἀδελφότητος*”³⁰. Για να πραγματοποιηθεί όμως αυτή η κοινωνία, ο άνθρωπος πρέπει να αφήσει τον ατομικισμό, γιατί μετά το βάπτισμα ο άνθρωπος καθίσταται μέλος μίας εκκλησιαστικής κοινότητας.

Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος οδηγεί τον άνθρωπο στην εκκλησιαστικότητα και στην εκκλησιοποίησή του, δηλαδή στη μεταμόρφωση της ατομικότητάς του σε εκκλησιαστική ύπαρξη, εφόσον δεχθεί να αγωνισθεί, καθώς όλα στην Εκκλησία είναι καρπός της συνέργειας με τη Θεία Χάρη³¹.

Το βάπτισμα έχει παράλληλα και τριαδολογικό χαρακτήρα, αφού τελείται “*εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*”³². Με την επίκληση της

του βαπτίσματος, βλ. Παναγιώτη Σκαλτσή, “Θεολογία και σύμβολα του βαπτίσματος”, στον τόμο *Το ἅγιον βάπτισμα*, σσ. 77-78.

²⁶ *Ευχὴ ἀγιασμοῦ τῆς εορτῆς τῶν Θεοφανείων. Μηναῖον* Ιανουαρίου, εκδ. Φως, Αθήναι 2000, σ. 133.

²⁷ Joseph Martos, *Doors to the Sacred*, σσ. 170-178. Βασιλείου Τσίγκου, *Θέματα Δογματικῆς τῆς Ορθοδόξου Εκκλησίας*, σ. 404.

²⁸ *Β΄ Κορ.* 5, 17.

²⁹ Πρωτοπρ. Αλεξάνδρου Σμέμαν, *Για να ζήσει ο κόσμος*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987, σ. 99.

³⁰ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 3, SC 96, 286.

³¹ Πρωτ. Γεωργίου Μεταλληνού, “Εξ ὕδατος και πνεύματος Η Θεολογία του Αγίου Βαπτίσματος”, σ. 40. Βλ. περισσότερα Σεβ. Μητρ. Δράμας κ. Διονυσίου, “Η εκκλησιολογική και θεολογική σημασία του μυστηρίου”, *Το ἅγιον βάπτισμα*, έκδ. Ι. Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 1996, σσ. 13-20.

³² *Μτθ.* 28, 19. Βλ. και Συμεών Νέου Θεολόγου, *Θεολογικός* 1, SC 122, 114.

Αγίας Τριάδος την ιερή στιγμή της βαπτίσεως, η χάρη του Αγίου Πνεύματος³³ λαμπρύνει την ψυχή του ανθρώπου και ανακαινίζει σε αυτή το *κατ' εικόνα καί τό καθ' ομοίωσιν* κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό³⁴.

β) Το Βάπτισμα ως ένωση με τον Χριστό και τον Τριαδικό Θεό

Όπως για όλα τα ιερά μυστήρια, έτσι και για το βάπτισμα αποτελεί βασική προϋπόθεση η πίστη στο Χριστό, καθώς *“πίστις δέ καί βάπτισμα δύο τρόποι τῆς σωτηρίας, συμφυεῖς ἀλλήλοις καί ἀδιαίρετοι”*³⁵, όπως αναφέρει ο Μέγας Βασίλειος. Η πίστη στον Χριστό είναι η δίοδος³⁶, διά της οποίας κάθε ένας οδηγείται στην πίστη του στην Αγία Τριάδα, και έτσι δικαιολογείται το γεγονός ότι κατά την τελετή του βαπτίσματος ακούγεται ως ομολογία πίστεως τρεις φορές ολόκληρο το *Σύμβολο της πίστεως*.

Έχοντας πίστη στον Χριστό ο βαπτιζόμενος μπορεί να ενωθεί οντολογικά μαζί Του, αφού το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος προσφέρει στον κάθε άνθρωπο τη δυνατότητα να καταστεί *“θείας φύσεως κοινωνός”*³⁷. Στον άνθρωπο που πιστεύει στον Χριστό *“όλοψύχως”* του δίνεται ως χάρισμα η *“δι' ὕδατος καί Πνεύματος”* αναγέννηση, ανάπλαση και ανακαίνισή του και η συναρίθμησή του με τους αγίους³⁸.

³³ Πρβλ. *Α' Κορ.* 12, 13. Ο Απόστολος Παύλος υπενθυμίζει στους Κορινθίους ότι *“ἐν ἐνί Πνεύματι ἡμεῖς πάντες ἐβαπτίσθημεν”*.

³⁴ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Βίος Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*, P.G. 96, 920AB. *“Ἐνοικεῖ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἡ χάρις τῇ τοῦ βαπτισθέντος ψυχῇ, λαμπρύνουσα αὐτήν καί θεοειδῆ ἀπεργαζομένη, καί τό κατ' εἰκόνα καί καθ' ομοίωσιν αὐτῇ ἀνακαινίζουσα”*.

³⁵ Μεγάλου Βασιλείου, *Περί τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 12, 28, P.G. 32, 117.

³⁶ Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τήν ἡμέραν τῶν Φώτων*, P.G. 46, 417. Το βάπτισμα κατά τον άγιο Γρηγόριο είναι η *“ὑπανοιγομένη θύρα”*, διά της οποίας ο άνθρωπος μπορεί να *“εἰσέλθῃ ὁθεν ἐξῆλθεν”*, δηλαδή να επανέλθει στην κατάσταση του παραδείσου από την οποία εξέπεσε λόγω της αμαρτίας.

³⁷ *Β' Πέτρ.* 1, 4.

³⁸ Ο άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος συμπεριλαμβάνει στο χάρισμα της *“δι' ὕδατος καί Πνεύματος”* αναγέννησης επίσης την άφεση των αμαρτιών, την απαλλαγή από το θάνατο και τη φθορά και την ελευθερία από τα δεσμά της αμαρτίας, για όποιον πιστεύει στον Χριστό. *Ήθικός* 13, SC 129, 412. Σε αυτή τη συνάφεια βαπτίσματος και πίστεως ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει σχετικά: *“εἴ τις ἐπίστευσεν αὐτῷ εἰς ἑτέραν ἦλθε δημιουργίαν· καί γάρ ἄνωθεν ἐγεννήθη διά Πνεύματος”*. *Υπόμνημα εἰς τήν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν* 11, 2, P.G. 61, 475.

Έτσι ο βαπτιζόμενος “ἀναγεννᾶται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν”³⁹, κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης.

γ) Ανθρωπολογικές συνέπειες του Βαπτίσματος

Ο υποψήφιος προς το άγιο βάπτισμα εγκαταλείπει τον “παλαιόν άνθρωπον”, διότι με το μυστήριο αυτό καταργείται “τό σῶμα τῆς ἁμαρτίας” και αρχίζει μία νέα πορεία “ἐν καινότητι ζωῆς”, δηλαδή “ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ”⁴⁰. Τη στιγμή της βαπτίσεως του πιστού έχουμε τη μυστηριακή εξεικόνιση του θανάτου και της Αναστάσεως του Χριστού, στα οποία μετέχει κατά άρρητο τρόπο ο βαπτιζόμενος. Το “ανώδυνο” για τον πιστό μυστήριο του βαπτίσματος εικονίζει αληθινά το “επώδυνο” πάθος Του Χριστού⁴¹. Κατά τον άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο, όποιος δεν είναι μέτοχος στο θάνατο του Χριστού, δεν θα μπορέσει να γίνει συμμετοχος στην πνευματική Του ανάσταση και ούτε θα λάβει το Άγιο Πνεύμα⁴².

Στην κολυμβήθρα κατά τη στιγμή του βαπτίσματος ενταφιάζεται ο παλαιός άνθρωπος και αναγεννάται ο νέος: “ἀπεκδυσάμενος τόν παλαιόν άνθρωπον σύν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ καί ἐνδυσάμενος τόν νέον τόν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ’ εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν”⁴³, σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο. Με το μυστήριο του βαπτίσματος ο άνθρωπος δεν βελτιώνεται εξωτερικά ή ηθικά, αλλά μεταμορφώνεται υπαρξιακά, καθώς πραγματοποιείται η οντολογική γέννησή του. Αυτή τη νέα πραγματικότητα η Εκκλησία την δηλώνει κατά την ακολουθία του αγίου βαπτίσματος⁴⁴, μέσα στην οποία περικλείεται η διδασκαλία της περί της αναγεννήσεως του ανθρώπου.

³⁹ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ιερών τελετῶν*, κεφ. ΞΘ’, P.G. 155, 236C.

⁴⁰ Ρωμ. 6, 3-11.

⁴¹ Βασιλείου Τσίγκου, *Ο ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατά τή δογματική διδασκαλία τοῦ αγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 209.

⁴² Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 6, SC 104, 44.

⁴³ Κολ. 3, 9-10. Πρβλ. Οικουμενίου Τρίκκης, *Υπόμνημα εἰς τήν πρός Γαλάτας*, 12, P.G. 118, 1164D. “Καινή κτίσις γεγόναμεν, τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου ταφέντος καί ἡμῶν ἀναγεννηθέντων ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ”.

⁴⁴ “Ἀπόδυσον αὐτοῦ τήν παλαιότητα καί ἀνακαίνισον αὐτόν εἰς τήν ζωήν τήν αἰώνιον καί πλήρῳσον αὐτόν τῆς τοῦ αγίου σου Πνεύματος δυνάμεως, εἰς ἐνωσιν τοῦ Χριστοῦ σου ἵνα μηκέτι τέκνον σώματος ᾦ, ἀλλά τέκνον τῆς σῆς Βασιλείας”. *Ευχή* ακολουθίας κατηχήσεως προ του αγίου βαπτίσματος. Βλ. *Ευχολόγιον το Μέγα*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1992, σ. 135.

Όπως αναφέρει ο Απόστολος Παύλος στην *προς Ρωμαίους* επιστολή, όσοι βαπτίζονται στο θάνατο του Χριστού βιώνουν ότι ο παλαιός άνθρωπος “*συσταυροῦται*”⁴⁵ και “*συνθάπτεται*”⁴⁶ με τον Χριστό, θανατούμενος “*τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τό γενέσθαι ὑμᾶς ἐτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι*”⁴⁷. Με το άγιο βάπτισμα ο άνθρωπος συνανίσταται με τον Χριστό “*ἐν καινότητι πνεύματος*”, απελευθερωμένος από το ζυγό της αμαρτίας, που έχει πλέον καταργηθεί⁴⁸.

Ο πιστός διά του λουτρού της παλιγγενεσίας ενώνεται αληθινά με τον Χριστό. Γι’ αυτό και όσοι άνθρωποι είναι βαπτισμένοι στο όνομα του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος λέγονται “*ἀδελφοί Χριστοῦ*”⁴⁹ και “*μέλη Αὐτοῦ*”⁵⁰. Ο Χριστός κατά το βάπτισμα ενδύει τον πιστό με όλη τη θεότητά Του με πνευματικό τρόπο και του δίνει τη δυνατότητα να φθάσει να γίνει κατά χάριν θεός “*αἰσθήσει καί γνώσει γε καί θεωρίᾳ*”⁵¹. Ερμηνεύοντας ο άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος τον λόγο του Αποστόλου Παύλου “*ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε*”, αναφέρει ότι οι πιστοί ενδύονται το Άγιο Πνεύμα, “*ὃ καί ἄλλοιοι θεοπρεπῶς ὅλους αὐτούς ξένην τινά καί ἄρρητον καί θείαν ἀλλοίωσιν*”⁵².

Όπως αναφέρθηκε, το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος είναι η δυνατότητα εισόδου και ενσωματώσεως του κάθε ανθρώπου στην εκκλησιαστική κοινότητα και Χριστοζωή. Το μυστήριο αυτό χαρίζει στον άνθρωπο την ελευθερία από την αμαρτία και την τυραννία του διαβόλου, διατηρώντας συνάμα την αυτεξουσιότητά του. Μετά το βάπτισμα εναπόκειται πλήρως στην προαίρεση και στη βούληση του πιστού αν θα

⁴⁵ Ρωμ. 6, 6.

⁴⁶ Ρωμ. 6, 4. Κολ. 2, 12.

⁴⁷ Ρωμ. 7, 4. Πρβλ. και Β΄ Κορ. 5, 14.

⁴⁸ Βλ. Ρωμ. 6, 6· 7, 6.

⁴⁹ Πρβλ. Εβρ. 2, 11-12.

⁵⁰ Πρβλ. Α΄ Κορ. 6, 15· 12, 27.

⁵¹ Βασιλείου Τσίγκου, *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τή δογματική διδασκαλία του άγιου Συμεών του Νέου Θεολόγου*, σ. 211.

⁵² Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ήθικός* 4, SC 129, 50. Σε άλλο έργο του ο άγιος σημειώνει ότι οι μη ενδεδυμένοι τον Χριστό είναι όσοι δεν έλαβαν το φως του Θεού και δεν βρίσκονται μέσα σε αυτό και ούτε έγιναν φως και, χωρίς αυτό το φως που φωτίζει, θα βρίσκονται στο σκοτάδι. *Κατήχησις* 28, SC 113, 140.

τηρήσει τις εντολές του δεσπότη Χριστού ή θα παρεκκλίνει από την ευθεία οδό και θα στραφεί “πρός ἐχθρόν ἡμῶν διάβολον διά τῶν πονηρῶν πράξεων παλινδρομεῖν”⁵³.

Με το βάπτισμα ο άνθρωπος αναγεννάται πνευματικά και ανακαινίζεται εν Χριστῷ. Σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, το βάπτισμα θεωρείται και είναι μία άλλη γέννηση και ανακαινίση⁵⁴. Στο “λουτρόν τοῦ βαπτίσματος ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ”⁵⁵ ο άνθρωπος δέχεται τήν ἐν πνεύματι μυστική υἰοθεσία, αναγεννάται και ανακαινίζεται διά τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας⁵⁶.

Επειδή ο άνθρωπος “τό τοῦ θανάτου φορεῖ ἔνδυμα, τό τῆς κατάρας, τό τῆς φθορᾶς”, εἰάν δεν “γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καί Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ”⁵⁷. Η γέννηση αυτή είναι η “πνευματική ἀναγέννησις”⁵⁸, η “πνευματική ἀλλοίωσις”, η οποία ενεργείται “ἐν τῷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος βαπτισμῷ”⁵⁹.

Το ἅγιο βάπτισμα είναι μία νέα γέννηση και η κολυμβήθρα στην οποία τελείται το μυστήριο αυτό είναι “μήτρα”⁶⁰, δηλαδή μοιάζει με μητέρα που δίνει ζωή στη νέα ἐν Χριστῷ ὑπαρξη, γι’ αυτό και ο ἅγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης την αποκαλεῖ

⁵³ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια θεολογικά και πρακτικά* 3, 89, SC 51, 109. Πρβλ. Μάρκου Ερημίτου, *Περί του θείου βαπτίσματος*, P.G. 65, 989.

⁵⁴ Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ματθαῖον τόν εὐαγγελιστήν*, Ὁμιλία 82, 4, P.G. 58, 743: “ἐν τῷ βαπτίσματι, δι’ αἰσθητοῦ μέν πράγματος γίνεται τοῦ ὕδατος τό δῶρον, νοητόν δέ τό ἀποτελούμενον, ἡ γέννησις καί ἡ ἀνακαινίσις”. Μακαρίου Αἰγυπτίου, *Ὁμιλίες πνευματικά* 30, 3, P.G. 34, 721D: “ζωή δέ ἐστίν ἡ ἄνωθεν ἐκ τοῦ Θεοῦ γέννησις· ἄνευ γάρ ταύτης ζῆσαι ψυχήν ἀδύνατον”. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 5, SC 96, 408. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Περί συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων*, εκδ. Ν. Παναγόπουλος, Αθήνα 2001, σ. 60. “ἄνευ τοῦ βαπτίσματος εἶναι ἀδύνατον νά ζῆσιν τις ζωήν πνευματικήν καί νά σωθῇ”.

⁵⁵ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 55, SC 196, 258.

⁵⁶ Βλ. *Τίτ.* 3, 5. Μαξίμου Ομολογητοῦ, *Ἐρωτήσεις καί ἀποκρίσεις πρὸς Θαλάσσιον* 61, P.G. 90, 636C· Θεοδώρου Στουδίτου, *Κατά Εἰκονομάχων κεφάλαια ἑπτὰ* 5, P.G. 99, 496A. “τῶν πιστῶν ἕκαστος διά λουτροῦ παλιγγενεσίας, καί ἀνακαινίσεως Πνεύματος ἁγίου, σύμμορφός ἐστι τῆς εἰκόνος τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ”. Για τη βαπτισματική παλιγγενεσία βλ. Πρεσβυτέρου Γεωργίου Ντόκου, *Η μυστηριακή ζωή ως ἄξονας της πνευματικής ζωῆς στα κείμενα του Ἀγίου Νικοδήμου του Ἀγιορείτου* (Διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2009, σσ. 69-98.

⁵⁷ *Ιω.* 3, 5. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ἰωάννην*, Ὁμιλία 25, 1, P.G. 59, 148-149.

⁵⁸ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος εἰς τήν Πεντηκοστήν* 14, P.G. 36, 448B. Βλ. και Διδύμου Αλεξανδρέως, *Περί τοῦ Ἀγίου Πνεύματος* 2, 12, P.G. 39, 680A. “Καταδύοντες μέν γάρ ἐν τῇ κολυμβήθρα...τῇ βασιλικῇ αὐτοῦ δυνάμει ἀναγεννόμεθα”.

⁵⁹ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 10, SC 129, 290.

⁶⁰ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια θεολογικά καί πρακτικά* 3, 90, SC 51, 109.

“μητρόμοιον κολυμβήθραν”⁶¹. Αν με τη βιολογική γέννησή του ο άνθρωπος εξέρχεται από τη μήτρα της μητέρας του και έρχεται στο φως της ζωής, τότε με την πνευματική γέννησή του, δηλαδή την βάπτισή του, εξέρχεται της κολυμβήθρας, η οποία αποτελεί την μήτρα της Εκκλησίας και έρχεται στο φως της νέας, ἐν Χριστῷ ζωής. Η κολυμβήθρα εκτός από *μητέρα όλων των ανθρώπων* είναι και εργαστήριο προς σωτηρία των πιστών⁶².

Σύμφωνα με τον Απόστολο Παύλο, με το άγιο βάπτισμα και τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, ο Θεός καθιστά όλους τους πιστούς “*συμμόρφους τῆς δόξης τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ*”⁶³. Γι’ αυτό το βάπτισμα αποτελεί την αφετηρία της πνευματικής υιοθεσίας στην ἐν Χριστῷ ζωή και χαρακτηρίζεται από τον Μέγα Βασίλειο ως “*ὄχημα πρὸς οὐρανόν, βασιλείας πρόξενον, υἰοθεσίας χάρισμα*”⁶⁴.

Με το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος ο πιστός, κατά τον άγιο Νικόλαο Καβάσιλα, αποκτάει “*τό κατά Χριστόν γεννηθῆναι*”, το “*εἶναι καί ὑποστῆναι*”⁶⁵. Αυτή η νέα αρχή της κατά Χριστόν υποστάσεως του βαπτιζομένου είναι ουσιαστικά η εκκλησιοποίησή του και η ενσωμάτωσή του στο θεανθρώπινο σώμα του Χριστού, την Εκκλησία Του.

Κάθε βαπτιζόμενος μετέχει σε αυτή τη νέα υπαρκτική πραγματικότητα, η οποία αρχίζει με το μυστήριο του βαπτίσματος. Ο νεοβαπτισθείς αναδεικνύεται καινός άνθρωπος, που συμμετέχει πλήρως στη ζωή μίας νέας κοινότητας, της οποίας τα μέλη ονομάζονται “*αδελφοί*”, λόγω του γεγονότος ότι διά του ιερού βαπτίσματος αναγεννώνται πνευματικά και αποκτούν δεσμούς πνευματικής συγγενείας, καθώς εγκεντρίζονται στη μεγάλη οικογένεια της Εκκλησίας, στη σύναξη των απ’ αιώνας αγίων του Θεού⁶⁶.

⁶¹ Θεοδώρου Στουδίτου, *Λόγος εἰς τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων*, 7, P.G. 99, 708B.

⁶² Διδύμου Αλεξανδρέως, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος* 2, 13, P.G. 39, 692A: “*Ἔστι γάρ ἡ κολυμβήθρα τῆς Τριάδος ἐργαστήριον πρὸς σωτηρίαν πιστῶν πάντων ἀνθρώπων· καὶ τοὺς λουομένους ἐν αὐτῇ τοῦ δήγματος ἀπαλλάττει τοῦ ὄφεως, καὶ μήτηρ πάντων γίνεται*”.

⁶³ Πρβλ. *Ρωμ.* 8, 29. *Φιλιπ.* 3, 21.

⁶⁴ Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα προτρεπτική*, P.G. 31, 433A. Πρβλ. *Ρωμ.* 8, 15. “*οὐ γάρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ’ ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας*”.

⁶⁵ Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, 2, P.G. 150, 524A. Βλ. σχετικά Νίκου Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β’*, σ. 477.

⁶⁶ Βλ. Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 215.

Όπως αναφέραμε εκτενώς στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, πριν από την τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος προηγούνταν μακρά κατήχηση. Αυτή η κατήχηση θεωρούνταν πάντοτε ως ο τρόπος ένταξης και μύησης του κατηγουμένου στο Μυστήριο της Εκκλησίας, στην οργανική του σχέση με τον Χριστό, τους αγίους και τα ιερά μυστήρια⁶⁷. Όλη αυτή η μακρά πορεία κατηχήσεως του υποψηφίου για το άγιο βάπτισμα μπορεί να κατανοηθεί ως το τέρμα της διαρκούς προετοιμασίας του και ως φανέρωση της πνευματικής του ενηλικιώσεως.

Οι εξορκισμοί (που διαβάζονται μέχρι και σήμερα) πιστοποιούν τη θέληση του υποψηφίου (διά του αναδόχου του) να προσέλθει στο μυστήριο του αγίου βαπτίσματος, να “συνταχθεί” με τον Χριστό και να θανατωθεί μαζί του, γιατί δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνία ζωής και θανάτου, Βασιλείας του Θεού και βασιλείας του Σατανά. Η στροφή του υποψηφίου κατά ανατολές την ώρα της κατηχήσεως δηλώνει τη συνειδητή αλλαγή στάσεως και προσανατολισμού της ζωής του. Αυτή η πράξη ερμηνεύεται από τον άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο ως στροφή προς τη βασιλεία του φωτός και της αληθινής ζωής, στην οποία “*αεί λάμπει ὁ ἄδυτος ἥλιος Χριστός ὁ Θεός ἡμῶν*”⁶⁸.

Με το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος ο βαπτιζόμενος ενώνεται με τον Χριστό στο όνομα της Αγίας Τριάδος και “φυτεύεται” στο “*σῶμα Χριστοῦ*”, δηλαδή στην Καθολική και Αποστολική Εκκλησία όπως διαβάζουμε στην ευχή της ακολουθίας του αγίου βαπτίσματος⁶⁹. Τη στιγμή που ο άνθρωπος αποδύεται τον παλαιό άνθρωπο και ενδύεται “*τόν νέον Ἀδάμ, Ἰησοῦν Χριστόν*”, ενώνεται με ολόκληρη την Εκκλησία, “*τοῖς ἀπ’ αἰῶνος ἀγίοις*”⁷⁰.

Ο βαπτιζόμενος γίνεται μέλος της τοπικής εκκλησιαστικής κοινότητας στην οποία ανήκει και μέσω αυτής “κοινωνεί” με τα υπόλοιπα μέλη της Εκκλησίας στην οικουμενική της διάσταση. Ο βαπτιζόμενος πρέπει να οικειοποιηθεί πλήρως την

⁶⁷ Βλ. Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἀγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 216.

⁶⁸ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 11, SC 104, 158.

⁶⁹ Ευχή ακολουθίας του αγίου βαπτίσματος: “*φύτευσον αὐτόν φύτευμα ἀληθείας ἐν τῇ Ἀγίᾳ Σοῦ Καθολικῇ καί Αποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ*”. Βλ. *Ευχολόγιον το Μέγα*, εκδ. Αστήρ, σ. 138.

⁷⁰ Λκ. 1, 70. Πράξ. 3, 21. Βλ. και Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 3, SC 96, 304-306.

κοινή πίστη της τοπικής Εκκλησίας στην οποία εισέρχεται⁷¹. Γι' αυτό δεν μπορεί να υποστηριχθεί από ορθοδόξου απόψεως αυτό που υποστηρίζεται στους διαχριστιανικούς διαλόγους ότι το βάπτισμα από μόνο του είναι η “βάση” και το “θεμέλιο” της Εκκλησίας. Και αυτό γιατί μετά το εισαγωγικό μυστήριο του βαπτίσματος, ακολουθούν τα άλλα δύο μυστήρια της χριστιανικής μυστικής, το χρίσμα και η Θεία Ευχαριστία⁷², στα οποία θα αναφερθούμε στις επόμενες ενότητες.

3. Χρίσμα

α) Η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος στον βαπτισθέντα

Όπως ήδη αναφέρθηκε, με το μυστήριο του βαπτίσματος ο άνθρωπος ανακαινίζεται και εισέρχεται στην νέα εν Χριστώ ζωή. Μετά το άγιο βάπτισμα ακολουθεί η τέλεση του μυστηρίου του αγίου μύρου⁷³ ή του χρίσματος, το οποίο επικυρώνει και πιστοποιεί την ένταξη του βαπτιζομένου στο εκκλησιαστικό σώμα.

Ο κύριος σκοπός της συστάσεως του αγίου μύρου στην Εκκλησία υπήρξε και είναι η τέλεση του μυστηρίου του χρίσματος. Το άγιο βάπτισμα εισάγει τον πιστό στην Εκκλησία και το μυστήριο του αγίου χρίσματος⁷⁴ του προσφέρει τη δυνατότητα για την τελείωσή του στη νέα εν Χριστώ ζωή.

Το άγιο χρίσμα είναι η επικύρωση της πνευματικής γεννήσεως του πιστού, η οποία πραγματοποιήθηκε με το βάπτισμα και ο χριόμενος γίνεται πλέον “Χριστός

⁷¹ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεὸν τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 217.

⁷² Το βάπτισμα κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες ήταν στενά συνδεδεμένο με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Βλ. περισσότερα, Alexander Schmemmann, *Of Water and the Spirit. A liturgical study of Baptism*, έκδ. SPCK, London, 1976· Ιωάννου Φουντούλη, *Λειτουργική Α΄. Εισαγωγή στη θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 281 κ.εξ.· Νέναντ Μιλόσεβιτς, *Η θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας Λατρείας. Η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της θείας Ευχαριστίας*.

⁷³ Βλ. περισσότερα σχετικά με το άγιο μύρο και τη χρήση του στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Αρχιμ. Παύλου Μενεβίσογλου, *Τὸ Ἅγιον Μύρον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, (Ανάλεκτα Βλατάδων 14), έκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 21983, σσ. 188-204.

⁷⁴ Σχετικά με τη θεολογία του μυστηρίου του χρίσματος, βλ. Boris Bobrinskoy, “Le mystère pascal du baptême, Theologie de la chrismation”, στον τόμο *Baptême sacrament d’ unite*, Maison Mame 1971, σσ. 137-139.

Κυρίου’’⁷⁵. Όπως με την ενανθρώπησή Του ο Θεός Λόγος έχρισε την ανθρωπότητα με τη θεότητά Του, έτσι και με το μυστήριο του χρίσματος ο νεοβαπτισθείς χρίεται με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, το οποίο είναι το Πνεύμα του Χριστού και Θεού⁷⁶. Γι’ αυτό και ο ιερέας χρίει τον νεοβαπτισθέντα με το άγιο μύρο, με τη φράση: “σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος Αγίου”, δηλώνοντας την εκτύπωση “τῶν θείων δωρημάτων”⁷⁷.

Ουσιαστικά με το μυστήριο του αγίου χρίσματος έρχεται το Άγιο Πνεύμα στον κάθε νεοβαπτισθέντα ξεχωριστά και του χορηγεί τις δωρεές Του. Είναι η “σφραγίδα της δωρεάς του αγίου Πνεύματος” και αποτελεί την προσωπική Πεντηκοστή κάθε μέλους του εκκλησιαστικού σώματος⁷⁸. Κατά τον άγιο Συμεών Θεσσαλονίκης, “το χρίσμα δέ τήν σφραγίδα τήν πρώτην, καί τό κατ’ εἰκόνα ἐντίθησιν, ὅπερ διά παρακοήν ἀπωλέσαμεν...διό καί τήν τοῦ Πνεύματος φέρει δύναμιν, καί τήν εὐωδίαν αὐτοῦ πλουτεῖ, καί σημείωσις Χριστοῦ ἐστι καί σφραγίς”⁷⁹.

Το Άγιο Πνεύμα εισάγει τον πιστό στην κοινωνία και την κοινότητα της Εκκλησίας, που είναι “κοινωνία τοῦ Αγίου Πνεύματος”⁸⁰. Σύμφωνα με την ευχή της ακολουθίας, αυτό “μορφώνει” στον νεοβαπτισθέντα τον Χριστό⁸¹ και ουσιαστικά τον αναπλάσσει, τον ανακαινίζει και τον μεταμορφώνει “εἰς τήν τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰκόνα”⁸². Έτσι ο πιστός δεν μπορεί παρά να είναι “ἐσφραγισμένος τῇ χάριτι τοῦ

⁷⁵ Πρβλ. Α΄ Βασ. 24, 7. Πράξ. 1, 38. Μεγάλου Βασιλείου, *Περί τοῦ Αγίου Πνεύματος* 12, 28, P.G. 32, 116: “Ἡ γάρ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τοῦ παντός ἐστίν ὁμολογία· δηλοῖ γάρ τόν τε χρίσαντα Θεόν καί τόν χρισθέντα Υἱόν καί τό χρίσμα τό Πνεῦμα”.

⁷⁶ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ αγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 219.

⁷⁷ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί τῆς ἱεράς τελετῆς τοῦ αγίου μύρου*, κεφ. ΟΓ΄, P.G. 155, 244B.

⁷⁸ Βλ. περισσότερα, Πρωτ. Βασιλείου Θερμού, *Το ξεχασμένο μυστήριο: Εκκλησιολογικές συνέπειες του αγίου Χρίσματος*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2004, σσ. 19-38.

⁷⁹ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, κεφ. ΛΕ΄, P.G. 155, 177C. Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εἰς τό κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιον* 9, P.G. 74, 277D. “σφραγίδα τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἐνέπηξεν ὁ Δημιουργός τό Πνεῦμα τό ἅγιον, τοῦτ’ ἐστι, τήν πνοήν τῆς ζωῆς, δι’ ἧς πρός τό ἀρχέτυπον διεπλάττετο κάλλος, ἀπετελεῖτο δέ κατ’ εἰκόνα τοῦ Κτίσαντος”. Βλ. περισσότερα, Ιερομονάχου Γρηγορίου, *Τό Ἅγιον Βάπτισμα* (Σχόλια), σσ. 280-284.

⁸⁰ Β΄ Κορ. 13, 13.

⁸¹ Πρβλ. Γαλ. 4, 19. Βλ. και ευχή ακολουθίας του αγίου βαπτίσματος: “μόρφωσόν σου τόν Χριστόν...φύτευσον αὐτόν φύτευμα ἀληθείας...”. Βλ. *Ευχολόγιον το Μέγα*, σ. 138.

⁸² Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ήθικός* 9, SC 129, 236-238.

Παναγίου Πνεύματος καί τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ”⁸³, καθώς η σφραγίδα του Αγίου Πνεύματος δίνεται σε κάθε πιστό ήδη από εδώ, “έντεῦθεν ἤδη γνωστῶς”⁸⁴.

Ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας αναφέρει πως “καταχρίόμεθα μύρῳ κατά τόν καιρόν μάλιστα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, σύμβολον τοῦ μεταλαχεῖν ἁγίου Πνεύματος, τό χρίσμα ποιούμενοι”⁸⁵. Ο κάθε χριστιανός που έλαβε, κατά το μυστήριο του χρίσματος, τη “σφραγίδα τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος”, καλείται να ζήσει εν Πνεύματι, δηλαδή να αγωνισθεῖ για την πραγμάτωση των αιτημάτων που διατυπώνονται στην ευχή του μύρου: “Φύλαξον αὐτόν ἐν τῷ σῶ ἁγιασμῷ, βεβαίωσον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει, ρῦσαι ἀπό τοῦ πονηροῦ καί πάντων τῶν ἐπιτηδεύματων αὐτοῦ καί τῷ σωτηρίῳ σου φόβῳ ἐν ἀγνείᾳ καί δικαιοσύνῃ τήν ψυχήν αὐτοῦ διατήρησον”⁸⁶.

β) Η ενέργεια του Χρίσματος να ζήσει ο πιστός την ἐν Χριστῷ ζωή

Σύμφωνα με τον άγιο Νικολάο Καβάσιλα, στο έργο του “Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς”, ο άνθρωπος ο οποίος αναγεννήθηκε με το μυστήριο του βαπτίσματος και έλαβε τη νέα ἐν Χριστῷ ύπαρξη, βρίσκει την “ἐνέργεια” και την “κατάλληλη κίνηση” για την πραγματοποίηση της νέας ἐν Χριστῷ ζωῆς με το μυστήριο του ἁγίου χρίσματος⁸⁷. Επομένως δεν αρκεί μόνο ο άνθρωπος να γεννηθεῖ με το βάπτισμα, αλλά πρέπει να έχει και την ανάλογη ενέργεια και κίνηση, η οποία επιτυγχάνεται με το ἅγιο χρίσμα⁸⁸. Η ενέργεια του μυστηρίου του χρίσματος ἐγκείται στη μεταποίηση των οφθαλμών της ψυχῆς, ώστε να καταστούν υποδοχείς ικανοί να συλλαμβάνουν τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος, διά της οποίας βλέπεται από τους αξίους η Βασιλεία του Θεοῦ⁸⁹.

⁸³ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 2, SC 96, 252.

⁸⁴ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ήθικός* 5, SC 129, 116. Περισσότερες πληροφορίες για την προέλευση του ὀρου “σφραγίς”, βλ. Ιωάννη Κογκούλη, Χρήστου Οικονόμου, Παναγιωτή Σκαλτσή, *Το βάπτισμα*, σσ. 37-38.

⁸⁵ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις ὑπομνηματική εἰς τόν Προφήτην Ἡσαΐαν* 3, 1 P.G. 70, 561D.

⁸⁶ Γεωργίου Φίλια, *Το μυστήριο του χρίσματος*, σσ. 95-96.

⁸⁷ Βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 3, P.G. 150, 569A. “Οὕτω δέ πνευματικῶς συστάντας καί τοῦτον γεγεννημένους τόν τρόπον καί ἐνεργείας ἀκόλουθον ἄν εἴη τυγχάνειν, ἥ τοιαῦδε γεννήσει προσήκει, καί κινήσεως καταλλήλου. Καί τοῦτο ἡμῖν ἡ τελετή τοῦ θειοτάτου δύναται μύρου”.

⁸⁸ Βλ. Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 1, P.G. 150, 504A. “Ἡ χρίσις τοῦ μύρου τελειοῖ τόν γεγεννημένον τῇ τοιαύτῃ ζωῇ προσήκουσαν ἐνέργειαν ἐντιθεῖσα”.

⁸⁹ Πρωτ. Βασιλείου Θερμού, *Το ξεχασμένο μυστήριο: Εκκλησιολογικές συνέπειες του ἁγίου Χρίσματος*, σ. 240.

Το μυστήριο του χρίσματος, το οποίο δίδεται “πρός τελείωσιν”⁹⁰, ολοκληρώνει το βάπτισμα, εισάγοντας τον πιστό στη χάρη του Αγίου Πνεύματος, ενεργοποιώντας τις πνευματικές λειτουργίες του⁹¹. Ο βαπτιζόμενος εμπλουτίζεται με τις δωρεές και τα χαρίσματα “τοῦ ζωοποιοῦ καὶ παντουργοῦ Πνεύματος”⁹². Ο κάθε άνθρωπος έχει λάβει από τον Θεό το δικό του πνευματικό χάρισμα, προκειμένου να συνεισφέρει στη λειτουργία και στη ζωή του εκκλησιαστικού σώματος⁹³.

Επίσης, κατά τον άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο, στον κάθε άνθρωπο έχει χαρισθεί “τό κατ’ ἀξίαν δώρημα καὶ πλεονέκτημά γε, ὡς οἶδε μόνος ὁ Θεός, ὁ τῶν ἀπάντων κτίστης, εἰς τό χρησίμως ἐνεργεῖν ἐν τῷ βίῳ ἀρρήτως”⁹⁴. Εκείνο που καλείται στην πορεία της ζωής του να πράξει κάθε πιστός είναι να ενεργοποιήσει το χάρισμά του και να αναπτύξει αυτό για το οποίο πλάσθηκε από τον Δημιουργό του⁹⁵.

γ) Η πρόγευση της Βασιλείας του Θεού

Η σπουδαιότητα των χαρισμάτων, που λαμβάνει ο άνθρωπος με το μυστήριο του χρίσματος, βρίσκεται στην ταύτισή τους με τη Βασιλεία του Θεού, διότι ο βαπτισμένος και χρισμένος πιστός αναπνέει ήδη τη Βασιλεία του Θεού, η οποία “ἤγγικεν”⁹⁶. Αυτό μας το φανέρωσε ο Χριστός σε αρκετές περιπτώσεις: “εἰ δέ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ’ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ”⁹⁷.

⁹⁰ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Ἐξήγησις ὑπομνηματική εἰς τὸν προφήτην Ἰωήλ* 2, 32, P.G. 71, 373B. Σε άλλο του έργο, ο άγιος Κύριλλος κάνει αναφορά για “τό τῆς τελειώσεως χρίσμα”. *Εἰς τό κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιον* 7, P.G. 74, 49D.

⁹¹ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς* 3, P.G. 150, 569A. “Ἐνεργούς ποιεῖ τὰς πνευματικάς ἐνεργείας, τὸν μὲν ταύτην, τὸν δέ ἐκείνην, τὸν δέ πλείους, ὡς ἕκαστος πρὸς τό μυστήριον ἔχει παρασκευῆς”.

⁹² Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 14, SC 129, 432. Κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή και οι άγιοι “χωρίς τοῦ Πνεύματος οὐδέν παντελῶς ἐθεώρουν πνευματικόν”. *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις πρὸς Θαλάσσιον* 59, P.G. 90, 608C.

⁹³ Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 12, 8-11.

⁹⁴ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 54, SC 196, 238.

⁹⁵ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 221.

⁹⁶ Πρωτ. Βασιλείου Θερμού, *Το ξεχασμένο μυστήριο: Εκκλησιολογικές συνέπειες του ἁγίου Χρίσματος*, σ. 235. Πρβλ. *Μρκ.* 1, 15.

⁹⁷ *Μτθ.* 12, 28.

Το άγιο χρίσμα πιστοποιεί ότι κάποιος ανήκει στο “*σώμα Χριστού*”, την Εκκλησία⁹⁸. Κάθε βαπτισμένος και χρισμένος άνθρωπος μπορεί να αξιοποιήσει το “*ίδιον χάρισμα*” που έλαβε από το μυστήριο, χωρίς όμως να πει σε κάποιο άλλο μέλος της εκκλησιαστικής κοινότητας “*χρείαν σου ούκ έχω*”⁹⁹, διότι όλα τα μέλη έχουν το δικό τους χάρισμα και εργάζονται στο ίδιο “*γεώργιον*” του Θεού¹⁰⁰ για τη σωτηρία τους. Καθώς οι πιστοί ενεργοποιούν τα αγιοπνευματικά χαρίσματά τους, συνεισφέρουν στην οικοδομή και αύξηση ενός “*πολυμερούς σώματος*”, της Εκκλησίας, η οποία ως “*σώμα Χριστού*”, με την ποικιλία όλων των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος διαρθρώνεται, οργανώνεται, ζει και πορεύεται στην ιστορία έως εσχάτων “*πνευματοκινήτως*”¹⁰¹.

4. Θεία Ευχαριστία

Το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μνήσεως του ανθρώπου είναι το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Τα μυστήρια του αγίου βαπτίσματος και του χρίσματος δεν αρκούν από μόνα τους για να καταστεί “*ἄρτιος ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος*”¹⁰². Ο οντολογικός ανακαινισμός του ανθρώπου πραγματώνεται κατ’ αρχάς με τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος και στη συνέχεια διατηρείται και “*ωριμάζει*” με τη Θεία Ευχαριστία¹⁰³. Κι αυτό γιατί και η σωτηρία του κάθε χριστιανού δεν είναι

⁹⁸ Στην Ορθόδοξη Εκκλησία το μυστήριο του χρίσματος τελείται άπαξ και κανονικώς, δεν επαναλαμβάνεται. Παρόλα αυτά στην πράξη της Ορθοδόξου Εκκλησίας απαντάται η χρήση (αναμύρωση) με άγιο μύρο των ετεροδόξων και των πεπτωκότων που προσέρχονται σε αυτή. Βλ. περισσότερα Αρχιμ. Παύλου Μενεβίσογλου, *Τό Άγιον Μύρον ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ*, (Ανάλεκτα Βλατάδων 14), σσ. 204-211.

⁹⁹ *Α΄ Κορ.* 12, 21. Στην Εκκλησία υπάρχουν ποικίλα χαρίσματα και τα μέλη της, είτε είναι κληρικοί είτε λαϊκοί, είναι χαρισματούχοι. Βλ. περισσότερα, Nicolas Afanassief, *L’ Eglise du Saint-Esprit*, εκδ. Editions du Cerf, Paris 1975, σ. 44.

¹⁰⁰ *Α΄ Κορ.* 3, 9.

¹⁰¹ Βασιλείου Τσίγκου, *Εκκλησιολογικές θέσεις του αγίου Θεοδώρου του Στουδίτου. Αυθεντία και πρωτεία*, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 48.

¹⁰² *Β΄ Τιμ.* 3, 17.

¹⁰³ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 222.

κάποια στατική και στιγμιαία κατάσταση, αλλά έχει μία δυναμική, η οποία καρποφορεί και αυξάνεται με τη συμμετοχή του στα ιερά μυστήρια της Εκκλησίας¹⁰⁴.

Η θεία Λειτουργία αποτελεί τον κεντρικό άξονα της ορθοδόξου λατρείας¹⁰⁵. Η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας έχει ως κέντρο υπάρξεως, το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, το οποίο αποτελεί την καρδιά του εκκλησιαστικού σώματος. Όλα τα ιερά μυστήρια της Ορθοδόξου Εκκλησίας έχουν ως σημείο αναφοράς τη Θεία Ευχαριστία, η οποία συγκεφαλαιώνει ολόκληρη τη σωτηριώδη Οικονομία του Λόγου του Θεού. Γι' αυτό και δικαιολογημένα οι Πατέρες της Εκκλησίας χαρακτήρισαν το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας ως το “κεφαλαιωδέστερον μυστήριον”¹⁰⁶ της Εκκλησίας ή ως το μυστήριο του “ὅλου Χριστοῦ”¹⁰⁷.

α) Μυστήριο κοινωνίας του Χριστού και της Εκκλησίας

Στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας η Εκκλησία βλέπει την ανακεφαλαίωση του όλου Μυστηρίου του Χριστού και όχι απλώς ένα μέρος ή μία πτυχή του, καθώς εδώ έχουμε την ἐν Πνεύματι ἐνωση του Χριστού και των μελών του σώματός Του, της κεφαλής και του σώματος¹⁰⁸. Σύμφωνα με τον ἅγιο Ειρηναίο Λουγδούνου, η διδασκαλία μας είναι σύμφωνη με την Ευχαριστία και η Ευχαριστία με τη σειρά της επικυρώνει τη διδασκαλία μας¹⁰⁹. Η ἐν Χριστῷ ζωή του κάθε χριστιανού θεμελιώνεται στην ἄρρητη ἐνωσή του με τον Χριστό, η οποία πραγματοποιείται με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

¹⁰⁴ Βλ. Ανέστη Κεσελόπουλου, “Ο κόσμος στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας”, στον τόμο *Η Θεία Ευχαριστία*, Εισηγήσεις-Πορίσματα Ιερατικού Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 2003, σσ. 70-71.

¹⁰⁵ Βλ. Αρχ. Γεωργίου Καψάνη, “Η Θεία Ευχαριστία κέντρον της Ορθοδόξου Λατρείας”, στου ιδίου *Θέματα Εκκλησιολογίας και Ποιμαντικής*, Ἅγιον Όρος³ 1999, σσ. 35-49.

¹⁰⁶ Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἀντιρρητικός Α΄ κατά εἰκονομάχων* 10, P.G. 99, 340C. Βλ. και [Ιωάννου Δαμασκηνού], *Ἐπιστολή Πέτρου Μανσοῦρ πρὸς Ζαχαρίαν περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν*, P.G 95, 408C: “πᾶσαν πληροῖ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑπερφυᾶ οἰκονομίαν τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως”.

¹⁰⁷ Γεωργίου Φλωρόφσκυ, *Θέματα ορθοδόξου θεολογίας*, εκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Αθήνα² 1989, σ. 169.

¹⁰⁸ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 249.

¹⁰⁹ Βλ. Ειρηναίου Λυόνος, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδονύμου γνώσεως* 4, 18 P.G. 7, 1024B-1029C.

Η φανέρωση της Εκκλησίας στον κόσμο πραγματοποιήθηκε για να τελείται το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας¹¹⁰, να σώζει και να ανακαινίζει τον άνθρωπο, στρέφοντάς αυτόν προς την ευχαριστιακή διάσταση της ζωής του. Ζώντας οι χριστιανοί το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας γίνονται συνδαιτημόνες γαμήλιας τελετής και βασιλικού συμποσίου, όπου ο βασιλέας Χριστός, γεμίζοντας με κάθε αγαθό τις αισθήσεις των παρακαθημένων στους γάμους, παραμένει ο μόνος εσθιόμενος και πινόμενος¹¹¹. Έτσι όταν ο άνθρωπος ζει ευχαριστιακά, δηλαδή λειτουργικά, δέχεται από τον Θεό τον κόσμο, τη ζωή, την ύπαρξή του ως ευλογία και τα αντιδωρίζει ως *ευχαριστία*¹¹².

Σύμφωνα με τον καθηγητή Σεβ. Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, σε κάθε ευχαριστιακή σύναξη δεν έχουμε κάποιο επιμέρους τμήμα της Εκκλησίας, αλλά ολόκληρη την Εκκλησία, το όλο σώμα του Χριστού¹¹³. Η Θεία Ευχαριστία είναι “*το μυστήριον αυτής ταύτης της Εκκλησίας*”¹¹⁴, η οποία φανερώνεται ως “*σώμα Χριστού*”, γι’ αυτό δεν είναι υπερβολή αν πούμε πως η Θεία Ευχαριστία συνιστά την Εκκλησία, αλλά και η Εκκλησία τρέφεται από τη Θεία Ευχαριστία.

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το σώμα του Χριστού, διότι η Εκκλησία δεν μπορεί να υπάρξει, χωρίς και έξω από τη Θεία Ευχαριστία, αλλά βεβαίως και η Θεία Ευχαριστία δε νοείται εκτός της Εκκλησίας¹¹⁵. Στην Ορθόδοξη Εκκλησία η Θεία Ευχαριστία και η Εκκλησία συνδέονται και περιχωρούνται, γι’ αυτό και αποτελούν αλληλοπεριχωρούμενες και αλληλοπροσδιοριζόμενες πραγματικότητες¹¹⁶. Κάθε τι, που έχει σχέση με την Ευχαριστία έχει σχέση

¹¹⁰ Βλ. περισσότερα, Χρυσοστόμου Νάσση, *Η τελεσιουργία του μυστηρίου της Ευχαριστίας*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 154-165.

¹¹¹ Ανέστη Κεσελόπουλου, “Ο κόσμος στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας”, σσ. 78-79.

¹¹² Βασιλείου Τσίγκου, *Ο ανακαινισμός του ανθρώπου κατά τη δογματική διδασκαλία του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου*, σ. 249.

¹¹³ Βλ. περισσότερα Ιωάννου Ζηζιούλα, *Η ένότης της Εκκλησίας εν τη θεία Ευχαριστία καί τῷ Ἐπισκόπῳ κατά τούς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Αθήναι 1965, σσ. 189-190.

¹¹⁴ Γεωργίου Γαλίτη, *Intercommunio. Το πρόβλημα της μυστηριακής κοινωνίας μετά των ετεροδόξων εξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου. Βιβλική και εκκλησιολογική μελέτη*, Αθήναι 1966, σ. 50.

¹¹⁵ Βλ. περισσότερα Αθανασίου Γιέφτιτς, *Η εκκλησιολογία του Αποστόλου Παύλου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984, σσ. 126-128.

¹¹⁶ Μητροπ. Περγάμου Ιωάννου, “Θεία Ευχαριστία και Εκκλησία”, στον τόμο *Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας*, Πρακτικά Γ’ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2004, σσ. 25-26.

με την Εκκλησία, κάθε τι που έχει σχέση με την Εκκλησία έχει σχέση με την Ευχαριστία¹¹⁷.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας δεν απομονώνεται και δεν αυτονομείται από τον “*ὅλον θεσμόν*” της Εκκλησίας, γιατί δεν αρκεί μόνο η “*ευχαριστιολογία*”. Είναι απαραίτητο η Θεία Ευχαριστία να εδράζεται σε ολόκληρο το θεολογικό, ασκητικό, μυστηριακό και διοικητικό υπόβαθρο της Εκκλησίας.

Μπορεί τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος να εισάγουν και να εγκεντρίζουν τον άνθρωπο στην Εκκλησία, στο σώμα του Χριστού, αλλά κατά τον άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο “*οἰκειότερα καὶ ἀναγκαιοτέρα*” είναι “*ἡ μετάληψις τῆς σαρκὸς τοῦ Ἰησοῦ καὶ Θεοῦ καὶ τοῦ αἵματος τοῦ τιμίου αὐτοῦ*”¹¹⁸. Η είσοδος του κάθε ανθρώπου στο εκκλησιαστικό σώμα αποδίδεται με τον όρο *κοινωνία*. Αυτή η *κοινωνία* είναι τόσο μεταξύ των μελών του εκκλησιαστικού σώματος όσο και κυρίως με τον Χριστό, ο οποίος κατά τη λειτουργική ευχή είναι “*ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος*”¹¹⁹. Όπως ο Χριστός στον ίδιο τον Θεό Πατέρα Του “*καὶ προσφέρεται καὶ ἑαυτὸν προσφέρει*”, έτσι και σε όλους εμάς “*αὐτὸς τε προσφέρει καὶ αὐτὸς ἡμᾶς οὕτως δέχεται πάλιν*”¹²⁰.

Ο σκοπός της λειτουργικής συνάξεως επί το αυτό, δεν είναι άλλος παρά η τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, η “*μετάληψις τῶν ἁγιασμάτων*” και η κοινωνία των “*αἰώνιων ἀγαθῶν*”¹²¹, που είναι “*ἡ κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων, τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τοῦ τιμίου*”¹²².

β) Συμμετοχή στο μυστήριο της Θείας Ενανθρωπήσεως

Η μετάληψη της αχράντου σαρκός και του τιμίου αίματος του Χριστού εδράζονται στο γεγονός της ενανθρωπήσεως. Τρώγοντας αυτή τη σάρκα και πίνοντας αυτό το αίμα λαμβάνουμε μέσα μας “*ὅλον τὸν σαρκωθέντα Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν*

¹¹⁷ Αλεξάνδρου Σμέμαν, *Ευχαριστία* (μτφρ. Ανδρέα και Μαρίκας Χελιώτη), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2^η 1987, σ. 227.

¹¹⁸ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 10, SC 129, 292.

¹¹⁹ *Ευχὴ Θείας Λειτουργίας* Ιωάννου Χρυσοστόμου. Βλ. *Ιερατικόν*, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι 3^η 1987, σ. 87.

¹²⁰ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 58, SC 196, 296.

¹²¹ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 26, SC 113, 80. Πρβλ. *Α΄ Κορ.* 2, 9.

¹²² Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 5, SC 96, 412.

Ἰησοῦν τὸν Χριστόν”¹²³, σύμφωνα με όσα δίδαξε: “*Ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου τό αἷμα ἐν ἐμοί μένει κάγώ ἐν αὐτῷ*”¹²⁴.

Ο πιστός που μεταλαμβάνει το σώμα και το αίμα του Χριστού, ομολογεί την ενανθρώπιση, τον σταυρό και την ένδοξη Ανάστασή Του. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας βασίζεται εις το “*καταγγέλλειν τὸν θάνατον καί τήν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ἄχρις οὔ ἂν ἔλθῃ*”¹²⁵. Στη Θεία Ευχαριστία κάθε πιστός έχει μπροστά του και “θεωρεῖ” την εμπειρία της Αναστάσεως του Χριστού¹²⁶. Γι’ αυτό και, μετά τη μετάληψη του σώματος και του αίματος του Χριστού κατά τη συστολή των τιμίων δώρων, ο ιερέας απαγγέλλει το “*Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι*”, το οποίο απαγγέλλει και ο λαός τις Κυριακές μετά την ανάγνωση του αναστάσιμου εωθινού ευαγγελίου.

Το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως, η Θεία Ευχαριστία, αποκαλύπτει την Εκκλησία, ως σύναξη του λαού του Θεού επί το αυτό, στην οποία πραγματώνεται η κοινωνία κάθε πιστού με το σώμα και την κεφαλή του. Ο πιστός με τη συμμετοχή του στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας γίνεται μέτοχος της αιώνιου ζωής, καθώς ο απρόσιτος Λόγος, “*ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων*”¹²⁷, γίνεται προσιτός. Αυτή η εξαιρετική δυνατότητα της αληθινής ζωής συνοψίζεται στους λόγους του Κυρίου “*ἐάν μή φάγητε τήν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί πίνητε αὐτοῦ τό αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς*”¹²⁸. Κατά τον άγιο Συμεών τον Νέο Θεολόγο, η ζωή της αιώνιας Βασιλείας είναι ζωή των αχράντων μυστηρίων, αφού δι’ αυτών μπορεί να απεκδυθεί τη φθορά και να ενδυθεί την αφθαρσία, να αποβάλει τον θάνατο και να προσκολληθεί στη ζωή¹²⁹.

¹²³ Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 26, SC 174, 270.

¹²⁴ *Ιω.* 6, 56.

¹²⁵ Βλ. *Α΄ Κορ.* 11, 26. Βλ. *Ευχή Θείας Λειτουργίας* Μεγάλου Βασιλείου. Βλ. *Ιερατικόν*, σσ. 133-134.

¹²⁶ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 254.

¹²⁷ Βλ. *Ιω.* 6, 33.

¹²⁸ *Ιω.* 6, 53.

¹²⁹ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 44, SC 196, 94.

γ) Μυστήριο κοινωνίας με το Χριστό και χριστοποίησης του ανθρώπου

Ο Χριστός είναι ο άρτος, που δεν κατέβη μία φορά, αλλά “*ἀεί καί πάντοτε ἐπὶ τοὺς ἀξίους*” και κατεβαίνει “*καὶ νῦν καθ’ ὥραν*”¹³⁰, διότι στη Θεία Ευχαριστία υπάρχει πραγματική παρουσία του Χριστού, ως συνέπεια της μεταβολής των υλικών στοιχείων του άρτου και του οίνου σε σῶμα και αἷμα Χριστού¹³¹. Στο μυστήριο αυτό, σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, δεν έχουμε “συμβολική” κοινωνία του σώματος και του αἵματος του Χριστού¹³², αλλά αληθινή και πραγματική μετοχή στην αληθινή ζωή, που είναι ο Χριστός, και γινόμαστε ένα μαζί Του¹³³.

Στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας “*τίθεται*” ο άρτος και “*κενούται*” ο οίνος στο όνομα της σαρκός και του αἵματος του ενανθρωπήσαντος Χριστού. Τα υλικά στοιχεία του άρτου και του οίνου, που αποτελούν τα δώρα της Θείας Ευχαριστίας, γίνονται “*ἀληθῶς*” σῶμα και αἷμα Χριστού, “*ἐπελεύσει τοῦ Πνεύματος καὶ δυνάμει Ὑψίστου*”¹³⁴.

Με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, η χάρις του Αγίου Πνεύματος ανακαινίζει οντολογικά και μεταπλάσσει κάθε έναν από τους μετέχοντες πιστούς, “*ἐπὶ τό θεϊότερον ἀναλόγως ἑαυτῷ*”¹³⁵, διότι στο μυστήριο αυτό δεν μετέχουμε σε κάτι από τον Χριστό, “*ἀλλὰ Αὐτόν μετέχομεν*”¹³⁶. Δικαιολογημένα λοιπόν με την

¹³⁰ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 3, SC 122, 426.

¹³¹ Βασιλείου Τσιγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 255.

¹³² Η πατερική διδασκαλία απορρίπτει ως αιρετική τη γνώμη ότι η ένωση με τον Χριστό είναι συμβολική. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τήν πρός Ἐφεσίους ἐπιστολήν* 20, 3, P.G. 62, 139.

¹³³ Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἐξηγήσεις εἰς τόν Ἐκκλησιαστήν* 8, P.G. 44, 740A. “*διὰ τοῦτο ἐδώδιμον ἡμῖν ἑαυτόν προτίθησιν ὁ ἀεί ὢν, ἵνα ἀναλαβόντες αὐτόν ἐν αὐτοῖς ἐκεῖνο γενώμεθα, ὅπερ ἐκεῖνός ἐστι. Φησί γάρ ἡ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρωσίς καί τό αἷμά μου ἀληθῶς ἐστί πόσις*”· Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 4, 13, P.G. 1144-1148: “*ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταποιούνται εἰς σῶμα καί αἷμα Θεοῦ. Εἰ δέ τόν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι ὅτι διὰ Πνεύματος ἁγίου...ὁ δέ τρόπος ἀνεξερεύνητος...Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος τοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ (μὴ γένοιτο), ἀλλ’ αὐτό τό σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεωμένον*”. Βλ. και Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Ἀπολογία Α’*, P.G. 6, 428-429.

¹³⁴ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 14, SC 156, 270· *Ἠθικός* 3, SC 122, 428. Βλ. και Νικολάου Μεθώνης, *Πρός τοὺς διστάζοντας καί λέγοντας ὅτι ὁ ἱεουργούμενος ἄρτος οὐκ ἔστι σῶμα καί αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, P.G. 135, 513.

¹³⁵ Μαξίμου Ομολογητοῦ, *Μυσταγωγία Α’*, 24, P.G. 91, 704A

¹³⁶ Νικολάου Καβάσιλα, *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, 4, P.G. 150, 584D.

προσέλευσή μας στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας γινόμαστε “χριστοφόροι”, “σύσσωμοι”¹³⁷, “σύσσωμοι”, “σύναιμοι”, “συμμέτοχοι”, “κοινωνοί θείας φύσεως”, “συγκληρονόμοι”, “συγγενείς” και “κοινωνοί Χριστοῦ”, “σύζωοι” του Χριστού¹³⁸.

δ) Επιμέρους ανθρωπολογικές συνέπειες της ευχαριστιακής μετοχής

Η κοινωνία του σώματος και του αίματος του Χριστού καθαρίζει, ζωοποιεί, καθιστά εκ νέου “αγίους” και χωρίς αμαρτία τους μετέχοντες, οι οποίοι έχοντας τιμηθεί με το αυτεξούσιο δείχνουν ότι επιλέγουν το δρόμο του ανακαινισμού τους όχι με βία, αλλά με την προαίρεσή τους¹³⁹. Ο πιστός κάθε φορά που αξιώνεται να προσέρχεται στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, τρέφεται από τον Χριστό. Ο Χριστός αξιώνει τον κάθε πιστό πραγματικά να τον έχει στα χέρια του, να τρώει την σάρκα Του και να πίνει το πανάγιο αίμα Του¹⁴⁰.

Αν και ο Χριστός μερίζεται σε πολλά μέρη, είναι ένας και ο αυτός και παραμένει αμέριστος. Όπως αναφέρει ο απόστολος Παύλος, η θεότητα δεν κομματιάζεται: “οὐδέ γάρ μεμέρισται ὁλως ὁ Χριστός”¹⁴¹. Ο πιστός, όταν κοινωνεί

¹³⁷ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Εἰς τό κατά Ματθαῖον*, P.G. 96, 1409D: “Κοινωνία δέ, διά τό κοινωνεῖν ἡμᾶς δι’ αὐτῆς τῷ Χριστῷ, καί μετέχειν αὐτοῦ τῆς σαρκός τε καί θεότητος. Κοινωνεῖν δέ καί ἐνοῦσθαι καί ἀλλήλοις δι’ αὐτῆς. Ἐπειδή γάρ ἐξ ἑνός ἄρτου μεταλαμβάνομεν πάντες, ἐν σῶμα Χριστοῦ καί ἐν αἷμα, καί ἀλλήλων μέλη γινόμεθα, σύσσωμοι Χριστοῦ χρηματίζοντες”.

¹³⁸ Β’ Πέτρ. 1, 4. Εφ. 3, 6. Α’ Κορ. 10, 16. Βλ. επίσης Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατήχησεις* 4, 3, P.G. 33, 1100Α· Ιωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* 4, 13, P.G. 1153Α· Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 1, 3, SC 122, 202. “Ἐσθίοντες δέ τήν παναμώμητον αὐτοῦ σάρκα, τά θεῖα λέγω μυστήρια, σύσσωμοι αὐτοῦ καί συγγενεῖς ἐν ἀληθείᾳ ὁλοκλήρως γινόμεθα...Τοῦτο δέ γινόμενοι, ὅμοιοι αὐτῷ τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ καί Δεσπότη ἡμῶν κατά χάριν γινόμεθα, ἀνακαινιζόμενοι καί ἀνανεούμενοι τήν ψύχην, ἀφθαρτοποιούμενοί τε καί ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντες ἐξανιστάμενοι, αὐτόν δηλαδή τόν ὅμοιον ἡμῖν γενέσθαι καταξιώσαντα βλέποντες καί βλέπόμενοι ὑπ’ αὐτοῦ οἱ ἀξιοθέντες ὅμοιοι γενέσθαι αὐτῷ”.

¹³⁹ Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 5, SC 96, 412. Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατά τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 259. Στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας ο Χριστός βρίσκεται “ἄσωμάτως” σε σώμα, “συνακακιννόμενος ἡμῶν ταῖς οὐσίαις καί φύσεσιν ἀρρήτως καί θεοποιῶν ἡμᾶς ὡς συσώμους αὐτοῦ καί σάρκα ὄντας ἐκ τῆς σαρκός αὐτοῦ καί ὅσοι ἐκ τῶν ὁστέων αὐτοῦ”.

¹⁴⁰ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 20, SC 174, 114.

¹⁴¹ Βλ. Α’ Κορ. 1, 13. Πρβλ. Ευτυχίου Κωνσταντινουπόλεως, *Λόγος περί Πάσχα καί τῆς ἀγίας εὐχαριστίας*, P.G. 86 II, 2, 2393C: “Ὅλον οὖν ἅπας τό ἅγιον σῶμα καί τό τίμιον αἷμα τοῦ Κυρίου δέχεται, καὶ εἰ μέρος τούτων δέξεται· μερίζεται γάρ ἀμερίστως ἐν ἅπασι, διά τήν ἔμμιζιν. Καθώς καί σφραγίς μία πάντα τά ἐκτυπώματα αὐτῆς καί μορφώματα τοῖς μεταλαμβάνουσι μεταδίδωσι· καί μία μένει,

μία ελάχιστη μερίδα, από τον άγιο άρτο και το τίμιο αίμα, μεταλαμβάνει μέσα του ολόκληρο τον Χριστό¹⁴². Ο πιστός συμμετέχει στο μυστήριο ως διφυής ύπαρξη, με τις σωματικές και τις πνευματικές του αισθήσεις και “ένοῦται κατ’ ἄμφω τῷ διττῷ τὰς φύσεις Χριστῷ” γινόμενος κατά χάριν “σύσσωμος καί συγκοινωνός” της δόξας και της θεότητάς Του¹⁴³. Κάθε φορά που ο πιστός κοινωνεί του σώματος και του αίματος του Χριστού, έχει την πίστη¹⁴⁴ ότι λαμβάνει “ὅλον” τον Χριστό και ενώνεται μαζί Του, “ἀδιαιρέτως καί ἀσυγχύτως”,¹⁴⁵.

Ο βαπτισμένος πιστός, έχοντας σταθερή και ακλόνητη πίστη, μεταλαμβάνει του σώματος και του αίματος του Χριστού, διότι όταν η μετάδοση των αγιασμάτων δεν γίνεται αμελώς και αναξίως, αλλά αξίως και “πνευματικῶς”, τότε γίνεται γι’ αυτόν τροφή ουράνιος και ζωοποιός· μία διαρκής αγιαστική δωρεά του δεσπότη Χριστού¹⁴⁶. Η Θεία Ευχαριστία, όπως και το βάπτισμα, προϋποθέτουν την απόλυτη ταύτιση και πλήρη σύμπτωση του μετέχοντος με ολόκληρη την παράδοση και ζωή της Εκκλησίας, με την αλήθεια και την ακρίβεια της πίστεως¹⁴⁷.

καί μετά τήν μετάδοσιν οὐκ ἐλαττουμένη οὐδέ ἀλλοιουμένη πρός τὰ μετέχοντα, κἄν ἢ τῷ ἀριθμῷ πλείονα”. Βλ. Ἀκολουθία τῆς Θείας Μεταλήψεως, Ευχή Θ’: “Ἐγώ δέ ὁ ἐλεεινός, ὅλον σου τό Σῶμα τολμῶν δέξασθαι, μή καταφλεχθεῖν”. Περισσότερα βλ. Αρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, σσ. 88-89.

¹⁴² Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 1, 11, SC 122, 266. “Εἰς πολλά μερίζεται ἡ ἁγία αὐτοῦ σὰρξ καί μία ἐκάστη μερίς ἡ ἐξ αὐτοῦ ὅλος ἐκεῖνος πάλιν ἐστὶ”. Νικολάου Καβάσιλα, *Εἰς τήν θείαν Λειτουργίαν* 36, P.G. 150, 449C.

¹⁴³ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 2, 7, SC 122, 380. Σχετικά με το θέμα αυτό ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει ότι ο Χριστός ενώνεται προσωπικά με “ἕκαστον”, με τον κάθε πιστό, “συνανακρινῶν ἑαυτὸν διὰ τῆς τοῦ ἁγίου σώματος αὐτοῦ μεταλήψεως”. *Ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων* 1, 3, 38, στα *Συγγράμματα Γρηγορίου του Παλαμά*, επιμ. Π. Κ. Χρήστου, τ. Α’, Θεσσαλονίκη ²1988, σ. 449.

¹⁴⁴ Σχετικά με τη βεβαιότητα της πίστεως κατά την επιτέλεση της Θείας Ευχαριστίας, βλ. Γεωργίου Ν. Φίλια, “Επιμέρους θεολογικά θέματα στο έργο του Νικολάου Καβάσιλα *Εἰς τήν θείαν Λειτουργίαν*”, σσ. 230-232.

¹⁴⁵ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ὑμνος* 20, SC 174, 110-112.

¹⁴⁶ Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 3, SC 122, 428.

¹⁴⁷ Βλ. σχετικά Γρηγορίου Παλαμά, *Ἀναίρεσις γράμματος Ἱγνατίου Ἀντιοχείας*, στα *Συγγράμματα Γρηγορίου του Παλαμά*, επιμ. Π. Κ. Χρήστου, τ. Β’, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 627.

ε) Θεολογικές προϋποθέσεις μετοχής στη Θεία Ευχαριστία

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας εκφράζει και πραγματώνει την ενότητα της Εκκλησίας, διότι η μυστηριακή ενότητα βασίζεται στην αλήθεια της ορθοδόξου πίστεως. Η σύμπτωση και η συμφωνία των συμμετεχόντων σε θέματα πίστεως είναι απαραίτητη προϋπόθεση πριν από την ευχαριστιακή κοινωνία¹⁴⁸. Γι' αυτό ο ιερέας πριν τη θεία μετάληψη προτρέπει τους πιστούς να “*ὁμολογήσουν ἐν ὁμονοίᾳ*” την κοινή πίστη τους. Σε αυτή τη συνάφεια ο Θεοφύλακτος Βουλγαρίας αναφέρει ότι η ενότητα της πίστεως συνδέεται με την “*ὀρθοδοξία τῶν δογμάτων*” και “*τόν σύνδεσμον τῆς ἀγάπης*”¹⁴⁹.

Η ορθή και ακριβής ομολογία πίστεως οδηγεί στην αληθινή κοινωνία, κατά τη λειτουργική αίτηση, “*τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι*”¹⁵⁰. Επομένως η μυστηριακή ενότητα, η οποία εκφράζεται με τη Θεία Ευχαριστία, πρέπει να εδράζεται στη συνύπαρξη ορθόδοξης πίστεως (*ορθο-δοξίας*) και αντίστοιχης πράξης (*ορθο-πραξίας*)¹⁵¹.

Βασική προϋπόθεση για να συμμετάσχει ο πιστός στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας είναι η συμμετοχή του στα δύο πρώτα μυστήρια της χριστιανικής μυστήσεως, το άγιο βάπτισμα και το χρίσμα. Όμως, πριν την μετοχή του στη Θεία Ευχαριστία, είναι απαραίτητη η μετάνοια και η συγχώρηση, μέσω του μυστηρίου της ιεράς εξομολογήσεως. Ο κάθε πιστός εκκλησιοποιείται και ανακαινίζεται οντολογικά με τη συμμετοχή του στη Θεία Ευχαριστία, αφού πρώτα μετανοήσει και λάβει συγχώρηση. Από την άλλη πλευρά η μετάνοια του ανθρώπου μόνη της δεν ωφελεί τον πιστό, αν δεν καταλήγει στη θεία μετάληψη.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι η προσέλευση στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας προϋποθέτει συνεχή πνευματικό αγώνα, προετοιμασία και μετάνοια του πιστού, προκειμένου να μεταλαμβάνει των αχράντων μυστηρίων “*καθ’ ἐκάστην*”¹⁵² (εάν είναι εφικτό), “*ἀξίως ἢ μετὰ δακρύων*”¹⁵³.

¹⁴⁸ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 264.

¹⁴⁹ Βλ. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, *Εἰς τὴν πρός Ἐφεσίους 4, 13*, P.G. 124, 1088A.

¹⁵⁰ Βλ. *Ιερατικόν*, σ. 92 και 99.

¹⁵¹ Πρβλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Κατηχήσεις 4, 2*, P.G. 33, 456B. “Ὁ γὰρ τῆς θεοσεβείας τρόπος ἐκ δύο τούτων συνέστηκε, δογμάτων εὐσεβῶν καὶ πράξεων ἀγαθῶν, καὶ οὐτε τὰ δόγματα χωρὶς ἔργων ἀγαθῶν εὐπρόσδεκτα τῷ Θεῷ, οὐτε τὰ μὴ μετ’ εὐσεβῶν δογμάτων ἔργα τελούμενα προσδέχεται ὁ Θεός”.

¹⁵² Βλ. *Ἠθικός 10*, SC 129, 316.

Για την ένωση του πιστού με τον Χριστό απαιτείται ασκητικός αγώνας. Όταν ο πιστός μετέχει στη Θεία Ευχαριστία *“ἐν αἰσθήσει καὶ γνώσει καὶ θεωρίᾳ”*, τότε μετέχει αξίως, όποιος όμως κοινωνεί αναξίως των μυστηρίων, δεν *“λαμβάνει”* το θείο σώμα και το αίμα του Κυρίου *“ἄληπτον τό θεῖον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου γίνεται”*,¹⁵⁴. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητη η καρδιακή κάθαρση του πιστού πριν από τη θεία μετάληψη, αλλιώς αυτή δεν τον ωφελεί καθόλου.

Ο πιστός τρέφεται και παίρνει ζωή όταν μεταλαμβάνει το σώμα και το αίμα του Χριστού. Γι’ αυτό οι ανελλιπώς τον Χριστόν *“ἐσθίοντες οὐ τρέφονται μόνον, ἀλλά καὶ ζωοῦνται καὶ ζῶντες ὡς ἐκ νεκρῶν ἐξανίστανται”*,¹⁵⁵. Κάθε φορά που μετέχει ο πιστός στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, δεν έχει καμία αμφιβολία ότι *“ὁ ἄρτος οὗτος αἰσθητῶς μὲν ψωμός φαίνεται τοῖς μή ὑπὲρ τήν αἴσθησιν γενομένοις, νοερῶς δέ φῶς ἀχώρητόν ἐστι καὶ ἀπρόσιτον, οὕτω καὶ ὁ οἶνος φῶς καὶ αὐτός ὁμοίως, ζωή, πῦρ καὶ ὕδωρ ἐστὶ ζῶν”*,¹⁵⁶.

Ολόκληρη η λειτουργική ζωή της Εκκλησίας στο σύνολό της στρέφεται γύρω από τη Θεία Ευχαριστία και προς αυτή, κατευθύνεται διαρκώς, από την οποία παρέχεται η τροφή για να ζήσει ο κόσμος. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το γεγονός ότι, λίγο πριν από τη Θεία Κοινωνία, ο ιερέας τη στιγμή που υψώνει το τίμιο σώμα, εκφωνεί: *“τά ἅγια τοῖς ἁγίοις”*,¹⁵⁷, προκειμένου να δηλώσει ότι το σώμα και το αίμα του Χριστού είναι πράγματι ἅγια και προσφέρονται προς κοινωνία και αγιασμό¹⁵⁸ στους *“ἁγίους”*, στα μέλη της Εκκλησίας¹⁵⁹. Στην Εκκλησία όλοι οι πιστοί είναι εν

¹⁵³ Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κατήχησις* 4, SC 96, 314 και 370. Πρβλ. *Κατήχησις* 4, SC 96, 318.

¹⁵⁴ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ύμνος* 26, SC 174, 268.

¹⁵⁵ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ήθικός* 14, SC 129, 436-438.

¹⁵⁶ Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ήθικός* 14, SC 129, 440.

¹⁵⁷ *Ιερατικόν*, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι 1987, σ. 101. Βλ. περισσότερα Παναγιώτη Σκαλτσή, *“Πρόσχωμεν· τά ἅγια τοῖς ἁγίοις. Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός”*, *Εφημέριος* 63, 1, (2014), σσ. 8-9.

¹⁵⁸ Από τα δώρα της Θείας Ευχαριστίας δεν αγιάζονται μόνο οι ζώντες, αλλά και οι τεθνεώτες. Οι μερίδες των ζώντων και των τεθνεώτων βρίσκονται δίπλα δίπλα στο ἅγιο δισκάριο και ενώνονται με το σώμα και το αίμα του Χριστού. Βλ. περισσότερα, Γεωργίου Ν. Φίλια, *“Επιμέρους θεολογικά θέματα στο έργο του Νικολάου Καβάσιλα Εἰς τήν Θεῖαν Λειτουργίαν”*, σσ. 232-239.

¹⁵⁹ Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατά τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 269. Βλ. και Νικολάου Καβάσιλα, *Ερμηνεία τῆς Θεῖας Λειτουργίας*, 36, P.G. 150, 448CD.

δυνάμει *άγιοι*, οι οποίοι, όταν είναι καθαροί στην καρδιά¹⁶⁰, αξιώνονται να μεταλαμβάνουν των αγίων μυστηρίων καθημερινά, ώστε να γίνουν όντως άγιοι.

Όταν όμως ο πιστός εξαιτίας της πνευματικής του καταστάσεως εμποδίζεται και στερείται της μετοχής στα άχραντα μυστήρια και δεν βαδίζει προς την αγιότητα, όχι μόνο δεν αξιώνεται να ενωθεί με το πανάμωμο σώμα του Θεού, αλλά όντας σπλωμένος είναι δύσκολο να γίνει “*μέλος Χριστού*” και τελικά αποχωρίζεται από το υπόλοιπο εκκλησιαστικό σώμα. Ο πιστός με τη μετοχή του στη Θεία Κοινωνία ανακαινίζεται οντολογικά και αγιάζεται, διότι κοινωνεί με αυτόν που αναγνωρίζεται εμφαντικά ότι είναι ο “*Εἷς Ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός*”.

Το Άγιο Πνεύμα κατά το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας κατέρχεται προκειμένου να καταστήσει τον κάθε πιστό ικανό να μεταλάβει αξίως του σώματος και του αίματος του Χριστού, και έτσι δημιουργεί κοινωνία και ενότητα μεταξύ όλων των μελών του σώματος της Εκκλησίας.

στ) Ευχαριστιακή σύναξη και εσχατολογική προοπτική

Στο ιερό ποτήριο συνάγεται ολόκληρη η Εκκλησία και, σύμφωνα με τον ιερό Χρυσόστομο, το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας είναι “*σύνοδος*” ουρανού και γης, είναι σύναξη ανθρώπων, μαρτύρων και αγγέλων¹⁶¹. Η Θεία Ευχαριστία συνάγει, “*ἐκκλησιάζει*” τον Θεό με τους ανθρώπους, την κεφαλή με το σώμα, τον Χριστό με τα μέλη Του, και ταυτοχρόνως είναι εικόνα και κοινωνία των μελλόντων, αφού προτυπώνει τα έσχατα, την αναμενόμενη Βασιλεία του Θεού¹⁶². Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε όσα απαγγέλλει ο ιερέας στην *ευχή* της Αναφοράς στη Θεία Λειτουργία του ιερού Χρυσοστόμου: “*Μεμνημένοι τοίνυν τῆς σωτηρίου ταύτης ἐντολῆς, καί πάντων τῶν ὑπέρ ἡμῶν γεγεννημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριμέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καί ἐνδόξου πάλιν παρουσίας*”¹⁶³.

¹⁶⁰ Μτθ. 5, 8.

¹⁶¹ Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τήν Α΄ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν*, 27, 3, P.G. 61, 228. Βλ. επίσης και *Ὁμιλία εἰς τήν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου*, P.G. 50, 443.

¹⁶² Βλ. Συμεών Νέου Θεολόγου, *Ἠθικός* 3, SC 122, 424-426. Βλ. Βασιλείου Τσίγκου, *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τή δογματική διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, σ. 271. Βλ. περισσότερα Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικῆς Ζωῆς*, σσ. 58-59.

¹⁶³ *Ιερατικόν*, σ. 95.

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας είναι *μυστήριο ανάμνησης*, που ξεκινάει από το μυστήριο της Θείας Οικονομίας και φτάνει μέχρι και τη Δευτέρα Παρουσία. Αλλά και στην *εὐχή ἐν τῷ συστεῖλαι τὰ Ἅγια Δῶρα* στη Θεία Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου διαβάζουμε: “*Ἦνυσται καὶ τετέλεσται, ὅσον εἰς τὴν ἡμετέραν δύναμιν, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, τό τῆς σῆς οἰκονομίας μυστήριον· ἔσχομεν γάρ τοῦ θανάτου σου τὴν μνήμην· εἶδομεν τῆς Ἀναστάσεώς σου τὸν τύπον· ἐνεπλήσθημεν τῆς ἀτελευτήτου σου ζωῆς· ἀπηλαύσαμεν τῆς ἀκενώτου σου τρυφῆς· ἥς καὶ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι πάντας ἡμᾶς καταξιοθῆναι εὐδόκησον, χάριτι τοῦ ἀνάρχου σου Πατρός, καὶ τοῦ Ἁγίου καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος...*”¹⁶⁴. Ακόμη από αυτή την προετοιμασία της ιεράς προσκομιδῆς, όπως φαίνεται από την εικόνα του Αμνού και των μερίδων επί του δισκαρίου, υπάρχει σαφώς ένδειξη ότι εδώ συνάγεται ολόκληρη η Εκκλησία, επίγεια και στρατευομένη. Χαρακτηρίζεται και ως καθολικό μυστήριο, γιατί συγκεφαλαιώνει ολόκληρη τη Θεία Οικονομία κάθε φορά που τελεσιουργείται, καθώς έχουμε λειτουργική επανάληψη όλου του λυτρωτικού και σωτηριώδους έργου του Σωτήρος Χριστού¹⁶⁵. Κάθε φορά που τελείται η αναίμακτη θυσία¹⁶⁶, ο πιστός προσεγγίζει αρρήτως το μυστήριο του Χριστού, ο οποίος σταυρώθηκε και θυσιάστηκε. Αυτή η θυσιαστική αγάπη του Χριστού είναι το σημείο αναφοράς και το πρότυπο κάθε πιστού. Θα μπορούσε ίσως να λεχθεί ότι κάθε Θεία Λειτουργία καθιστά παρούσα, επίκαιρη και δραστική κατά αναίμακτο τρόπο, μέσα στις ιστορικές

¹⁶⁴ *Ιερατικόν*, σ. 145.

¹⁶⁵ Αρχιμ. Χριστοφόρου Σταυροπούλου, *Η Θεία Ευχαριστία Μυστήριο Μυστηρίων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 1994, σσ. 47-48.

¹⁶⁶ Η Θεία Ευχαριστία ως “αληθινή θυσία” δεν είναι η “φυσική επανάληψη” της θυσίας του Κυρίου, αλλά η μυστηριακή επανάληψή της. Βλ. Γεωργίου Ν. Φύλια, “Επιμέρους θεολογικά θέματα στο έργο του Νικολάου Καβάσιλα *Εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*”, σ. 259. Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους*, Ὁμιλία ΙΖ’, 3, P.G. 63, 131. “Ὡςπερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἐν σῶμά ἐστι καὶ οὐ πολλά σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία. Ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τὴν θυσίαν τὴν καθαίρουσαν ἡμᾶς προσεنعγκών. Ἐκείνην προσφέρομεν καὶ νῦν, τὴν τότε προσενεχθεῖσαν, τὴν ἀνάλωτον”. Ο ἅγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος, αναφερόμενος στη Θεία Ευχαριστία, έκανε λόγο για “φρικωδεστάτη θυσία” (*Περὶ Ἱερωσύνης* 3, 4, P.G. 48, 682) πάνω στο θυσιαστήριο, όπως είναι η τράπεζα που έχει τον αμνό και βλέπει κανείς “τό πρόβατον τό ἐσφαγμένον” (*Περὶ Ἱερωσύνης* 3, 4, P.G. 48, 642). Κατά τον ἅγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, η Θεία Ευχαριστία “εἶναι θυσία ἀληθής καὶ προσφορά τελεία, ἐν ᾗ ὁ αὐτός ἐστι Χριστός καὶ θύτης καὶ θῦμα καὶ ὁ τὴν θυσίαν σὺν τῷ Πατρὶ προσδεχόμενος· καὶ ἱερεὺς καὶ ἱερεῖον· καὶ προσφέρων καὶ προσφερόμενος, καὶ πρὸς ὃν ἡ προσφορά γίνεται”. Νικοδήμου Αγιορείτου, *Ὁμολογία πίστεως, ἥτοι ἀπολογία δικαιοσύνης*, Βενετία 1819, σ. 79. Βλ. Παναγιώτη Σκαλτσή, “Ευχαριστία και θυσία”, στο *Λειτουργικές Μελέτες II*, σσ. 101-118.

συνθήκες της τελέσεώς της, την άπαξ προσφερθείσα αιματηρή και απολυτρωτική θυσία του Χριστού. Επομένως μπορούμε να πούμε πως με το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυστήσεως, το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, δίνεται η δυνατότητα στον κάθε χριστιανό όχι μόνο να βρει τον αληθινό άνθρωπο, αλλά και να γίνει καινός ἐν Χριστῷ άνθρωπος¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Κατά τον άγιο Ιγνάτιο Αντιοχείας όταν ο πιστός γίνει μιμητής του πάθους του Χριστού, τότε “ἐκεῖ παραγενόμενος ἄνθρωπος ἔσεται”. *Πρός Ρωμαίους* 6, P.G. 5, 693A.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

1. Η σύγχρονη πραγματικότητα περί μυστηρίων στη λειτουργική πράξη της Εκκλησίας

α) Βάπτισμα - Χρίσμα

Η σύγχρονη πραγματικότητα για τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος στη λειτουργική πράξη της Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν φαίνεται να συμβαδίζει με τις ίδιες προϋποθέσεις που τελούνταν κατά τους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού. Το γεγονός αυτό οφείλεται σε ποικίλους λόγους, ο σημαντικότερος εκ των οποίων είναι και η αποσύνδεση των μυστηρίων του βαπτίσματος και του χρίσματος από το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυστικής, τη Θεία Ευχαριστία.

Η σύγχρονη πραγματικότητα περί των ιερών μυστηρίων του βαπτίσματος και του χρίσματος δεν είναι ίδια, όπως μερικούς αιώνες πιο πριν. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ότι το μυστήριο του βαπτίσματος τείνει να αποτελέσει μία ιδιωτική υπόθεση της οικογενείας του βαπτιζομένου και όχι ολόκληρης της εκκλησιαστικής κοινότητας. Αυτό και μόνο το στοιχείο αρκεί για να κατανοηθεί πόσο πολύ μεγάλη μετατόπιση του ενδιαφέροντος έχει δεχθεί το μυστήριο της ενσωμάτωσης του ανθρώπου στο σώμα του Χριστού, την Εκκλησία.

Η αποκοπή του μυστηρίου του αγίου βαπτίσματος από τη φυσική του σύνδεση και τελετουργία του συναπτά με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και η τέλεσή του ευκαίρως ακαίρως οποιαδήποτε ημέρα και ώρα, προκάλεσε ορισμένες παρενέργειες. Παράδειγμα η ακολουθία του αγίου βαπτίσματος σήμερα ομοιάζει περισσότερο με ένα κοινωνικό γεγονός επιδείξεως, παρά με όσα αφορούν το μυστήριο ενσωμάτωσης ενός νέου μέλους στην οικογένεια της Εκκλησίας.

Ένας άλλος εξίσου σοβαρός λόγος για τη διαφοροποίηση της λειτουργικής πράξης του βαπτίσματος είναι η καθιέρωση του νηπιοβαπτισμού. Όπως ήδη αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, ο νηπιοβαπτισμός γενικεύθηκε τον ΣΤ΄ αιώνα σε μία προσπάθεια να ταυτιστεί η πνευματική αναγέννηση με τη φυσική γέννηση, αν και μαρτυρείται πολύ πιο νωρίς. Σε αντίθεση με τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, που προηγούνταν η κατήχηση και ακολουθούσε το βάπτισμα, σήμερα συμβαίνει το αντίθετο. Συγκεκριμένα “η απουσία οποιασδήποτε προ του βαπτίσματος θεσμοθετημένης πνευματικής προετοιμασίας επηρεάζει αρνητικά τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες τελείται σήμερα το ίδιο το μυστήριο”¹.

Στις ημέρες μας ο ιερέας καλείται σε συγκεκριμένα χρονικά πλαίσια να διαβάσει την κατήχηση, την απόταξη, την σύνταξη, τις ευχές για τον αγιασμό του ύδατος, να βαπτίσει τον υποψήφιο προς το άγιο βάπτισμα, να τον χρίσει με το άγιο μύρο διαβάζοντας τη σχετική ευχή, να προχωρήσει στην ευχή της *απόλωσης* και της *τριχοκουρίας*, να του παραδώσει τον επιστήθιο σταυρό και την αναμμένη λαμπάδα, να κάνει την περιφορά μαζί με τον ανάδοχο και τον νεοφώτιστο γύρω από την κολυμβήθρα, να διαβάσει τον Απόστολο και το Ευαγγέλιο, τις ευχαριστήριες ευχές και να κάνει την απόλυση. Αυθορμήτως προκύπτει το ερώτημα κατά πόσον φτάνουν τριάντα, σαράντα ή και πενήντα λεπτά της ώρας για όλα αυτά προκειμένου να λάβει ένας νέος άνθρωπος το χάρισμα της υιοθεσίας και να ενταχθεί ως νέο μέλος στην εκκλησιαστική κοινότητα;

Σήμερα, αν και προηγείται του βαπτίσματος η ακολουθία της κατηχήσεως, η απόταξη του Σατανά και η σύνταξη με τον Χριστό στο νάρθηκα του ναού, την κύρια ευθύνη για τη μύηση του νεοβαπτισθέντος βρέφους αναλαμβάνει ο ανάδοχος, ο οποίος καλείται να διδάξει στο νέο μέλος της Εκκλησίας τις αλήθειες της ορθοδόξου πίστεως όταν αυτό ενηλικιωθεί. Περισσότερο να σημειωθεί ότι παρατηρείται συχνά η εκλογή του αναδόχου από τους γονείς να βασίζεται σε κοινωνικά κριτήρια, παρά στο ενδιαφέρον τους να είναι ο ανάδοχος γνώστης της ορθοδόξου πίστεως, ο οποίος θα μυήσει το παιδί τους στην έν Χριστῷ ζωή. Αποτέλεσμα αυτού είναι στις περισσότερες περιπτώσεις μετά το βάπτισμα να μην υπάρχει κάποια συνέχεια στην κατήχηση του νεοβαπτισθέντος. Συχνότατα η μέριμνα του αναδόχου εστιάζεται στο

¹ Δημητρίου Τζέρπου, “Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη”, στον τόμο *Το Άγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, Αθήνα 2003, σ. 186 κ. εξ.

έθιμο, σύμφωνα με το οποίο οφείλει να πάει στην Εκκλησία τρεις φορές το βαπτιστήρι του προκειμένου να το κοινωνήσει, χωρίς να υπάρχει συνέχεια.

Στο πλαίσιο της σύγχρονης εκκοσμικευμένης κοινωνίας το μυστήριο του βαπτίσματος τείνει να εξελιχθεί σε ιδιωτική (πλέον) υπόθεση της οικογενείας. Στο φαινόμενο της εξατομικευμένης τέλεσης των μυστηρίων το βάπτισμα δεν δίνει τη δυνατότητα στην εκκλησιαστική κοινότητα-ενορία να συμμετάσχει σε αυτό και να προσευχηθεί για τον νεοβαπτισθέντα². Αλλά και η εμπορευματοποίηση που παρατηρείται σε όλα τα επίπεδα είναι γεγονός ότι επηρεάζει την τέλεση των μυστηρίων της Εκκλησίας, όπως στην περίπτωση μας του βαπτίσματος³.

Με την πάροδο των αιώνων και τη νοοτροπία που καλλιεργείται τελευταία ο νηπιοβαπτισμός εκτόπισε τις προηγούμενες βαπτισματικές πρακτικές και κατέληξε να είναι ένα μυστήριο αποκομμένο από τη Θεία Ευχαριστία. Πλέον δεν υφίσταται εντατική κατήχηση προς τον υποψήφιο για το άγιο βάπτισμα λόγω ηλικίας και ως εκ τούτου δεν υπάρχει και η προβαπτισματική νηστεία.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία που παρατηρούνται, τελευταία, κατά την τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος, όπως έχουν σχεδόν επικρατήσει να τελείται στην Ελλάδα, χωρίς να θέλουμε να εξωραϊσούμε ή να κατακρίνουμε τη σύγχρονη λειτουργική πράξη γι' αυτό το μυστήριο. Αφού “τακτοποιηθούν” τα διαδικαστικά για την βάπτιση (εύρεση ναού, ώρας και ημέρας για τη βάπτιση, προσκλητήρια, στολισμός, βαπτισματικά ρούχα και σταυρός), φτάνει η ευλογημένη στιγμή της ένταξης του υποψηφίου προς το άγιο βάπτισμα, για να ενσωματωθεί στο εκκλησιαστικό σώμα και να αποκτήσει την ταυτότητα του χριστιανού.

² Πριν από μερικές δεκαετίες εμφανίστηκαν τα προσκλητήρια βαπτίσεως, τα οποία πληροφορούν τους καλεσμένους για την ημέρα, την ώρα και τον ναό τέλεσης της βάπτισης.

³ Οι γονείς καλούνται να επιλέξουν το προσκλητήριο βάπτισης του παιδιού τους έχοντας τη δυνατότητα να γράψουν μέσα σε αυτό ότι επιθυμούν, ακόμα και αν αυτό που θα γράψουν υποβιβάζει το ίδιο το μυστήριο. Οι έμποροι βαπτιστικών ειδών μαζί με τα προσκλητήρια προωθούν και πολλά άλλα είδη, όπως παστάκια, catering, παιχνιδάκια, γλυφιτζούρια, μπαλόνια, κούκλες και άλλα πολλά που όχι μόνο δεν συνδέονται θεολογικά ή τυπολογικά με το άγιο βάπτισμα, αλλά περισσότερο στοχεύουν να καταντήσουν όσα περιβάλλουν την τέλεση του μυστηρίου του αγίου βαπτίσματος σε παιδικό πάρτι! Αναμφισβήτητα ο υπερβολικός στολισμός της Εκκλησίας και της κολυμβήθρας με τούλια, λουλούδια, φηγούρες από cartoons και ότι άλλο μπορεί να φανταστεί το ανθρώπινο μυαλό, δεν έχει καμία σχέση με το μυστήριο του βαπτίσματος που πρόκειται να τελεσθεί.

Την ημέρα και την ώρα που έχει ορισθεί η βάπτισμα, προσέρχονται οι γονείς μαζί με το αβάπτιστο τέκνο τους, ο ανάδοχος, οι φίλοι και οι συγγενείς προκειμένου να προσευχηθούν για το νέο μέλος της Εκκλησίας. Δυστυχώς υπάρχει η λανθασμένη αντίληψη ότι με το μυστήριο του βαπτίσματος δίνεται το όνομα στο βρέφος και όχι με την *“ευχή εἰς τό κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον ὄνομα τῇ ὁγδόῃ ἡμέρᾳ ἀπό τῆς γεννήσεως αὐτοῦ”*. Ἐτσι παρατηρεῖται το φαινόμενο οι παπούδες, οι γιαγιάδες και οι λοιποὶ συγγενεῖς να αντιδρῶν ποικιλοτρόπως ὅταν ακοῦν το ὄνομα που λέει ο ιερέας και δεν συμφωνοῦν με αὐτό, το οποίο ἔχει ἤδη δώσει ο ιερέας κατὰ την ὁγδοὴ ἡμέρα γέννησης του παιδιοῦ. Αντί ἄλλων ονομάτων καλὸ θα ἦταν να δίνουν οι γονεῖς στο παιδί τους ὄνομα εορταζομένου αγίου της Εκκλησίας⁴.

Ἡ κατήχηση σήμερα τελεῖται στο νάρθηκα του ναοῦ και ἡ διάρκειά της δεν υπερβαίνει τα δέκα λεπτά της ὥρας. Ο ιερέας ἐμφυσά στο πρόσωπο του υποψηφίου και τον σφραγίζει με το δεξιὸ χέρι σταυροειδῶς τρεῖς φορές στο μέτωπο, στο στόμα και στο στήθος. Ἐπειτα ἔχει ἐπικείμενο το δεξιὸ του χέρι στο κεφάλι του προσερχομένου, το οποίο συμβολίζει την προστασία του Θεοῦ και ἀκολουθεῖ ἡ ευχή *“εἰς τό ποιῆσαι κατηχούμενον”*, με την οποία αὐτὸς εἰσέρχεται στην τάξη των κατηχουμένων, ἐγγράφεται στο βιβλίο της ζωῆς και μπορεῖ πλέον να συμμετέχει στη Θεία Λειτουργία (Λειτουργία των κατηχουμένων).

Στη συνέχεια της κατήχησης ἀκολουθοῦν οι τρεῖς ἐξορκισμοὶ ἢ ἀφορκισμοὶ, οι οποίοι δεν αποτελοῦν ἀνώδυνο ἔργο, καθὼς, ὅπως ο κατηχούμενος, ἔτσι και ο ιερέας που ἐξορκίζει ἐρχεται σε πάλῃ σῶμα με σῶμα με τις σατανικὲς δυνάμεις, που ἐμφωλεύουν σε κάθε αβάπτιστο ἄνθρωπο (ἀκόμα και αν αὐτό εἶναι νήπιο). Ο κατηχούμενος ἢ ο ανάδοχος ἐμφυσοῦν και πτύουν τον Σατανά. Αφοῦ διαβαστοῦν οι ἐξορκισμοὶ ο ιερέας ἐμφυσά το στόμα, το μέτωπο και το στήθος του κατηχουμένου σφραγίζων και λέγων ἐκ τρίτου: *“ἐξέλασον ἀπ’ αὐτοῦ πᾶν πονηρόν καί ἀκάθαρτον πνεῦμα, κεκρυμμένον καί ἐφολεῖον αὐτοῦ τῇ καρδίᾳ”*.

⁴ Δημητρίου Τζέρπου, “Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ἐνοριακὴ πράξη”, σ. 194.

Ακολουθεί η απόταξη (στροφή προς δυσμάς), η σύνταξη (στροφή προς ανατολάς) και η Ομολογία της πίστεως (με την απαγγελία του *Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν...*). Μετά και την Ομολογία της πίστεως ολοκληρώνεται η κατήχηση του προσερχομένου και όλοι κατευθύνονται προς τον κυρίως ναό, στο μέσο του οποίου βρίσκεται η κολυμβήθρα, μέσα στην οποία θα αναγεννηθεί ένας ακόμα χριστιανός.

Ο ιερέας, ενδεδυμένος επιτραχήλιον και φελώνιον χρώματος λευκού, λαμβάνει το θυμιατό και αφού θυμιάσει κυκλικά την κολυμβήθρα, προσκυνεί και ξεκινά την ακολουθία του αγίου βαπτίσματος. Ακολουθούν τα *Ειρηνικά*, στα οποία ο ιερέας εύχεται ο βαπτιζόμενος να *αζιωθεί να γίνει μέτοχος της αφθάρτου βασιλείας*, όπως επίσης και *το ύδωρ να αναδειχθεί αποτρόπαιον πάσης επιβουλής ορατών και αοράτων εχθρών*, να *καταπεμφθεί σε αυτό η χάρη της απολυτρώσεως*, η *ευλογία του Ιορδάνου* και να *καταφοιτήσει σε αυτό η καθαρτική της υπερουσίας Τριάδος ενέργεια*. Σε κάθε αίτηση διατυπώνεται συμπυκνωμένη ολόκληρη η θεολογία του μυστηρίου του βαπτίσματος. Δυστυχώς σήμερα είναι λίγοι όσοι ακούνε αυτές τις αιτήσεις και πολύ λιγότεροι όσοι τις κατανοούν.

Στη συνέχεια ο ιερέας αφού διαβάσει μυστικώς μία *ευχή*⁵, λέει μεγαλοφώνως και μετά φόβου Θεού την *ευχή* “*Μέγας εἶ, Κύριε, καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου...*”. Ο ιερέας εμφυσά το ύδωρ τρεις φορές και σφραγίζει τη δεξιά τρίτον και επεύχεται λέγων: “*Συντριβήτωσαν ὑπὸ τὴν σημείωσον τοῦ τύπου τοῦ τιμίου Σταυροῦ σου πᾶσαι αἱ ἐναντίαι δυνάμεις...*”.

Μετά το *Ειρήνη πάσι* ο ιερέας εμφυσά το δοχείο του ελαίου και σφραγίζει αυτό με το χέρι του τρεις φορές, λέγοντας το “*Δέσποτα, Κύριε, ὁ Θεός τῶν Πατέρων ἡμῶν...*”. Λέγοντας το *Πρόσχωμεν*, ο ιερέας λαμβάνει το δοχείο του ελαίου και τρεις φορές καταχέει από αυτό στην κολυμβήθρα, ποιῶν τρεις σταυρούς και ψάλλοντας σε κάθε σταυρό το Αλληλούια (γ’).

Σε αυτό το σημείο ο προσερχόμενος προς το άγιο βάπτισμα χρίεται από τον ιερέα⁶ με *έλαιον αγαλλιάσεως*⁷ στα μέρη του σώματος. Αφού ο ανάδοχος χρίσει σε όλο το σώμα τον προσερχόμενο με έλαιο, ο ιερέας βαπτίζει αυτόν, βλέποντας προς ανατολάς. Η βάπτισμα γίνεται με τριττή κατάδυση στο όνομα του Πατρός, του Υιού

⁵ “*Ὁ εὐσπλαγχνὸς καὶ ἐλεήμων Θεός...*”.

⁶ Ο ιερέας λαμβάνει εκ του αγίου ελαίου διά των τριῶν δακτύλων της δεξιάς και ποιεί Σταυροῦ τύπον ἐπὶ του μετώπου, του στήθους και των μεταφρένων του βαπτιζομένου.

⁷ Εφόσον ό,τι καλύτερο έχουμε το προσφέρουμε στον Θεό, ακόμα και το λάδι με το οποίο χρίεται ο προσερχόμενος από τον ανάδοχο πρέπει να είναι καθαρό και όχι κάποιο σύνθετο μίγμα.

και του Αγίου Πνεύματος και σε κάθε πρόσρηση ο ιερέας βυθίζει ολόκληρο τον βαπτιζόμενο μέσα στο ύδωρ επαναλαμβάνοντας κάθε φορά ολόκληρη τη φράση “*Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ...εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*”. Στη συνέχεια τον εξάγει από το ύδωρ και ο λαός ή ο ψάλτης απαντούν με το *Αμήν*.

Κατόπιν αυτών ο βαπτιζόμενος έχει πλέον ενσωματωθεί στο “*σῶμα Χριστοῦ*”, καθώς μόλις έχει γίνει πλήρες μέλος της Εκκλησίας, γεγονός που σημαίνει ότι αποκτά το δικαίωμα συμμετοχής και στα υπόλοιπα μυστήρια της Εκκλησίας. Ακολουθως λαμβάνει τον βαπτιζόμενο ο ανάδοχος, ο οποίος έχει απλωμένο στα χέρια του ένα λευκό σινδόνιο, και τον δέχεται. Τη στιγμή αυτή ψάλλεται ο 31^{ος} ψαλμός “*Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι*” και ακολουθεί η *ευχή του αγίου μύρου*.

Μετά το μυστήριο του βαπτίσματος ακολουθεί το δεύτερο μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως, το μυστήριο του αγίου χρίσματος, με το οποίο ο βαπτιζόμενος λαμβάνει τη *σφραγίδα της δωρεάς του αγίου και παντοδυνάμου, και προσκυνητοῦ Πνεύματος*. Μετά την ευχή ο ιερέας χρίει τον νεοβαπτισθέντα με το άγιο μύρο, ποιών τον τύπο του Σταυρού επί του μετώπου, των οφθαλμών, των μυκτήρων, του στόματος, των δύο ὠτων, του στήθους, των χειρών και των ποδών, επαναλαμβάνοντας τη φράση: “*Σφραγίς δωρεάς Πνεύματος Αγίου*”⁸.

Ακολουθως ο ιερέας ενδύει τον βαπτιζόμενο με τον χιτώνα της δικαιοσύνης και ψάλλεται σε ήχο *πλάγιο δ’* το τροπάριο *Χιτώνα μοι παράσχου φωτεινόν*⁹. Ο ιερέας αφού νίψει τα χέρια του, θυμιάζει την κολυμβήθρα, περιερχόμενος γύρω από αυτή μετά του αναδόχου, ο οποίος κάθεται απέναντί του και κρατάει το νεοφώτιστο βρέφος. Αν τελείται βάπτισμα ενηλίκων, ο νεοβαπτισθείς στέκεται μόνος του ενώπιον του ιερέως. Τη στιγμή αυτή ψάλλεται σε ήχο *α’* το *Ὅσοι εἰς Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε, Ἀλληλούια*.

⁸ Δυστυχώς το δεύτερο μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως, το άγιο χρίσμα, περνάει απαρατήρητο από τους παρευρισκομένους, με αποτέλεσμα να μην καταλαβαίνει κάποιος τι γίνεται όταν χρίεται με το άγιο μύρο ο βαπτιζόμενος. Αρκετοί ιερείς μεταφέρουν την τριχοκουρία μετά το χρίσμα, για λόγους συντομίας χρόνου και διαβάζουν την ευχή της τριχοκουρίας κατά τη διάρκεια ένδυσης του βρέφους, αντί να διαβάζουν την ευχή της τριχοκουρίας μετά τις ευχές της απολούσεως.

⁹ Ο χιτώνας αυτός έχει επικρατήσει να δίνεται από τον ιερέα στον ανάδοχο ή στη μητέρα του βρέφους που έχει βαπτισθεί, προκειμένου ο ιερέας να συνεχίσει την ακολουθία και να υπάρξει χρόνος ώστε το νέο μέλος να ενδυθεί τον χιτώνα και τα βαπτιστικά ενδύματα.

Στη συνέχεια έπεται ο Απόστολος και το Ευαγγέλιο, οι ευχές της απολούσεως και η ευχή της τριχοκουρίας. Η ακολουθία του αγίου αγίου βαπτίσματος φτάνει στο τέλος της με το “*Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεός...*” που εκφωνεί ο διάκονος και με την απόλυση που κάνει ο ιερέας. Σε αυτό το τελετουργικό πλαίσιο τοποθετούνται τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος τον 21^ο αιώνα, όπου πλέον έχει μειωθεί ή μετατοπισθεί η σημασία και η σπουδαιότητά τους ως δύο μεγάλα γεγονότα, που δεν συμμετέχει η εκκλησιαστική κοινότητα αλλά μετατράπηκαν σε ιδιωτική τελετή.

Όσα παραθέσαμε παραπάνω περιγράφουν τη σύγχρονη πρακτική γύρω από την τελετουργία του μυστηρίου του αγίου βαπτίσματος και του χρίσματος. Επίσης εμφανίζονται συχνά πολλές περιπτώσεις στις οποίες οι ευχές μεταφέρονται, τα τροπάρια ψάλλονται σε λάθος στιγμές, οι καταβασίες παραλείπονται και, σε συνάρτηση με πολλά άλλα άτοπα, υποβαθμίζεται ή ακόμη χάνεται ολόκληρη η “λογική” που διέπει την τελετουργία του μυστηρίου του βαπτίσματος, το οποίο μετατρέπεται σε μία συνηθισμένη τελετή ή μία τυπική διαδικασία, χωρίς θεολογικό περιεχόμενο και σημασία για τους μετέχοντες. Μπορεί όσα αναφέρθηκαν σχετικά με τη σύγχρονη πραγματικότητα να θεωρούνται υπερβολικά ή ασυνήθιστα, αλλά δυστυχώς φθάνουμε συχνά να υποστηρίζουμε ότι οι εξαιρέσεις από όσα μέχρι τώρα προαναφέρθηκαν είναι ελάχιστες.

β) Θεία Ευχαριστία

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, ως εικόνα και πρόγευση των εσχάτων και της Βασιλείας του Θεού, αποτελεί την καρδιά της θείας λατρείας της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μύσεως, η Θεία Ευχαριστία, συστάθηκε και καθιερώθηκε από τον Ιησού Χριστό και ασφαλώς θα συνεχίζει να τελείται.

Αναμφίβολα το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας σήμερα δεν τελείται κάτω από τις ίδιες συνθήκες (εξωτερικές) που τελούνταν στην πρώτη Εκκλησία, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι μειώνεται στο ελάχιστο η σπουδαιότητά του. Ήδη από τους πρώτους μεταποστολικούς αιώνες η αναίμακτη θυσία δεν τελείται πλέον μέσα σε σπίτια και πάνω από τάφους αγίων, αλλά σε ναούς. Μέσα σε αυτούς τελείται όχι μόνο η Θεία Ευχαριστία, αλλά και άλλα μυστήρια και ακολουθίες της Εκκλησίας.

Πάνω στην Αγία Τράπεζα κάθε ναού, κατά τη διάρκεια κάθε Θείας Λειτουργίας, παρατίθεται η ψυχοτρόφος τράπεζα για όλους τους

χριστιανούς. Σήμερα, στις αρχές του 21ου αιώνα μπορεί βεβαίως οι εξωτερικές συνθήκες, τα κοινωνικά και πολιτισμικά δεδομένα να έχουν αλλάξει, αλλά το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας δεν μεταβλήθηκε, δεν αλλοιώθηκε και παρέμεινε όπως παραδόθηκε από τον ίδιο τον Χριστό, τους Αγίους Αποστόλους και τους διαδόχους Του τους επισκόπους.

Η κατ' εξοχήν ημέρα τέλεσης της Θείας Ευχαριστίας είναι η Κυριακή¹⁰, ως ημέρα Κυρίου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι υπόλοιπες ημέρες της εβδομάδος είναι ακατάλληλες για την τέλεση της αναίμακτης θυσίας. Στις ενορίες η Θεία Λειτουργία τελείται τις πρωινές ώρες. Επίσης υπάρχει η ευλαβής συνήθεια να τελούνται αγρυπνίες¹¹ στις πόλεις κατ' επίδραση του μοναχικού τυπικού, συνήθως σε εορτές αγίων αλλά και σε δεσποτικές και θεομητορικές εορτές. Περαιτέρω δυνατότητα συμμετοχής του ποιμνίου στο τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυήσεως δίνεται και με βραδινές θείες λειτουργίες, αλλά και με τις λεγόμενες “*δεύτερες Θείες Λειτουργίες*”, τις αγρυπνίες και τις προηγιασμένες, προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι πιστοί, που εργάζονται ή έχουν άλλες δραστηριότητες.

Εξάλλου η Εκκλησία ανέκαθεν προσάρμοζε τις εξωτερικές παραμέτρους της λατρείας της σύμφωνα με τις ανάγκες των πιστών, χωρίς όμως να αλλοιώνει το χαρακτήρα του κάθε μυστηρίου. Έτσι και με τη Θεία Ευχαριστία, η Εκκλησία προσάρμοσε τις ώρες τέλεσης του μυστηρίου σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, αφενός διατηρώντας όλα τα στοιχεία του και αφετέρου επιδιώκοντας την καλύτερη (ενσυνείδητη) και καθολικότερη συμμετοχή των πιστών σε αυτό.

Όλες αυτές οι παρόμοιες πρωτοβουλίες της Εκκλησίας, μέσω των επισκόπων ή των ιερέων, είναι βεβαίως αξιέπαινες, διότι κάθε δυνατότητα που δίνεται στους πιστούς για να συμμετάσχουν στη Θεία Ευχαριστία, είναι προς ωφέλεια τόσο των κληρικών όσο και των λαϊκών. Παρόλα αυτά πρέπει να επισημανθεί ότι κάθε προσπάθεια είναι απαραίτητο να στηρίζεται σε σταθερά θεμέλια, τα οποία είναι η μακραίωνη λειτουργική πράξη και παράδοση της Εκκλησίας. Αυτό σημαίνει ότι κανένας επίσκοπος ή ιερέας δεν επιτρέπεται να αυθαιρετεί σε θέματα που αφορούν στην εύτακτη τελετουργία του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

¹⁰ Βλ. περισσότερα Αρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα, *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, σσ. 411-462.

¹¹ Βλ. περισσότερα Παναγιώτη Σκαλτσή, “Ο καιρός της θείας Λειτουργίας και η δυνατότητα τέλεσής της το εσπέρας”, στον ιδίου *Λειτουργικές Μελέτες II*, σσ. 61-74.

Χωρίς να θέλουμε να κάνουμε ανάλυση της Θείας Λειτουργίας και ορισμένων ερμηνευτικών ζητημάτων της¹², στο σημείο αυτό θα καταγράψουμε ενδεικτικά ορισμένα αξιοσημείωτα σημεία, τα οποία χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη λειτουργική πράξη του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Έχει σχεδόν επικρατήσει η άποψη ότι, για να προσέλθει ο πιστός στη Θεία Ευχαριστία και να μεταλάβει των αγράντων μυστηρίων, πρέπει πρώτα να συμμετάσχει στο μυστήριο της μετανοίας, δηλαδή στο μυστήριο της ιεράς εξομολογήσεως. Για τα ενεργά μέλη της Εκκλησίας, που έχουν μία συνειδητή μετοχή στα μυστήρια, αυτό δεν είναι υποχρεωτικό. Όμως για τους άλλους πολλές φορές στις ημέρες μας είναι σύνηθες το φαινόμενο να προσέρχονται στη Θεία Ευχαριστία χριστιανοί οι οποίοι προηγουμένως δεν έχουν εξομολογηθεί. Αυτό συμβαίνει είτε εσκεμμένα πολλές φορές, είτε από άγνοια ορισμένων ή λανθασμένη πληροφόρηση.

Πολλές φορές παρεμβάλλεται, κατά την ώρα της Θείας Κοινωνίας των κληρικών, δηλαδή στο Κοινωνικό, το θείο κήρυγμα, το οποίο ανέκαθεν γινόταν και εκεί είναι η θέση του μετά τα ιερά αναγνώσματα και μάλιστα την ανάγνωση του ιερού Ευαγγελίου. Δυστυχώς όμως αυτή η μετατόπιση του κηρύγματος σε άλλη στιγμή της Λειτουργίας διασπά τόσο την ενότητα των επιμέρους στοιχείων της Θείας Λειτουργίας, όσο και το πλήρωμα της Εκκλησίας σε δύο τάξεις: στην τάξη των κοινωνούντων κληρικών και στην τάξη των ακροωμένων λαϊκών.

Είναι φανερό, παρά τα όποια πρακτικά προβλήματα, τα οποία αναγκάζουν τους ιερείς να μεταθέτουν την ώρα του κηρύγματος, η εικόνα αυτή δεν ενισχύει την έννοια της Κοινωνίας μεταξύ του πληρώματος της Εκκλησίας. Η συγκεκριμένη αυτή πρακτική προκαλεί και ένα άλλο πρόβλημα. Το πρόβλημα αυτό είναι ότι οι πιστοί έπαυσαν να θεωρούν ως το κέντρο της λατρείας την Θεία Ευχαριστία και την συμμετοχή τους σε αυτή, αναμένοντας το κήρυγμα. Έτσι η προτεραιότητα της κοινωνίας του σώματος και του αίματος του Χριστού υποχωρεί έναντι της σπουδαιότητας του κηρύγματος και αυτό δεν συνάδει με τον σκοπό της λειτουργικής σύναξης.

Στην περίπτωση κατά την οποία “οικονομούνται” κατ’ αυτόν τον τρόπο τα πράγματα, μεταθέτοντας το κήρυγμα σ’ ένα σημείο που διευκολύνει τα πράγματα, θα πρέπει να προβληματιστούν οι έχοντες την ευθύνη: Πρώτον, εάν βοηθούνται οι πιστοί

¹² Βλ. περισσότερα Παναγιώτη Σκαλτσή, “Ερμηνευτικά ζητήματα της Θείας Λειτουργίας”, στου ιδίου *Λειτουργικές Μελέτες II*, σσ. 175-214.

να βιώσουν την κεφαλαιώδη σημασία της Θείας Ευχαριστίας στην προσωπική τους ζωή και στη ζωή της Εκκλησίας, και δεύτερον, εάν τό κήρυγμα τους διδάσκει και για τον τρόπο της λατρείας του Θεού μέσα στον ναό.

Γίνεται κατανοητό ότι αυτό το ζήτημα δεν είναι μικρό και επουσιώδες αλλά σοβαρό, καθώς συνδέεται άμεσα με τη Θεία Ευχαριστία. Πάντως, όπως έχει επισημάνει ο λειτουργιολόγος καθηγητής Ιω. Φουντούλης, είναι προτιμότερο να υποστούμε τα μειονεκτήματα της ορθής πράξεως, της επιστροφής δηλαδή του κηρύγματος αμέσως μετά την ανάγνωση του Ευαγγελίου, παρά να επωφεληθούμε από τα αμφίβολα πλεονεκτήματα της μεταθέσεώς του κατά την ώρα του Κοινωνικού¹³.

Επίσης η μετάδοση της Θείας Κοινωνίας κατά τη διάρκεια της τελέσεως της Θείας Λειτουργίας είναι καθορισμένη, ως ακριβώς αναφέρει το λειτουργικό τυπικό αλλά και η θεολογία της Ευχαριστίας επιβεβαιώνει, αφού πρόκειται για το “Κυριακόν Δείπνον” για την “Τράπεζα Κυρίου”, τη Δεσποτική Τράπεζα, στην οποία καλούνται οι πιστοί να λάβουν μέρος. Η ιερή πρόσκληση “*Μετά φόβου Θεοῦ, πίστεως καί ἀγάπης προσέλθετε*” δηλώνει την ώρα και τη στιγμή της προσελεύσεως στη θεία Κοινωνία τού Σώματος και τού Αίματος τού Χριστού.

Η μετάθεση σε άλλη χρονική στιγμή της Θείας Κοινωνίας των πιστών είναι αδικαιολόγητη θεολογικώς και μπορεί να χαρακτηριστεί ως αντιευχαριστιακή κίνηση. Όπως εύστοχα αναφέρει ο καθηγητής Ιωάννης Φουντούλης, “*το να μετατίθεται η θεία κοινωνία στο τέλος της θείας λειτουργίας είναι λειτουργικώς αδιανόητο και αποτελεί, ως μη θεωρηθεί υπερβολική η έκφρασις, καταστροφή της όλης ιερουργίας*”¹⁴.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι, παρά τα προβλήματα που δημιουργεί η αυξανόμενη εκκοσμίκευση και η αποϊεροποίηση των πάντων, η εκκλησιαστική αυτοσυνειδησία είναι ζώσα και ενεργή, και θέτει φραγμούς σε αλλοτριωτικά φαινόμενα και καινοφανείς συνήθειες κατά την τέλεση της Θείας Λειτουργίας. Το κυριότερο είναι ότι υπάρχει η “*πάντοτε τά ασθενῆ θεραπεύοντα καί τά ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα χάρις*” τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, που ενεργεί και μας συνέχει κάθε στιγμή κατά τον χρόνο της ζωής μας.

¹³ Σχετικά με τη θέση του κηρύγματος βλ. Ιω. Φουντούλη, *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τόμ. Α΄, σσ. 248-252.

¹⁴ Ιω. Φουντούλη, *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τόμ. Β΄, σελ. 96.

Ομολογούμε ακόμη και σήμερα, παρά την αστοχία και την ατέλειά μας, την δυνατότητα της κατά χάριν κοινωνίας με τον Τριαδικό Θεό, της εισόδου μας μέσα στη λάμψη, στην αλήθεια και στη χαρά του Σταυρού και της Αναστάσεως. *“Εἶδομεν τό φῶς τό ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὔρομεν πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες”*. Γι’ αυτό ακριβώς οφείλουμε δυναμικά να επανεύρουμε και να ανακαλύψουμε το νόημα της Ευχαριστίας, να αποκτήσουμε συνείδηση της εσχατολογικής πληρότητάς της και να την γνωρίσουμε και πάλι ως το κεφαλαιωδέστερο μυστήριο της Εκκλησίας, τη συγκεφαλαίωση του Μυστηρίου της Θείας Οικονομίας.

2. Σύγχρονοι προβληματισμοί και προτάσεις περί της ορθής τελέσεως των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως

α) Βάπτισμα-Χρίσμα

Παρατηρώντας την τέλεση των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως κατά τον 21^ο αιώνα στην Ελλάδα, μπορεί κανείς να καταγράψει πολλά παράδοξα, αλλοιώσεις, παραλείψεις και προσθαφαιρέσεις στις τυπικές διατάξεις τέλεσης των μυστηρίων, χωρίς καμία θεολογική ή άλλη τεκμηρίωση. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η ολοένα και περισσότερο αύξηση του φαινομένου της αποϊεροποιήσεως των τριών αυτών σπουδαίων μυστηρίων της Εκκλησίας. Δυστυχώς πλέον σε κάθε περιοχή, κυρίως όμως στα αστικά κέντρα παρατηρούνται φαινόμενα και καταστάσεις καθόλου συμβατές γύρω από τον ορθό τρόπο τέλεσης των μυστηρίων του βαπτίσματος, του χρίσματος και της Θείας Ευχαριστίας.

Είναι αλήθεια ότι μεγάλο μέρος της ευθύνης για την αύξηση του φαινομένου της αποϊεροποιήσεως των μυστηρίων της χριστιανικής μνήσεως έχουν πρωτίστως οι κληρικοί, οι οποίοι τελούν τα ιερά μυστήρια. Και αυτό γιατί ο κληρικός οφείλει συνεχώς να μάχεται ενάντια στη συνήθεια, την επανάληψη, τον αυτοματισμό και την παρατηρούμενη νοοτροπία του επαγγέλματος κατά την τέλεση των ιερών μυστηρίων, ιδιαιτέρως όμως κατά την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας.

Συγκεκριμένα όσο αφορά στα πρώτα δύο μυστήρια της χριστιανικής μνήσεως, δηλαδή στο βάπτισμα και στο χρίσμα παρατηρούνται οι περισσότερες παραδοξότητες και αλλαγές κατά την τέλεσή τους. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί ότι πολλοί

κληρικοί αυθαιρετούν κατά την τέλεση του μυστηρίου της ένταξης του ανθρώπου στην ἐν Χριστῷ καινή ζωή της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό οφείλεται είτε στην αμάθεια ή ημιμάθεια ορισμένων ιερέων γύρω από τη θεολογία και σπουδαιότητα των ιερών μυστηρίων, είτε λόγω μίας χαρακτηριζόμενης ως εμπορευματοποίηση των ιερών μυστηρίων πραγματικότητας (κυρίως στα αστικά κέντρα).

Φυσικά υπάρχουν και ορισμένες λαμπρές εξαιρέσεις, εκεί όπου οι ιερείς τελούν τα δύο αυτά σημαντικά μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος με την ιεροπρέπεια και την τάξη που προβλέπεται. Αξιοσημείωτο είναι ότι ορισμένοι ιερείς κατά τη διάρκεια ή μετά την τέλεση των μυστηρίων του βαπτίσματος και του χρίσματος μυσταγωγούν τους παρισταμένους, επεξηγώντας την τελετουργία, αλλά και τη θεολογία και τη σημασία των τελουμένων.

Πολλές φορές παρατηρείται στα αστικά κέντρα η τέλεση πολλών ξεχωριστών βαπτίσεων από τον ίδιο ιερέα, με αποτέλεσμα η επανάληψη να είναι αναπόφευκτη, παρά την προσπάθεια που θα κάνει ο ίδιος ο ιερέας για να την αποφύγει¹⁵. Σίγουρα η τέλεση 3 ή 4 συνεχόμενων βαπτίσεων δεν βοηθά τον ιερέα και αυτή η επανάληψη λειτουργεί πάντοτε εις βάρος του ίδιου του μυστηρίου, όπου απαιτείται μεγαλύτερη χρονική άνεση, τελετουργική ευπρέπεια και ανάλογη ποιμαντική ευαισθησία προς κάθε ένα υποψήφιο προς βάπτιση και την οικογένειά του¹⁶. Ιδιαίτερα αυτό παρατηρείται στο μυστήριο του χρίσματος το οποίο χάνεται μέσα στην τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος, χωρίς να καταλαβαίνουν οι παρισταμένοι τι συμβαίνει.

Στο βαθμό που υπάρχει η βούληση να παύσει η τυποποίηση του μυστηρίου του βαπτίσματος, μπορούν να εφαρμοστούν κάποιες άλλες πρακτικές που δεν αλλοιώνουν το μυστήριο, αλλά αντιθέτως περιορίζουν το φαινόμενο της αποϊεροποιήσεώς του¹⁷. Για παράδειγμα, η επιστροφή στις ομαδικές βαπτίσεις δεν είναι μία ουτοπική πρόταση, αλλά μία συγκεκριμένη πρακτική που μπορεί να εφαρμοστεί κατόπιν σωστής ποιμαντικής καθοδήγησης, όταν οι γονείς των παιδιών που πρόκειται να βαπτιστούν προσέρχονται στην Εκκλησία για να ορίσουν

¹⁵ Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ιερών τελετών*, κεφ. ΞΒ', P.G. 155, 224A.

¹⁶ Δημητρίου Τζέρπου, "Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη", σ. 203. Φαινόμενα όπως ο ένας ιερέας να διαβάξει την κατήχηση και ο άλλος ιερέας να διαβάξει τις ευχές για αγιασμό του ύδατος ή ακόμα και να τις παραλείπει ρίπτοντας αγιασμό (!) μέσα στην κολυμβήθρα, προκειμένου να συντομεύσει χρονικά την τέλεση του μυστηρίου, αποϊεροποιούν το άγιο βάπτισμα.

¹⁷ Περισσότερα για προτεινόμενα μέτρα που θα μπορούσαν να υιοθετηθούν βλ. Δημητρίου Τζέρπου, "Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη", σ. 200 κ. εξ.

ημερομηνία για την τέλεση του βαπτίσματος. Ίσως αυτή η πρόταση θα ήταν πιο εφαρμόσιμη στις βαπτίσεις των ενηλίκων, εκεί όπου υπάρχει μεγαλύτερη ευχέρεια συνεννόησης. Οι βαπτίσεις ενηλίκων από τον ίδιο τον επίσκοπο σε ορισμένες Μητροπόλεις της χώρας μας αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση.

Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις που οι γονείς επιθυμούν να βαπτίσουν το παιδί τους ιδιωτικά, θα μπορούσε ο ιερέας να κλείσει μία συνάντηση μαζί τους ή και με τον ανάδοχο πριν τη βάπτισή¹⁸, προκειμένου να τους ενημερώσει για τη σημασία και τη σπουδαιότητα που έχει το μυστήριο, με σκοπό να αποφευχθούν υπερβολικοί στολισμοί ή καινοφανείς συνήθειες που δεν συνδέονται με τη θεολογία του μυστηρίου. Ίσως η ύπαρξη ενός μικρού εγχειριδίου πληροφόρησης των γονέων ή των ενηλίκων που προσέρχονται στο άγιο βάπτισμα, σχετικά με τη θεολογία και την τελετουργία του μυστηρίου, θα μπορούσε να ήταν μία καλή πρωτοβουλία.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην σχετική ενότητα περί βαπτίσματος του πρώτου κεφαλαίου, στην αρχαία Εκκλησία τα μυστήρια του αγίου βαπτίσματος και του αγίου χρίσματος ήταν ενταγμένα τελετουργικά μέσα στη Θεία Λειτουργία και στο τέλος της οι νεοβαπτισθέντες κοινωνούσαν του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου¹⁹. Στις ημέρες μας η προσπάθεια για την επιστροφή στην αρχαία πράξη δεν είναι ανέφικτη. Πάντως, εφόσον υπάρχει η θέληση και η επιθυμία των γονέων, μπορεί να τελεσθεί το μυστήριο του βαπτίσματος και του χρίσματος κάποιο Σάββατο (ή κάποια άλλη μέρα μέσα στην εβδομάδα), ενταγμένο μέσα στη Θεία Λειτουργία και να υπάρχει πρόβλεψη για συμμετοχή του νεοφωτίστου στη Θεία Κοινωνία²⁰. Η επιστροφή στην αρχαία πράξη με τη σύνδεση και των τριών μυστηρίων αποτελεί μία ενδιαφέρουσα ποιμαντική πρόταση για την τέλεση των δύο πρώτων μυστηρίων της χριστιανικής μύησης.

Όσον αφορά στο θεσμό της κατήχησης θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερος. Η ποιμαντική φροντίδα για την κατήχηση των ενηλίκων επαφίεται συνήθως στο φιλότιμο του ιερέα που θα τελέσει το μυστήριο του βαπτίσματος. Αυτός θα μύσει τον υποψήφιο προς το άγιο βάπτισμα στις θεμελιώδεις αλήθειες της ορθοδόξου πίστεως. Είναι πάντως γεγονός ότι ακόμη και η τελετουργία του μυστηρίου του

¹⁸ Δημητρίου Τζέρπου, “Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη”, σ. 193.

¹⁹ Βλ. σχετικά Νέναντ Μιλόσεβιτς, *Η θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας Λατρείας. Η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της θείας Ευχαριστίας*, σ. 43 κ. εξ.

²⁰ Νέναντ Μιλόσεβιτς, *Η θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας Λατρείας. Η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της θείας Ευχαριστίας*, σ. 74 κ. εξ.

βαπτίσματος είναι ευκαιρία με απεριόριστες δυνατότητες όσον αφορά τον καταρτισμό των κατηχουμένων-φωτιζομένων, αλλά και για την πληροφόρηση ή διδασκαλία των πιστών γύρω από τη θεολογία του μυστηρίου, το σκοπό του, το θεσμό της Εκκλησίας, τη θεολογική του διάσταση και το ρόλο του μυστηρίου στο σχέδιο της Θείας Οικονομίας²¹.

Σε αντίθεση με την κατήχηση των ενηλίκων, η κατήχηση των νηπίων μετατίθεται μετά την τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος. Ο ιερέας οφείλει να καθοδηγήσει τον ανάδοχο και τους γονείς του παιδιού προς τη σωστή κατεύθυνση, δηλαδή προς την ορθόδοξη διαπαιδαγώγηση του παιδιού σταδιακά καθώς αυτό θα ενηλικιώνεται. Αυτή η παιδεία και νουθεσία Κυρίου εκφράζεται με τη μύηση του παιδιού στη χριστιανική πίστη και λατρεία, τη συνεχή μετάληψη, τη συμμετοχή στα μυστήρια της Εκκλησίας και πολλές άλλες ενέργειες. Ακόμα και οι γνωστές ως κατηχητικές συνάξεις αποτελούν ένα ενδιαφέρον έναυσμα για κάθε παιδί, προκειμένου να μνηθεί σε θέματα πίστεως και λατρείας.

Ολοκληρώνοντας όσα αναφέρθηκαν στην ενότητα αυτή, επαναλαμβάνουμε ότι η πιο ενδιαφέρουσα πρόταση για τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος, προκειμένου να περιορισθεί το ολοένα αυξανόμενο φαινόμενο της αποϊεροποιήσεώς τους, είναι η τελετουργία τους εντός του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

β) Θεία Ευχαριστία

Το τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυσήσεως είναι η Θεία Ευχαριστία, η οποία από την εποχή της Καινής Διαθήκης ήταν το κέντρο και το θεμέλιο της εκκλησιαστικής ζωής. Στις μέρες μας προβάλλει πιο αναγκαία από ποτέ η επανατοποθέτηση της πνευματικής πορείας του λαού του Θεού με βάση και άξονα τη Θεία Λειτουργία²². Αυτό θα συμβάλει καθοριστικά ώστε να ξαναγίνει η Θεία Λειτουργία ο χώρος της έν Χριστῷ ενηλικιώσεως των μελών της Εκκλησίας, όπως

²¹ Γεωργίου Βεργωτή, *Το μυστήριο του βαπτίσματος και η ποιμαντική του σήμερα*, σ. 45.

²² Πρβλ. Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ιερωσύνης*, P.G. 155, 969A-B. “Οὐδέν ἄρα ταύτης τῆς θυσίας ἐπωφελέστερον ἡμῖν καὶ Θεῷ προσφιλέστερον. Ὅτι καὶ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀνακαίνησις, καὶ τούτου κοινωνία μεθ’ ἡμῶν... Ὑπὲρ πᾶσαν τοῖνυν προσευχὴν τε καὶ αἴνεσιν, τούτου ἐπιμελητέον τοῦ ἔργου· ὅτι καὶ διὰ τοῦτο πᾶσα προσευχή. Καὶ τό πλέον τῶν ἡμερῶν τῆς ἡμετέρας ζωῆς τοῦτο ποιῶμεν”.

παλαιότερα ήταν ο χώρος της κατήχησεως και έν Χριστῷ διαπαιδαγωγήσεως των κατηχουμένων²³.

Η έν Χριστῷ παιδεία θα επιτευχθεί, εκτός των άλλων, και με τη μυσταγωγική λειτουργική κατήχηση του λαού του Θεού. Πολλές φορές παρατηρούνται φαινόμενα αποϊεροποιήσεως του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, τα οποία οφείλονται είτε στον ίδιο τον λειτουργό-ιεουργό είτε στο εκκλησίασμα, λόγω της έλλειψης λειτουργικής αγωγής.

Η συμμετοχή του λαού στη Θεία Λειτουργία στις μέρες μας μπορούμε να πούμε ότι κινείται σε τρία επίπεδα, τα οποία είναι: α) η παντελής απουσία, β) η σποραδική ή τακτική, πλήν όμως τυπική παρουσία, περισσότερο σωματική παρά ψυχική και καρδιακή, και γ) η αληθινή ενεργός παρουσία. Χωρίς να αποθαρρυνόμαστε από τις θλιβερές διαπιστώσεις ως προς το θέμα της ενεργού συμμετοχής του λαού στη Θεία Λειτουργία, μπορούμε να καταγράψουμε ή και να προτείνουμε ενδεικτικά ορισμένα μέσα και τρόπους, προκειμένου να καταστεί πιο ενεργής και καθολική η συμμετοχή του λαού²⁴.

Τα ποικίλα μέσα αναζωπύρωσης της ενεργούς παρουσίας και μετοχής του λαού στα λειτουργικά δρώμενα που προτείνονται μπορούν να αναφέρονται: α) στην ίδια τη Θεία Λειτουργία, β) στους κληρικούς-λειτουργούς, γ) στο λαό του Θεού και δ) στα συλλογικά, συνοδικά όργανα της Εκκλησίας (Ιερά Σύνοδος). Εφόσον όλοι αυτοί οι παράγοντες στραφούν προς τη σωστή κατεύθυνση, μπορούν να συλλειτουργήσουν και να συνεργαστούν αρμονικά, θα προκύψουν σημαντικά οφέλη. Στη συνέχεια θα αναφερθούμε επιγραμματικά σε αυτά τα μέσα.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, **η Θεία Λειτουργία** αποτελεί το κέντρο και το θεμέλιο της έν Χριστῷ ζωής του χριστιανού. Οι δύο γνωστότερες εν χρήσει λειτουργίες του Ιωάννου Χρυσοστόμου και του Μεγάλου Βασιλείου αποτελούν μοναδικής πολιτιστικής αξίας μνημεία και σπουδαία λειτουργικά κείμενα, τα οποία μέχρι και σήμερα ανατροφοδοτούν πνευματικά τις ψυχές των μελών της Εκκλησίας. Επομένως, όσον αφορά το κείμενο της Θείας Λειτουργίας, μπορούμε να πούμε πως δεν επιδέχεται αλλαγές και τροποποιήσεις. Αυτό δεν σημαίνει πως πρέπει να παραβλέπουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα.

²³ Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικής ζωής*, σ. 91.

²⁴ Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικής ζωής*, σσ. 87-89. Του ιδίου, “Η ποιμαντική της Θείας Λειτουργίας”, στον τόμο *Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας*, Πρακτικά Γ΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2004, σσ. 357-360.

Μπορεί να μην έχουμε σήμερα στα μεγάλα αστικά κέντρα την τάξη των κατηχουμένων, αλλά παρόλα αυτά η τάξη αυτή υφίσταται σε χώρες που αναπτύσσεται η ορθόδοξη ιεραποστολή. Γι' αυτό καλό είναι να διατηρηθούν *τα κατηχούμενα* και να εκφωνούνται από τον ιερέα²⁵. Στις ενορίες στα αστικά κέντρα θα μπορούσαν οι ιερείς κατά την κρίση τους να προχωρούσαν ως ένα βαθμό στη συντόμευση της Θείας Λειτουργίας. Αυτό μπορεί να συμβεί, κατά τον καθηγητή Ιω. Φουντούλη, με την παράλειψη επαναλαμβανόμενων δεήσεων μετά τον καθαγιασμό των Τιμίων Δώρων²⁶ και με τη μείωση των ιδιαίτερα αργών μουσικών μελισμάτων.

Ο ιερέας-λειτουργός είναι αυτός που τελεί τη Θεία Ευχαριστία και δι' αυτού εκφράζεται η λειτουργική σύναξη. Ο ίδιος θα πρέπει να προετοιμάζεται καταλλήλως για την τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας. Πρώτο και σπουδαιότερο, θα πρέπει κάθε Θεία Λειτουργία να την τελεί με ευλάβεια και ιεροπρέπεια. Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται από τον ιερέα κατά την προετοιμασία του κηρύγματος, καθώς ένα περιεκτικό, δομημένο και θεολογικό κήρυγμα υποβοηθεί τους πιστούς στη συμμετοχή τους στη Θεία Ευχαριστία. Επίσης προτείνεται ορισμένες φορές το κήρυγμα να έχει χαρακτήρα μυσταγωγικό και να περιέχει ερμηνευτικά σχόλια στη Θεία Λειτουργία.

Όλα αυτά που αναφέρθηκαν ενδεικτικά αποτελούν ενδιαφέρουσες προτάσεις, τις οποίες αν εφαρμόσει ο κάθε ιερέας στην ενορία του, θα καταγράψει μία αξιοσημείωτη πρόοδο όσον αφορά στη συμμετοχή του λαού στη Θεία Λειτουργία και στην προσέλευση του εκκλησιάσματος στο τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυστήριου, τη Θεία Ευχαριστία.

Ως γνωστό, η Θεία Ευχαριστία δεν τελείται χωρίς την απολύτως απαραίτητη παρουσία των πιστών. **Ο λαός του Θεού** πρέπει να βοηθηθεί ώστε σταδιακά να αποκτήσει λειτουργική αγωγή, την οποία θα καλλιεργήσει συστηματικά. Με τη συνειδητή συμμετοχή των πιστών στα τελούμενα της Θείας Λειτουργίας και την ανταπόκριση στις προτροπές-αιτήσεις του ιερέα, θα έχουμε την *έν πνεύματι καί αληθεία*²⁷ λατρεία του Θεού.

²⁵ Η τυπική και σιωπηλή ανάγνωση των “κατηχουμένων” από τον ιερέα, δεν εξυπηρετεί κανέναν σκοπό. Αντιθέτως διαβάζονται χωρίς να τα ακούει ο λαός του Θεού και επομένως δεν εξυπηρετούν το σκοπό για τον οποίο έχουν τοποθετηθεί σε αυτό το σημείο της Θείας Λειτουργίας.

²⁶ Ιω. Φουντούλη, *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίες*, τόμ. Β', Αθήνα 1989, σσ. 307-312.

²⁷ Ιω. 4, 24.

Η προετοιμασία των πιστών για τη Θεία Λειτουργία δεν περιορίζεται μόνο στην πνευματική τους προετοιμασία, αλλά και στη συμμετοχή τους στην προσφορά των δώρων για την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας. Στις μέρες μας είναι πολύ εύκολο να πάει ο πιστός σε ένα αρτοποιείο και να αγοράσει ένα πρόσφορο, όμως είναι πολύ καλύτερο να προετοιμάσουν οι ίδιοι οι πιστοί και να προσφέρουν τα δώρα της Ευχαριστίας, γεγονός που ασφαλώς απαιτεί κόπο, χρόνο και διάθεση.

Ο ιερέας θα πρέπει να διδάξει στον κάθε πιστό που επιθυμεί να γίνει μέτοχος και κληρονόμος της αιωνίου ζωής ότι η συμμετοχή του στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας είναι απαραίτητος όρος λειτουργίας του πνευματικού του οργανισμού. Αυτό ακριβώς δηλώνεται με σαφήνεια από τον ίδιο τον Χριστό: *“ἐάν μή φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς”*²⁸.

Ὡς έναν άλλο σημαντικό παράγοντα, που μπορεί να συμβάλει στην αναζωπύρωση της συμμετοχής του λαού στη Θεία Λειτουργία, μπορεί κανείς να αναφέρει και τα συνοδικά όργανα της εκκλησιαστικής διοίκησης. Το θέμα της ενεργού συμμετοχής δεν επαφίεται μόνο στο φιλότιμο και στο ζήλο του κάθε ιερέα και επισκόπου ούτε ακόμα και στον ίδιο τον λαό του Θεού. Μεγάλη ευθύνη έχουν τα συνοδικά όργανα της Εκκλησίας. Ὅσον αφορά στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, η σύσταση *“Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Λειτουργικής Αναγεννήσεως”* αποτελεί ασφαλώς ένα πρώτο μεγάλο βήμα. Η ετήσια διοργάνωση Πανελληνίων Λειτουργικών Συμποσίων με γόνιμο προβληματισμό πάνω σε λειτουργικά θέματα, καθώς και η ρεαλιστική εκτίμηση των σύγχρονων αναγκών του ποιμνίου, δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την αναζωπύρωση του λειτουργικού ενδιαφέροντος των πιστών. Αναμφίβολα οποιαδήποτε πρωτοβουλία θα πρέπει να βασίζεται στην αγιογραφική και πατερική παράδοση θεολογίας και ζωής της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Η Ιερά Σύνοδος, μέσα από διάφορες δράσεις και προτάσεις της, μπορεί να μειώσει ορισμένα φαινόμενα εκκοσμίκευσης κατά την τελετουργία των μυστηρίων της χριστιανικής μυστήσεως. Είναι όμως απαραίτητο, για να επανέλθουμε στη μυσταγωγική λειτουργική κατήχηση, οι ιερείς-λειτουργοί να είναι επαρκώς καταρτισμένοι. Η μελέτη και ο καταρτισμός των μελλοντικών ιερέων, μέσα από σοβαρές σπουδές σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο και στη συνέχεια μέσα από την παρακολούθηση ημερίδων, συνεδρίων και επιμορφωτικών προγραμμάτων,

²⁸ *Ιω. 6, 53. Πρβλ. Ιω. 6, 56. “Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοί μένει καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ”.*

είναι ένα πρώτο βήμα που μπορεί να ακολουθήσει η Ιερά Σύνοδος και γιατί όχι και οι μητροπολίτες στις Μητροπόλεις τους. Άλλωστε αποτελεί πραγματικότητα ότι οι ιερείς, ανάλογα με το λειτουργικό-ιερατικό τους ήθος, διαμορφώνουν τη λειτουργική συμπεριφορά του λαού μας²⁹. Σε αυτό συμβάλλει και η μακρά μαθητεία τους κοντά σε εμπειροτέρους λειτουργούς και πνευματικούς πατέρες.

Η επαναφορά της μυσταγωγικής λειτουργικής κατήχησης σε τρία επίπεδα (για μικρά παιδιά, για νέους και για ενήλικες) είναι βέβαιο ότι θα βοηθήσει στην προσπάθεια για να αποκτήσει λειτουργική αγωγή ο λαός του Θεού και παράλληλα να έχει συνειδητή και ενεργή συμμετοχή στη λατρεία και ιδιαίτερος στα μυστήρια της χριστιανικής μυσήσεως.

Τα τελευταία χρόνια έχουν σχηματιστεί αρκετές προτάσεις και υπάρχουν προβληματισμοί γύρω από το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, που θα συμβάλουν στην προσέλευση στη Θεία Κοινωνία. Μεταξύ αυτών μπορεί να αναφερθούν η πρόταση για κοινή ψαλμωδία των παρευρισκομένων στη Θεία Λειτουργία, το ζήτημα της μεταφοράς των αχράντων μυστηρίων στους ασθενείς, η χρονική διάρκεια της νηστείας πριν από την προσέλευση στη Θεία Ευχαριστία, το θέμα της γονυκλισίας κατά τις Κυριακές και η δυνατότητα τέλεσης περισσότερων λειτουργιών την ίδια μέρα από τον ίδιο λειτουργό για εξυπηρέτηση των πιστών³⁰. Ασφαλώς ο κατάλογος μπορεί να συμπεριλάβει και πολλά άλλα ζητήματα. Εκείνο όμως που απαιτείται είναι η μετά προσοχής και πολλής περίσκεψης υιοθέτηση αυτού του είδους των προτάσεων.

Το θέμα της εν συνειδήσει προσέλευσης στη Θεία Ευχαριστία³¹ δεν είναι καινούργιο και πρωτότυπο, καθώς με αυτό ασχολήθηκαν οι Πατέρες της Εκκλησίας όλων των πρώτων αιώνων, μέχρι τους αποκαλούμενους Κολλυβάδες Πατέρες, αλλά και πολλοί συγχρόνοι πνευματικοί πατέρες. Το ζήτημα αυτό πάντα θα βρίσκεται στο ποιμαντικό ενδιαφέρον κάθε ιερέα, καθώς ο σκοπός της συστάσεως και της τελέσεως της Θείας Ευχαριστίας είναι κυρίως και πρωτίστως η μετάληψη των Τιμίων Δώρων. Γι' αυτό είναι αδιανόητη η μη μετάληψη του τιμίου σώματος και αίματος του Κυρίου, μέσω της οποίας ο χριστιανός βρίσκεται σε άμεση και ουσιαστική κοινωνία με τον ίδιο τον μεταλαμβανόμενο Κύριο και μέσω Αυτού μετά του πλησίον του. Στις μέρες

²⁹ Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικής ζωής*, σ. 96.

³⁰ Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, "Η ποιμαντική της Θείας Λειτουργίας", σσ. 360-368.

³¹ Βλ. περισσότερα σχετικά με το θέμα της προσέλευσης στη Θεία Ευχαριστία, Πρωτ. Αθανασίου Γκίκα, "Η προσέλευση στη Θεία Ευχαριστία", στον τόμο *Η Θεία Ευχαριστία*, σσ. 201-237.

μας που οι συνθήκες έχουν αλλάξει σε σχέση με τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, είναι απαραίτητο ο ιερέας να διδάξει στον λαό του Θεού τον τρόπο για να προσέρχεται συχνότερα και ενσυνειδήτως στο τρίτο μυστήριο της χριστιανικής μυστήσεως. Είναι ορθή η επισήμανση ότι η συμμετοχή των χριστιανών στη Θεία Λειτουργία “σημαίνει τό ακολουθεῖν τό Χριστό, τό μετέχειν στή ζωή τοῦ Χριστοῦ καί, στή συνέχεια, τό ζῆν κατά Χριστόν”³².

Οι σύγχρονοι προβληματισμοί γύρω από το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας που αναφέρθηκαν, μεταξύ των οποίων το ζήτημα της μεταφοράς των αγράντων μυστηρίων στους ασθενείς, η χρονική διάρκεια της νηστείας πριν από την προσέλευση στη Θεία Ευχαριστία, το θέμα της γονυκλισίας κατά τις Κυριακές και η δυνατότητα τέλεσης περισσότερων λειτουργιών την ίδια μέρα από τον ίδιο λειτουργό για εξυπηρέτηση των πιστών, δεν παύουν να είναι αντικείμενο έρευνας και γόνιμου προβληματισμού γύρω από τη λειτουργική παράδοση και ζωή της Εκκλησίας στις μέρες μας.

Αναμφισβήτητα η καλύτερη συμμετοχή των λαϊκών στην τελεσιουργία των ιερών μυστηρίων είναι αναντικατάστατη και ουσιαστική. Ιδιαίτερα για το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας μπορούμε να πούμε ότι δίνονται αρκετές δυνατότητες συμμετοχής του λαϊκού στοιχείου. Η συνιερουργία κλήρου και λαού μέσα στη Θεία Ευχαριστία δεν επιτρέπεται να περιορισθεί στο λειτουργικό “Αμήν”, αλλά μπορεί να επιτευχθεί και με άλλους τρόπους, όπως η κοινή ψαλμωδία, οι αποκρίσεις του λαού στον ιερέα, η απαγγελία της Κυριακής προσευχής ομοθυμαδόν από τον λαό του Θεού και η “εἰς ἐπήκοον” ανάγνωση των ευχών της Θείας Λειτουργίας αντί για τη μυστική ανάγνωσή τους. Αυτές οι προτάσεις θα συμβάλουν στην ενεργοποίηση των πιστών, έτσι ώστε να προσεγγίσουν, θα λέγαμε, μία πραγματικότητα που είχαν και ζούσαν οι χριστιανοί στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

Όλοι αυτοί οι σύγχρονοι προβληματισμοί, αλλά και οι προτάσεις που καταγράφηκαν για την ορθή τέλεση των μυστηρίων της χριστιανικής μυστήσεως, με στόχο τον περιορισμό του ολοένα αυξανόμενου φαινομένου της εκκοσμικεύσεως που καταλήγει στην αποϊεροποίησή τους, έχουν ως στόχο την ανάδειξη κάθε ευχαριστιακής κοινότητας της Εκκλησίας, ως της μόνης γνήσιας ἐν Χριστῷ κοινωνίας³³. Αναντίρρητα, υπάρχουν ορισμένες δυσκολίες ή ενδοιασμοί στην

³² Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, “Η ποιμαντική της Θείας Λειτουργίας”, σ. 346.

³³ Πρωτ. Κωνσταντίνου Καραϊσαρίδη, *Αναβαθμοί Λειτουργικής ζωής*, σ. 96.

εφαρμογή κάποιων προτάσεων για την ορθή και εύτακτη τέλεση των μυστηρίων του βαπτίσματος, του χρίσματος και της Θείας Ευχαριστίας, αλλά εναπόκειται στην ιερατική συνείδηση, στην πνευματική ενηλικίωση, στη θέληση και στο φιλότιμο του κάθε ιερέα να περιορίσει φαινόμενα που αλλοτριώνουν τη σημασία και τη σπουδαιότητα των ιερών μυστηρίων στη ζωή των μελών της Εκκλησίας. Προφανώς ισχύει η επισήμανση του π. Αλεξάνδρου Σμέμαν, σύμφωνα με την οποία όπου έχουμε μία παρηκμασμένη λατρεία, που τράφηκε από μία παρηκμασμένη θεολογία και οδηγεί σε μία παρηκμασμένη ευσέβεια, τότε το αντίδοτο δεν μπορεί να είναι άλλο, παρά η με τη βοήθεια της πατερικής λειτουργικής θεολογίας επανανακάλυψη των ιερών μυστηρίων, ως τρόπων διαμέσου των οποίων σημαίνεται η ίδια η Εκκλησία³⁴.

³⁴ Πρωτ. Αλεξάνδρου Σμέμαν, *Εξ ύδατος και Πνεύματος. Λειτουργική μελέτη του βαπτίσματος* (μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης), εκδ. Δόμος, Αθήνα ²1990, σ. 21.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ενασχόλησή μας στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας με τα ιερά μυστήρια της χριστιανικής μυσείας, έδωσε την ευκαιρία να παρουσιάσουμε την ιστορία, την προέλευση, τη σύσταση και τη θεολογία τους, όπως επίσης να περιγράψουμε με συνοπτικό και επιλεκτικό τρόπο τη σύγχρονη πραγματικότητα που αφορά στη λειτουργική πράξη αυτών των ιερών μυστηρίων. Μέσα από όσα παρουσιάστηκαν, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

1. Όλα τα μυστήρια της Εκκλησίας και ιδιαίτερα της χριστιανικής μυσείας αποτελούν τις πύλες, θυρίδες, τρόπους και μέσα της κοινωνίας του ανθρώπου με τον Θεό. Οι ποικίλες προτυπώσεις του βαπτίσματος, του χρίσματος και της Θείας Ευχαριστίας, τόσο στην Παλαιά όσο και στην Καινή Διαθήκη, φανερώνουν ότι τα γεγονότα της ιστορίας είναι μέσα στο σχέδιο του Θεού. Η δημιουργία, ο κατακλυσμός, η διάβαση της Ερυθράς θαλάσσης, η γέννηση του πατριάρχου Ισαάκ, η διάσωση της Άγαρ και του Ισμαήλ, η εγκατάλειψη του Μωϋσή ως βρέφους, η περιτομή, η θεραπεία του Νεεμάν του Σύρου, η θυσία του προφήτου Ηλία, η προτροπή του Ησαΐα, ο Λουτήρ της Σκηνής και η διάβαση του Ιορδάνου από τον Ιησού του Ναυή αποτελούν τύπους του βαπτίσματος στην Παλαιά Διαθήκη.

Στην Καινή Διαθήκη έχουμε μία αναβάθμιση του βαπτίσματος με το βάπτισμα του Προδρόμου και στη συνέχεια με τη βάπτισμα του Κυρίου. Εικόνες του βαπτίσματος και μαρτυρίες για βαπτίσματα και για την τελετουργία αυτού στην Καινή Διαθήκη εντοπίζουμε στους ευαγγελιστές, στις Πράξεις των Αποστόλων και στις επιστολές του Αποστόλου Παύλου. Κορυφαίο γεγονός αποτέλεσε η *έν Πνεύματι Αγίω* βάπτισμα την ημέρα της Πεντηκοστής.

Μελετώντας το μυστήριο του βαπτίσματος από τον Β΄ μέχρι τον Ε΄ αιώνα παρατηρούμε μία πιο δομημένη τελετουργία αυτού, η οποία εκφράζεται με προβαπτισματική νηστεία, οργάνωση κατήχησης - τάξεις κατηχουμένων, εγγραφή

του κατηχουμένου, εξορκισμούς, ευχές και δεήσεις βαπτισματικού περιεχομένου, ερμηνεία του Συμβόλου της Πίστεως, απόταξη του Σατανά και σύνδεση με τον Χριστό και τέλος με την Ομολογία της Πίστεως. Την καθ' αυτό τελετή του αγίου Βαπτίσματος αποτελούσε ο καθαγιασμός του ύδατος, η ευλογία του επορκιστού ελαίου, η απέκδυση των ενδυμάτων και η βάπτισή εντός του ευλογημένου ύδατος. Αυτή η τελετουργία του βαπτίσματος διατηρήθηκε μέχρι και σήμερα ως ένα βαθμό, με την προβαπτισματική νηστεία και τις τάξεις των κατηχουμένων να ατονούν με την πάροδο των αιώνων, ιδιαίτερος όμως με την επικράτηση του νηπιοβαπτισμού.

2. Με το μυστήριο του αγίου Χρίσματος ο νεοφώτιστος λαμβάνει τις δωρεές του Αγίου Πνεύματος και καλείται να αγωνιστεί για να τις διατηρήσει. Πρόκειται για την έκχυση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος στον νεοβαπτισθέντα, που ως σκοπό έχει την ενεργοποίηση των πνευματικών δυνάμεων που απέκτησε με το βάπτισμα.

Στην Παλαιά Διαθήκη ως τρόπος της από Θεού καθιέρωσης στα μάτια του λαού υπήρχε η χρήση των βασιλέων με λάδι, η χρήση των ιερέων και της κιβωτού της Διαθήκης. Στην Καινή Διαθήκη το μυστήριο του Χρίσματος μαρτυρείται είτε έμμεσα από τον ίδιο τον Κύριο είτε άμεσα με την επίθεση των χειρών των Αποστόλων στους νεοβαπτισθέντες. Η μετάδοση των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος τους πρώτους αιώνες γινόταν με επίθεση των χειρών (*χειροθεσία*), αλλά από τον Ε΄ αιώνα επικράτησε η χρήση με άγιο μύρο.

Το μυστήριο του Χρίσματος αποτελεί μίμηση του χρίσματος των ιερέων, βασιλέων και προφητών της Παλαιάς Διαθήκης και του Χριστού στην Καινή Διαθήκη. Όπως ο Χριστός χρίσθηκε με το Άγιο Πνεύμα κατά την βάπτισή του, έτσι και οι βαπτισθέντες χρίονται και αγιάζονται αμέσως μετά το βάπτισμα με τη σφραγίδα “δωρεάς Πνεύματος Αγίου”.

3. Η Θεία Ευχαριστία, προτυπώνεται στην Παλαιά Διαθήκη και στην Καινή Διαθήκη. Έχουμε τη σύσταση του μυστηρίου αυτού από τον ίδιο τον Κύριο και τις προεικονίσεις του Δείπνου της Βασιλείας. Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας τεκμηριώνεται καινοδιαθηκικά τόσο με τη σύσταση του μυστηρίου κατά το Μυστικό Δείπνο, όσο και με τις εμφανίσεις του Αναστάντος Χριστού και τη συμμετοχή Του σε δείπνα με τους μαθητές Του. Η Θεία Ευχαριστία αρχικά τελούνταν σε ευκτήριους οίκους, πάνω σε τάφους αγίων και αργότερα σε ναούς, όπως συμβαίνει μέχρι και σήμερα. Σε αυτή την ιστορική εξέλιξη σημαντικό ρόλο συνέβαλε, από την

αναγνώριση του Χριστιανισμού ως την ελευθερία της λατρείας, η θεολογική παραγωγή του Γ' και Δ' αιώνα με τη συγγραφή της Θείας Λειτουργίας.

4. Η Εκκλησία “*σημαίνεται εν τοις μυστηρίοις*”, τα δε μυστήρια είναι οι πύλες κοινωνίας με τον Θεό. Η μετοχή του ανθρώπου στις αγιοπνευματικές ενέργειες του Θεού είναι εφικτή μόνο με τη συμμετοχή του στα ιερά μυστήρια της Εκκλησίας. Με άλλα λόγια η Εκκλησία ως “*σώμα Χριστού*” ορίζεται, περιγράφεται, σηματοδοτείται και φανερώνεται μέσα από τα ιερά μυστήρια.

Τα ιερά μυστήρια αποτελούν τον τρόπο και τα μέσα κοινωνίας του ανθρώπου με τον Χριστό, με τα οποία όλα τα μέλη του σώματος της Εκκλησίας λαμβάνουν τη χάρη του Αγίου Πνεύματος. Αυτό συμβαίνει ιδιαιτέρως με τα μυστήρια της *χριστιανικής μυσέως*, καθώς τα μέλη της Εκκλησίας γεννώνται διά του ύδατος του ιερού βαπτίσματος, εμπλουτίζονται και κινούνται έχοντας λάβει τη σφραγίδα των δωρεών και των χαρισμάτων του Αγίου Πνεύματος με το άγιο χρίσμα και τρέφονται διά της μετοχής τους στη Θεία Ευχαριστία.

5. Με το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος ο άνθρωπος εισάγεται στο εκκλησιαστικό σώμα και εντάσσεται πλήρως στην *έν Χριστῷ* καινή ζωή της Εκκλησίας. Το μυστήριο του βαπτίσματος έχει εκκλησιολογικό και τριαδολογικό χαρακτήρα. Με το μυστήριο αυτό ο βαπτιζόμενος λαμβάνει όνομα και συναριθμείται στο εκκλησιαστικό πλήρωμα. Παράλληλα το βάπτισμα έχει και τριαδολογικό χαρακτήρα, διότι τελείται “*εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*”.

Το μυστήριο το βαπτίσματος έχει επίσης ανθρωπολογικές συνέπειες, καθώς ο πιστός διά του λουτροῦ της παλιγγενεσίας ενώνεται αληθινά με τον Χριστό και αρχίζει μία νέα πορεία “*έν καινότητι ζωῆς*”. Ο άνθρωπος με το βάπτισμα συνθάπτεται και συνανίσταται, αναγεννάται πνευματικά και ανακαινίζεται *έν Χριστῷ*. Αναμφισβήτητα το μυστήριο του βαπτίσματος προϋποτίθεται για τα άλλα δύο μυστήρια της χριστιανικής μυσέως.

6. Με το μυστήριο του αγίου χρίσματος γίνεται η κάθοδος του Αγίου Πνεύματος στον βαπτισθέντα. Το χρίσμα επικυρώνει και πιστοποιεί την ένταξη του βαπτιζομένου στο εκκλησιαστικό σώμα. Με το Χρίσμα γίνεται πλέον “*ικανός*” να ζήσει την νέα *έν Χριστῷ* και *έν Ἁγίῳ Πνεύματι* ζωή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο πιστός να έχει ήδη από αυτή τη ζωή πρόγευση της Βασιλείας του Θεού.

7. Η πραγματική αναγέννηση του ανθρώπου πραγματώνεται κατ' αρχάς με τα μυστήρια του βαπτίσματος και του χρίσματος και στη συνέχεια διατηρείται, ωριμάζει και αυξάνεται με τη Θεία Ευχαριστία. Στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας η Εκκλησία βλέπει την ανακεφαλαίωση του όλου Μυστηρίου του Χριστού, καθώς δεν μπορεί αυτή να υπάρξει χωρίς και έξω από τη Θεία Ευχαριστία, αλλά και η Θεία Ευχαριστία δε νοείται εκτός της Εκκλησίας. Άλλωστε, ο σκοπός της λειτουργικής συνάξεως επί το αυτό δεν είναι άλλος παρά η τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας και η μετάληψη των αγιασμάτων από τους πιστούς. Η Θεία Ευχαριστία συνάγει ολόκληρη την Εκκλησία και την προσανατολίζει προς τη Βασιλεία, καθώς είναι εικόνα των μελλόντων, αφού προτυπώνει τα έσχατα.

8. Η σύγχρονη πραγματικότητα περί των ιερών μυστηρίων στη λειτουργική πράξη της Ορθοδόξου Εκκλησίας έχει διαφοροποιηθεί από την αρχαία πράξη, διότι το βάπτισμα και το χρίσμα αποκόπηκαν από το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας και επικράτησε ο νηπιοβαπτισμός. Οι διάφορες προτάσεις περί της ορθής τέλεσης των μυστηρίων της χριστιανικής μύσεως, με στόχο τον περιορισμό του ολοένα αυξανόμενου φαινομένου της εκκοσμικεύσεως που οδηγεί αναπόφευκτα στην αποϊεροποίησή τους, είναι ενδιαφέρουσες και ορισμένες ποιμαντικά εφαρμόσιμες.

Εναπόκειται στους κληρικούς και λαϊκούς, δηλαδή σε ολόκληρο το εκκλησιαστικό πλήρωμα, αλλά και στα συλλογικά όργανα της Εκκλησίας (Ιερά Σύνοδος και Συνοδικές Επιτροπές) η εφαρμογή ή ακόμα και η καθιέρωσή τους μετά προσοχής και μελέτης, προκειμένου να γίνεται πραγματικότητα η *“ἐύσχημόνως καί κατά τάξιν”* τελεσιουργία των μυστηρίων της χριστιανικής μύσεως και να προσφέρεται η λατρεία *“ἐν πνεύματι και ἀληθείᾳ”* στον εν τριάδι Θεό.-

CONCLUSIONS

Our involvement in this work with the sacraments of christian initiation, provided an opportunity to present the history, origin, composition and theology of baptism, anointment and Eucharist, as well as to describe in a concise and selective way the current reality on the liturgical act of these holy mysteries. Through those presented, reveals the following conclusions:

1. All the sacraments of the Church and especially of christian initiation are the gates, counters, ways and means of man's communion with God. The various prefigurements of baptism, anointing and the Eucharist in both the Old and New Testament reveal that the facts of history are in God's plan. The creation, the flood, the crossing of the Red Sea, the birth of the patriarch Isaac, rescue of Hagar and Ishmael, the abandonment of Moses as an infant, the circumcision, treatment of Naim of Syros, the sacrifice the prophet Elijah, the exhortation of Isaiah and the crossing of the Jordan by Joshua are types of baptism in the Old Testament.

In the New Testament we have an upgrade of the baptism with the baptism of John the Baptist and then the baptism of the Lord. Images of baptism and testimonials for baptisms and to this ritual in the New Testament we find in the Gospels, in the Acts of the Apostles and in the Epistles of St. Paul. Highlight was the baptism with Holy Spirit on the day of Pentecost.

Studying the mystery of baptism from 2nd to 5th century we observe a more structured ritual, which is expressed with pro-baptismal fasting, organization of catechism - catechumens classes, enrollment of catechumens, exorcisms, blessings and prayers with baptismal content, interpretation of the Symbol of Faith (Creed), renunciation of Satan and connection with Christ and in the end with the confession of faith. The main ceremony of holy Baptism was the consecration of the water, the blessing of oil, the stripping of clothes and the baptism into the blessed water. This

ritual of baptism was maintained until today to some extent with the pro-baptismal fasting and ranks of the catechumens be rendered less over the centuries, but especially with the prevalence of infant baptism.

2. By the sacrament of holy Chrism the neophyte receives the gifts of the Holy Spirit and called to fight to keep them. This is the outpouring of the charismata of the Holy Spirit in new-baptized man which aim is to activate the spiritual powers acquired by baptism.

In the Old Testament as a way of introduction of God's establishment into people's eyes was the anointing of kings with oil, the anointing of the priests and the ark of the covenant. In the New Testament the sacrament of anointing testified or indirectly from the Lord himself, either directly with the onslaught of the Apostles hands the new-baptized men. The transmission of the gifts of the Holy Spirit in the early centuries was made by laying on of hands (*heirothesia*), but by 5th century prevailed anointing with chrism.

The sacrament of chrism constitutes imitation of the anointing of priests, kings and prophets of the Old Testament and Christ in the New Testament. As Christ was anointed with the Holy Spirit during his baptism, so the baptized anointed and sanctified immediately after baptism under with the seal "*gift of the Holy Spirit*".

3. The Eucharist, be pre-figured in the Old Testament and the New Testament we have the recommendation of this from the Lord himself and prefigurations Supper of the Kingdom of God. The mystery of the Eucharist documented New Testament as the establishment of the mystery in the Supper, and the appearances of the Risen Christ and His participation in dinners with His disciples. The first Eucharist celebrated in house of prayer, on graves of saints and later in temples, like today. In this historical development important role contributed to the recognition of Christianity as freedom of worship theological production of the 3rd and 4th century by the writing of the Divine Liturgy.

4. The Church "*is defined by the mysteries*", and the sacraments are "the doors" of the communion with God. Man's share in holy spiritual energies of God is only possible through the participation in the sacred mysteries of the Church. In other words, the Church as "*body of Christ*" is defined, described, labeled and manifested through the holy mysteries.

The Sacraments are the ways and means of man's communion with Christ, to which all members of His body shall take the grace of the Holy Spirit. This is particularly the case with the sacraments of christian initiation, as members of the Church born by water of holy baptism, enriched and move having received the stamp of charismata and gifts of the Holy Spirit in the holy anointing and they fed by their share in Divine Eucharist.

By the mystery of holy baptism man is introduced in the ecclesiastical body and fully integrated into the Christ new life of the Church. The sacrament of baptism has ecclesiological and trinitarian character. By this mystery the baptized receives name and counting in the ecclesiastical crew. Alongside baptism haw and trinitarian nature because committed "*in the name of the Father and of the Son and of the Holy Spirit*".

The mystery of the baptism has also anthropological consequences, as the faithful through the regeneration by the immersion in water truly united with Christ and begins a new course "*in new life*". Man with baptism plowed and is raised, spiritually reborn and renovated in Christ. Undoubtedly the mystery of baptism is assumed for the other two sacraments of Christian initiation.

6. By the sacrament of holy chrism is the descent of the Holy Spirit in the baptized. The chrism validates and certifies the integration of the baptized in the Church body. With the anointing is now "*capable*" to live the new in Christ and the Holy Spirit live. This results in the faithful already in this life a foretaste of God's Kingdom.

7. The actual regeneration of man is realized first with the sacraments of baptism and anointing and then maintained, matures and grows with the Eucharist. In the mystery of the Eucharist, the Church sees the summary of the whole mystery of Christ, and this can not exist without and outside the Holy Eucharist, and the Eucharist is not understood outside the Church. Besides the purpose of operating the assembly on this, it is none other than the celebration of the Eucharistic mystery and the sacrament of holies by the faithful men. The Eucharist draws the whole Church and orients towards the Kingdom of God, as an image of things to come, as a pre-designation Eschaton.

8. The current reality on the sacred mysteries in liturgical practice of the Orthodox Church has diversified from ancient practice because baptism and chrism were celebrated apart from the service of the Holy Eucharist and infant baptism prevailed. The various proposals on the proper commission of the sacraments of christian initiation in order to limit the growing phenomenon of secularization which inevitably leads to their sacralization is interesting and some of these are workable pastoral.

It is based on clergy and laity, that throughout the Church crew, but also in the collective bodies of the Church (Holy Synod and Synodical Committees) application or even their introduction carefully and with study becomes reality to celebrate “decently and in order” the sacraments of christian initiation and to offered worship “*in spirit and truth*” to the triune God.-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΠΗΓΕΣ

1. ΕΡΓΑ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αθανασίου Αλεξανδρείας, *Κατά Άρειανῶν*, P.G. 26, 11-526.

— *Ὁμιλία εἰς τό ἅγιον Πάσχα*, P.G. 28, 1081-1092.

Αιθερίας, *Ὁδοιπορικόν*, SC 21, 96-266.

Αυγουστίνου Ιπώνος, *Epistolarum Classis III*, 3, P.L. 33, 471-1026.

— *De martyre Stephano*, Ὁμιλία 318, P.L. 38, 1437-1440.

[Βαρνάβα], *Ἐπιστολή καθολική*, P.G. 2, 727-782.

Βασιλείου Καισαρείας, *Εἰς τό ἅγιον βάπτισμα προτρεπτική*, P.G. 31, 423-444.

— *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, P.G. 32, 67-218.

[Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως], *Ἱστορία ἐκκλησιαστική καί μυστική θεωρία*, P.G. 98, 383-454.

Γρηγορίου Θεολόγου, *Εἰς τά ἅγια Φῶτα*, P.G. 36, 335-360.

— *Εἰς τό ἅγιον Βάπτισμα*, P.G. 36, 359-428.

— *Εἰς τήν Πεντηκοστήν*, P.G. 36, 427-452.

Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τάς ἐπιγραφάς τῶν Ψαλμῶν*, P.G. 44, 431-608.

— *Ἐξήγησις εἰς τόν Ἐκκλησιαστήν τοῦ Σολομῶντος*, P.G. 44, 615-754.

— *Εἰς τά Ἄσματα τῶν ἀσμάτων*, P.G. 44, 755-1120.

— *Εἰς τήν Κυριακήν προσευχήν*, P.G. 44, 1119-1194.

— *Λόγος κατηχητικός ὁ μέγας*, P.G. 45, 9-106.

— *Πρός τοὺς βραδύνοντας εἰς τό βάπτισμα*, P.G. 46, 415-432.

- *Λόγος εἰς τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων καὶ εἰς τὸ βάπτισμα τοῦ Κυρίου*, P.G. 46, 577-600.
- *Εἰς τὴν Ανάληψιν τοῦ Χριστοῦ*, P. G. 46, 689-694.
- *Εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ*, P.G. 46, 893-958.

Γρηγορίου Παλαμά, *Εἰς τὴν Πεντηκοστήν καὶ περὶ μετανοίας*, P.G. 151, 307-320.

- *Εἰς τὸ πρῶτον ἑωθινόν Εὐαγγέλιον*, P.G. 151, 473-486.
- *Ὑπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων*, στα *Συγγράμματα Γρηγορίου του Παλαμά*, επιμ. Π. Κ. Χρήστου, τ. Α', Θεσσαλονίκη ²1988, σ. 361-694.
- *Ἀναίρεσις γράμματος Ἰγνατίου Ἀντιοχείας*, στα *Συγγράμματα Γρηγορίου του Παλαμά*, επιμ. Π. Κ. Χρήστου, τ. Β', Θεσσαλονίκη 1966, σ. 625-647.

Διδύμου Αλεξανδρέως, *Περὶ ἁγίας Τριάδος*, P.G. 39, 269-992.

Διονυσίου Αρεοπαγίτου, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, P.G. 3, 369-584.

Ειρηναίου Λυώνος, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, P.G. 7, 437-1224.

Επιφανίου Σαλαμίνο, *Πανάριον*, P.G. 41, 155-1200· 42, 9-888.

Ευθυμίου Ζιγαβηνού, *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον*, P.G. 129, 107-766.

Ευσεβίου Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*, P.G. 20, 45-906.

- *Εὐαγγελικὴ Απόδειξις*, P.G. 22, 13-792.

Ευτυχίου Κωνσταντινουπόλεως, *Λόγος περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα καὶ τῆς ἁγίας Εὐχαριστίας*, P.G. 86, 2391-2402.

Θεοδωρήτου Κύρου, *Ἐξήγησις εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους*, P.G. 82, 225-376.

Θεοδώρου Ανδίδων, *Περὶ τῶν ἐν τῇ θεῇ λειτουργίᾳ συμβόλων καὶ μυστηρίων*, P.G. 140, 417-468.

Θεοδώρου Μοψουεστίας, *Κατηχήσεις*, ἐκδ. Tonneau R.-Devreesse R., *Les homélies Catéchétiques de Theodore de Mopsueste* (Studi e Testi 145), Roma 1949.

Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἀντιρρητικός Α' κατὰ εἰκονομάχων*, P.G. 99, 327-352.

- *Κατὰ εἰκονομάχων κεφάλαια ἑπτὰ*, P.G. 99, 485-498.
- *Λόγος εἰς τὴν παραμονὴν τῶν Φώτων*, P.G. 99, 700-708.

Θεοφίλου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Αὐτόλυκον*, P.G. 6, 1023-1168.

Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, *Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, P.G. 123, 681-1126.

- *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους*, P.G. 124, 1031-1138.
- *Εἰς τὴν Α' Πέτρον*, P.G. 125, 1189-1252.

Ιγνατίου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Ἐφεσίους*, P.G. 5, 643-662.

- *Πρός Ρωμαίους*, P.G. 5, 685-696.
- *Πρός Φιλαδελφεῖς*, P.G. 5, 697-708.
- Ιουστίνου Φιλοσόφου, *Άπολογία πρώτη*, P.G. 6, 327-440.
- *Διάλογος πρὸς Τρύφωνα Ἰουδαῖον*, P.G. 6, 471-800.
- Ἰπολύτου Ρώμης, *Αποστολική Παράδοσις*, εκδότ. B. Botte, Hippolyte de Rome, *La tradition Apostolique d'après les anciennes versions*, SC 11bis, Paris 1968.
- Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, *Ἐπιστολαί*, Βιβλίον Δ', PG 78, 1047-1324.
- Ἰωάννου Δαμασκηνού, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, P.G. 94, 789-1228.
- [—] *Ἐπιστολή Πέτρου Μανσούρ πρὸς Ζαχαρίαν περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ αἵματος οὗ μεταλαμβάνομεν*, P.G. 95, 401-412.
- *Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους*, P.G. 95, 821-856.
- *Βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ*, P.G. 96, 859-1240.
- *Εἰς τὸν Ματθαῖον*, P.G. 96, 1407-1414.
- Ἰωάννου Κλίμακος, *Κλίμαξ*, P.G. 88, 631-1164.
- Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ ἱερωσύνης*, P.G. 48, 623-692.
- *Κατὰ Ἰουδαίων*, Λόγος Ε', P.G. 48, 883-904.
- *Ὁμιλίαι εἰς τὸν πτωχὸν Λάζαρον καὶ τὸν πλούσιον*, P.G. 48, 963-1054.
- *Κατηχήσεις πρὸς τοὺς μέλλοντας φωτίζεσθαι*, P.G. 49, 223-240.
- *Λόγος κατὰ μεθύνοντων καὶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν*, P.G. 50, 433-442.
- *Ὁμιλία εἰς τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου*, P.G. 50, 441-452.
- *Ὅτι χρήσιμος ἡ τῶν Γραφῶν ἀνάγνωσις*, PG 51, 87-98.
- *Ὁμιλίαι εἰς τὴν Γένεσιν*, P.G. 54, 385-580.
- *Εἰς τὸν Ἡσαΐαν*, P.G. 56, 97-142.
- *Εἰς τὸν Μελχισεδέκ*, P.G. 56, 257-262.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ματθαῖον τὸν εὐαγγελιστὴν*, P.G. 57, 13-472. P.G. 58, 471-794.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν*, P.G. 59, 23-482.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν*, P.G. 61, 11-382.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολήν*, P.G. 61, 381-610.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν*, P.G. 62, 9-176.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν*, P.G. 62, 299-392.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὴν Β' πρὸς Τιμόθεον*, P.G. 62, 599-662.

- [—] *Εἰς τήν πρός Ἑβραίους ἐπιστολήν*, P.G. 63, 13-236.
- Jean Chrysostome, *Huit Catéchèses baptismales inédits*, SC 50bis, εκδότ. A. Wenger, Paris ²1970, σσ. 108-260.
- Κλήμεντος Αλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*, P.G. 8, 685-1382. 9, 9-602.
- Κλήμεντος Ρώμης, *Διαταγαί τῶν ἁγίων αποστόλων διά Κλήμεντος*, P.G. 1, 555-1156.
- *Κλημέντεια, Ὁμιλῖαι*, P.G. 2, 57-468.
- Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Περί τῆς ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ λατρείας*, P.G. 68, 133-1126.
- *Ἐξήγησις ὑπομνηματική εἰς τόν προφήτην Ἡσαΐαν*, P.G. 70, 9-1450.
- *Ἐξήγησις εἰς τόν προφήτην Ἰωήλ*, P.G. 71, 327-408.
- *Ἐξήγησις εἰς τόν Λουκᾶν*, P.G. 72, 475-950.
- *Ἑρμηνεία εἰς τό κατά Ἰωάννην*, P.G. 73, 9-1056· P.G. 74, 9-756.
- *Πεντάβιβλος Ἀντίρρησις κατά τῶν Νεστορίου δυσφημιῶν*, P.G. 76, 9-248.
- *Κατά Ἰουλιανοῦ*, P.G. 76, 503-1064.
- *Ὁμιλία εἰς τόν μυστικόν δεῖπνον*, P.G. 77, 1015-1030.
- Κυρίλλου Ιεροσολύμων, *Προκατήχησις*, P.G. 33, 331-366.
- *Κατηχήσεις*, P.G. 33, 369-1128.
- Μακαρίου Αιγυπτίου, *Ὁμιλῖαι πνευματικάι*, P.G. 34, 449-822.
- Μαξίμου Ομολογητοῦ, *Ἑρωτήσεις καί ἀποκρίσεις πρός Θαλάσσιον*, P.G. 90, 243-786.
- Μάρκου Ερημίτου, *Περί τοῦ θεοῦ βαπτίσματος*, P.G. 65, 985-1028.
- Μελίτων Σάρδεων, *Περί Πάσχα*, S.C. 123, 60-126.
- Νικοδήμου Αγιορείτου, *Ὁμολογία πίστεως, ἥτοι ἀπολογία δικαιοσύνης*, Βενετία 1819.
- *Ἑορτοδρόμιον*, τ. Α΄, εκδ. Ορθόδοξη Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1987.
- *Περί συνεχοῦς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων τοῦ Χριστοῦ μυστηρίων*, εκδ. Ν. Παναγόπουλος, Αθήνα 2001.
- Νικολάου Καβάσιλα, *Εἰς τήν θεῖαν Λειτουργίαν*, P.G. 150, 367-492.
- *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, P.G. 150, 493-726.
- Νικολάου Μεθώνης, *Πρός τοὺς διστάζοντας καί λέγοντας ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καί οἶνος οὐκ ἔστι σῶμα καί αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, P.G. 135, 509-518.
- Οικουμενίου [Τρίκκης], *Εἰς τήν Α΄ πρός Κορινθίους ἐπιστολήν*, P.G. 118, 635-906.
- *Εἰς τήν πρός Γαλάτας*, P.G. 118, 1089-1166.
- Παλλαδίου Ελενοπόλεως, *Διάλογος ἱστορικός*, P.G. 47, 5-82.

Πολυκάρπου Σμύρνης, *Ἐπιστολή Ἐκκλησίας Σμύρνης*, P.G. 5, 1029-1047.

Συμεών Θεσσαλονίκης, *Περί ἱερῶν τελετῶν*, P.G. 155, 175-238.

— *Περί τῆς ἱεράς τελετῆς τοῦ ἁγίου Μύρου*, P.G. 155, 237-252.

— *Ἀποκρίσεις 83 πρὸς Γαβριήλ Πενταπόλεως*, P.G. 155, 829-952.

— *Περί Ἱερωσύνης*, P.G. 155, 953-976.

Συμεών Νέου Θεολόγου, *Κεφάλαια θεολογικά, γνωστικά και πρακτικά*, Syméon le Nouveau Théologien, *Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques*, επιμ. έκδ. J. Darrouzès, SC 51, Paris 1957.

— *Κατηχήσεις*, Syméon le Nouveau Théologien, *Catéchèses*, επιμ. έκδ. B. Krivochéine και J. Paramelle, I. *Catéchèses*, 1-5, SC 96, Paris 1963.

— *Θεολογικοί λόγοι*, Syméon le Nouveau Théologien, *Traité théologiques et éthiques*, επιμ. έκδ. J. Darrouzès, *Théologiques* 1-3, SC 122, Paris 1966.

— *Ἠθικοί λόγοι*, Syméon le Nouveau Théologien, *Traité théologiques et éthiques*, επιμ. έκδ. J. Darrouzès, *Théologiques* 1-3, SC 122, Paris 1966.

I. *Éthiques* 1-3, SC 122, Paris 1966.

II. *Éthiques* 4-15, SC 129, Paris 1967.

— *Ὑμνοι*, Syméon le Nouveau Théologien, *Hymnes*, 1-15, επιμ. έκδ. J. Koder και J. Paramelle, SC 156, Paris 1969· *Hymnes* 16-40, επιμ. έκδ. J. Koder και L. Neyrand, SC 174, Paris 1971· *Hymnes* 41-58, επιμ. έκδ. J. Koder, J. Paramelle, και L. Neyrand, SC 196, Paris 1973.

Τερτυλλιανού, *De baptismo*, SC, 35, 63-96.

— *De spectaculis* 4, P.L. 1, 627-662.

— *De corona* 3, P.L. 2, 73-102.

Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, *Τά Ἀμφιλόχεια*, P.G. 101, 45-1172, 1277-1296.

Ωριγένης, *Κατά Κέλσου*, P.G. 11, 641-1632.

— *Εἰς τοὺς Ἀριθμούς*, P.G. 12, 583-806.

2. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ευχολόγιον το Μέγα, εκδ. Αστήρ, Αθήναι 1992.

Ιερατικόν, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι ³1987.

Μηναία (των δώδεκα μηνών), εκδ. Φως, Αθήναι 2000.

Παρακλητική, εκδ. Φως, Αθήναι 1979.

Πεντηκοστάριον, εκδ. Φως, Αθήναι 1974.

Τριώδιον, εκδ. Φως, Αθήναι 1979.

Β΄ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ

Ακανθόπουλου, Π., *Κώδικας ιερών κανόνων (κείμενο-ερμηνεία-σχόλια) και εκκλησιαστικής νομοθεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2009.

Ανδρούτσου, Χ., *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, εκδ. Αστήρ, Αθήναι ⁴1992.

Βεργωτή, Γ., “Το μυστήριο του βαπτίσματος και η ποιμαντική του σήμερα”, στον τόμο *Το Άγιον Βάπτισμα, Ιερατικό Συνέδριο Μητροπόλεως Δράμας*, Δράμα 1996, σσ. 33-48.

Βουλγαράκη, Η., *Αι Κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων. Ιεραποστολική θεώρησις*. [Ανάλεκτα Βλατάδων 24], έκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1977.

Γαλίτη, Γ., *Intercommunio. Το πρόβλημα της μυστηριακής κοινωνίας μετά των ετεροδόξων εξ επόψεως ορθοδόξου. Βιβλική και εκκλησιολογική μελέτη*, Αθήναι 1966.

Γιάγκου, Θ., “Το βάπτισμα και ο τρόπος αποδοχής των αιρετικών και των σχισματικών”, στον τόμο *Το άγιον βάπτισμα, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*, έκδοσις του κλάδου εκδόσεων και επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2003, σσ. 53-183.

Yazigi, H., *Η τελετή του αγίου βαπτίσματος (Ιστορική, Θεολογική και τελετουργική θεώρησις)*, Θεσσαλονίκη 1982.

Γιέφτις, Α., *Η Εκκλησιολογία του Αποστόλου Παύλου*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984.

Γκίκα, Α. (Πρωτοπρ.), “Η προσέλευση στη Θεία Ευχαριστία”, στον τόμο *Η Θεία Ευχαριστία, Εισηγήσεις-Πορίσματα Ιερατικού Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας*, Δράμα 2003, σσ. 201-237.

Γρηγορίου, (Ιερομ.), *Η Θεία Λειτουργία*, εκδ. Σύναξη, Αθήνα 1982.

— *Τό Άγιον Βάπτισμα (Σχόλια)*, Άγιον Όρος ²1998.

Daniélou, J., *Αγία Γραφή και Λειτουργία. Η βιβλική θεολογία των Μυστηρίων και των Εορτών κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας* [Βασικές Αγιογραφικές Μελέτες 3] Αθήνα 1981.

Διονυσίου, (Μητρ. Δράμας), “Η εκκλησιολογική και θεολογική σημασία του μυστηρίου”, στον τόμο *Το Άγιον βάπτισμα, Ιερατικό Συνέδριο Μητροπόλεως Δράμας*, Δράμα 1996, σσ. 13-20.

Ευδοκίμωφ, Π., *Η προσευχή της Ανατολικής Εκκλησίας*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα ²1982.

Ζηζιούλα, Ι. (Μητροπ. Περγάμου), *Η ενότης της Εκκλησίας εν τη θεία Ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνες*, Αθήναι ²1990.

— “Άγιον Βάπτισμα και Θεία Λειτουργία”, στον τόμο *Το Άγιον Βάπτισμα, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*, έκδοσις του κλάδου εκδόσεων και επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2003, σσ. 211-229.

— “Θεία Ευχαριστία και Εκκλησία”, στον τόμο *Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας*, Πρακτικά Γ΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, έκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2004, σσ. 25-26.

— *Ευχαριστίας Εξεμπλάριον, ήτοι Κείμενα Εκκλησιολογικά και Ευχαριστιακά*, εκδ. Ευεργέτις, Μέγαρο 2006.

Θερμού, Β. (Πρωτοπρ.), *Το ξεχασμένο μυστήριο: Εκκλησιολογικές συνέπειες του αγίου Χρίσματος*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2004.

Ιεροθέου, (Μητροπ. Ναυπάκτου και αγίου Βλασίου), “Η θέση του ορθοδόξου κηρύγματος”, *Εκκλησιαστική Παρέμβαση*, τ.χ. 93 (Νοέμβ. 2003), σσ. 3-4.

Ιωάννου (Μητροπ. Λαγκαδά, Λητής και Ρεντίνης), *Τυπολογία και προτυπώσεις των μυστηρίων της Εκκλησίας στην Παλαιά Διαθήκη. Σωτηριολογική προσέγγιση*, Λαγκαδάς-Θεσσαλονίκη 2011.

Καλλιακμάνη, Β. (Πρωτοπρ.), *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής: Λεντίω ζωννύμενοι*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2000.

Καραϊσαρίδη, Κ. (Πρωτοπρ.), *Τα ιδιάζοντα λειτουργικά στοιχεία στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρουμανίας*, εκδ. Επέκταση, Κατερίνη 1995.

— *Λειτουργικά Ανάλεκτα*, εκδ. Επέκταση, Κατερίνη 1996.

— *Εμπειρίες Λειτουργικής ζωής*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1999.

— “Η ποιμαντική της Θείας Λειτουργίας”, στον τόμο *Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας*, Πρακτικά Γ΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2004, σσ. 345-372.

— *Ο Χριστιανικός ναός, Λειτουργική και Θεολογική Θεώρηση*, εκδ. Άθως, Αθήνα 2007.

— *Αναβαθμοί Λειτουργικής Ζωής*, εκδ. Άθως, Αθήνα 2008.

Καψάνη, Γ. (Αρχιμ.), *Η ποιμαντική κατά τους ιερούς κανόνες*, Πειραιεύς 1976.

- “Η Θεία Ευχαριστία κέντρον της Ορθοδόξου Λατρείας”, στου ιδίου, *Θέματα Εκκλησιολογίας και ποιμαντικής*, Άγιον Όρος ³1999.
- Κεσελόπουλου, Α., “Ο κόσμος στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας”, στον τόμο *Η Θεία Ευχαριστία*, Εισηγήσεις-Πορίσματα Ιερατικού Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 2003, σσ. 69-81.
- Κογκούλη, Ι., Οικονόμου, Χ., Σκαλτσή, Π., *Το βάπτισμα* [Θεία Λατρεία και Παιδεία 2], εκδ. Λυδία, Θεσσαλονίκη 1992.
- Κουνάβη, Γ., “Η ζωοποιός παρουσία του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία”, *Εφημέριος* 54, 5 (2005), σσ. 12-13.
- Κοτσώνη, Ι., (Αρχιμ.), *Η κανονική άποψις περί της επικοινωνίας μετά των ετεροδόξων*, Αθήναι 1957.
- Κριβοσέϊν, Β., (Αρχιεπ.) *Μέσα στο φως του Χριστού. Άγιος Συμεών ο Νέος Θεολόγος 949-1022. Βίος - Πνευματικότητα - Διδασκαλία* (μετάφρ. Π. Σκουτέρη), εκδ. Το περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1983.
- Λιάλιου, Δ., *Ερμηνεία των Δογματικών και Συμβολικών κειμένων της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμ. Α΄, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1999.
- Ματσούκα Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β΄. Έκθεση της ορθόδοξης πίστης*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ⁴1996 (ανατ. 2009).
- Μενεβίσογλου Π. (Αρχιμ.), *Το Άγιον Μύρον εν τη Ορθοδόξω Ανατολική Εκκλησία*, (Ανάλεκτα Βλατάδων 14), εκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη ²1983.
- Μεταλληνού, Γ., (Πρωτοπρ.), “Εξ ύδατος και πνεύματος. Η Θεολογία του Αγίου Βαπτίσματος”, στον τόμο *Το άγιον βάπτισμα, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου*, έκδοσις του κλάδου εκδόσεων και επικοινωνιακής και μορφωτικής υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2003, σσ. 25-44.
- Μιλόσεβιτς, Ν., *Η θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας Λατρείας. Η σύνδεσις των μυστηρίων μετά της θείας Ευχαριστίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.
- Νάσση, Χ., (Διακ.), *Η τελεσιουργία του μυστηρίου της Ευχαριστίας*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2007.
- Νέλλα, Π., *Ζώνον θεούμενον. Προοπτικές για μία ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα ⁴2000.
- Ντόκου, Γ. (Πρεσβ.), *Η μυστηριακή ζωή ως άξονας της πνευματικής ζωής στα κείμενα του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου* (Διδ. Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2009.
- Παπαχαράλαμπος, Ξ., *Όροι καί προϋποθέσεις δια την συμμετοχήν εις την θείαν Ευχαριστίαν εξ επόψεως Ορθοδόξου*, Αθήναι 1997.

- Σαλάχα, Δ., *Τα μυστήρια της χριστιανικής μνήσεως (Βάπτισμα-Χρίσμα-Θεία Ευχαριστία) στο νέο Κώδικα Κανονικού Δικαίου της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (Codex Iuris Canonici) [Διάλογος 2]*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1989.
- Σιώτου, Μ., *Η Καινή Διαθήκη περί της σχέσεως των μυστηρίων βαπτίσματος, χρίσματος και θείας ευχαριστίας*, Αθήναι 1969.
- Σκαλτσή, Π., “Θεολογία και σύμβολα του βαπτίσματος”, στον τόμο *Το άγιον βάπτισμα*, εκδ. Ι. Μητροπόλεως Δράμας, Δράμα 1996, σσ. 77-110.
- “Ιστορική διαμόρφωση της Ακολουθίας του Αγίου Βαπτίσματος”, στον τόμο *Το Άγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, Αθήνα 2003, σσ. 45-77.
- *Λειτουργικές Μελέτες Ι*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010.
- *Λειτουργικές Μελέτες ΙΙ*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2011.
- “Πρόσχωμεν τα άγια τοις αγίοις. Εις άγιος, εις Κύριος, Ιησούς Χριστός”, *Εφημέριος* 63, 1 (2014), σσ. 8-9.
- *Ιεουργοί και Φιλοθεάμονες, Κεφάλαια ιστορίας και θεολογίας της λατρείας*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2014.
- Σκρέττα, Ν. (Αρχιμ.), *Η Θεία Ευχαριστία και τα προνόμια της Κυριακής κατά τη διδασκαλία των Κολλυβάδων*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2008.
- Σμέμαν, Α., (Πρωτοπρ.), *Για να ζήσει ο κόσμος*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1987.
- *Ευχαριστία* (μτφρ. Α. και Μ. Χελιώτη), εκδ. Ακρίτας, Αθήνα ²1987.
- *Εξ ύδατος και Πνεύματος. Λειτουργική μελέτη του βαπτίσματος* (μτφρ. Ιωσήφ Ροηλίδης), εκδ. Δόμος, Αθήνα ²1990.
- Σταμούλη, Χ., *Θεοτόκος και ορθόδοξο δόγμα. Σπουδή στη διδασκαλία του αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας*, εκδ. “Το Παλίμψηστον”, Θεσσαλονίκη 1996.
- Σταυροπούλου, Χ. (Αρχιμ.), *Η Θεία Ευχαριστία Μυστήριο Μυστηρίων*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα, 1994.
- Συμεού Θ., *Το τρισσόν μυστήριον της μνήσεως στον Νικόλαο Καβάσιλα και τη λειτουργική πράξη και θεολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας (Διπλωματική εργασία)*, Θεσσαλονίκη 2012.
- Τζέρπου, Δ., “Το μυστήριο του αγίου βαπτίσματος στη σύγχρονη ενοριακή πράξη”, στον τόμο *Το Άγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, Αθήνα 2003, σσ. 185-209.
- Τρεμπέλα, Π., *Αρχαί και χαρακτήρ της χριστιανικής λατρείας*, εκδ. Ο Σωτήρ, Αθήναι ²1993.
- *Δογματική της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, τ. 3, εκδ. Ο Σωτήρ, Αθήναι ³2003.

- Τσάμη, Δ., *Λειτουργική*, Θεσσαλονίκη 1985.
- Τσίγκου, Β., *Εκκλησιολογικές θέσεις του αγίου Θεοδώρου του Στουδίτου. Αυθεντία και πρωτείο*, εκδ. Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1999.
- *Ὁ ἀνακαινισμός τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²2009.
 - *Θέματα Δογματικής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2014.
- Φειδά, Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', Αθήνα ³2002.
- Φίλια, Γ., Η εκκλησιολογική θεώρηση της Θείας Ευχαριστίας, *Σύναξη* 61 (1997), σσ. 45-52.
- *Το μυστήριο του χρίσματος*, “Μελέτες ιστορίας και θεολογίας της Ορθοδόξου Λατρείας”, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.
 - *Παράδοση και εξέλιξη στη Λατρεία της Εκκλησίας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2006.
 - *Λειτουργική*, τ. Α', εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2009.
 - “Επιμέρους θεολογικά θέματα στο έργο του Νικολάου Καβάσιλα *Εἰς τὴν Θείαν Λειτουργίαν*”, *Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α.* 48 (2013), σσ. 230-232.
- Φλορόφσκυ Γ. (Πρωτοπρ.), *Το σώμα του ζώντος Χριστού, Μία ορθόδοξος ερμηνεία της Εκκλησίας*, (μετάφρ. Ι. Παπαδοπούλου), εκδ. Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη ²1981.
- *Θέματα ορθοδόξου θεολογίας*, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα ²1989.
- Φουντούλη Ι., *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τ. Α' (1-150), εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα ⁵1997· τ. Β' (151-300), Αθήνα ⁵1994· τ. Γ' (301-400), Αθήνα ²1991· τ. Δ' (401-500), Αθήνα 1994· τ. Ε' (501-600), Αθήνα 2003.
- *Το Άγιον Βάπτισμα: Ιστορικο-τελετουργική θεώρηση* [Ποιμαντική Βιβλιοθήκη 2], Αθήνα 1999.
 - *Λειτουργική Α'. Εισαγωγή στη θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993.
 - “Το βάπτισμα των ενηλίκων, ο νηπιοβαπτισμός, το βάπτισμα της ανάγκης. Τελετουργική θεώρηση”, στον τόμο *Το άγιον Βάπτισμα*, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου, Αθήνα 2003, σσ. 129-151.
- Χρυσοστόμου, Γ., *Ονοματοδοσία*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ψαριανού, Δ., (Μητροπ.) *Η Θεία Λειτουργία*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήναι ⁴1996.

2. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

Afanassief, N., *L' Eglise du Saint-Esprit*, εκδ. Editions du Cerf, Paris 1975.

Bobrinskoy, B., “Le mystère pascal du baptême, Theologie de la chrismation”, στον τόμο *Baptême sacrament d' unite*, Maison Mame 1971, σσ. 137-139.

J. Daniélou, *Αγία Γραφή και Λειτουργία. Η βιβλική θεολογία τῶν Μυστηρίων καί τῶν Ἑορτῶν κατά τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας* [Βασικές Αγιογραφικές Μελέτες, 3], Αθήνα 1981.

Martos, J., *Doors to the Sacred. A Historical introduction to Sacraments in the Christian Church*, SCM Press, London ²1986.

Rodopoulos, P., *The Sacramentary of Serapion*, Thessaloniki 1967.

Schmemmann A., *Of Water and the Spirit. A liturgical study of Baptism*, έκδ. SPCK Press, London, 1976.

— *Introduction to Liturgical Theology*, εκδ. St. Vladimir's Press, New York 1986.

Wybrew, H., *The Orthodox Liturgy. The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite*, New York 1990.

Zizioulas, J., *Being as Communion. Studies in Personhood and Church*, εκδ. St. Vladimir's Seminary Press, New York ³2000.